

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК

**ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ
ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ
ТРАНСКОРДОННИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ГУЦУЛЬЩИНИ В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ:
ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Національна академія наук України
Київський університет права
Міністерство захисту довкілля
та природних ресурсів України
Карпатський біосферний заповідник

Міністерство культури та інформаційної політики України
Український центр культурних досліджень
Союз українців Румунії
Примарія комуни Бистра (Румунія)
Український педагогічний ліцей ім. Тараса Шевченка
(м. Сігету-Мармаціей, Румунія)
Всеукраїнське товариство "Гуцульщина"

**ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ
ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ
ТРАНСКОРДОННИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ГУЦУЛЬЩИНИ В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ:
ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

МАТЕРІАЛИ

**Міжнародної науково-практичної конференції
(Україна, м. Рахів, 25 листопада 2021 року)**

Вінниця
ТВОРИ
2021

***Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат,
власних імен, географічних назв та ін.***

**П 77 Природно-ресурсний та етнокультурний транскордонний потенціал
Гуцульщини в Україні та Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку.**
Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (25 листопада 2021 року,
м. Рахів, Україна). – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2021. – 300 с.
ISBN 978-966-949-958-5

У матеріалах збірника розглянуто питання збереження та сталого розвитку природно-ресурсного та етнокультурного транскордонного потенціалу Гуцульщини в Україні та Румунії. Подано матеріали про вплив екологічного стану навколишнього середовища на збереження феномену гуцульської етнокультури; дослідження специфічних гірських умов соціально-економічної діяльності, зайнятості та культурної діяльності в умовах глобалізаційних викликів. Звернуто особливу увагу на підготовку номінаційного досє для включення до Репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства, із робочою назвою "Культурні практики та унікальність гуцульського фольклору в Україні та Румунії через транскордонну співпрацю"; взаємодію між об'єктами, що охороняються Конвенцією про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини та Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини; створення транскордонного українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах.

Для науковців і фахівців з охорони природи, культури, екологічної освіти, рекреації, працівників органів влади, студентів та широкого кола читачів.

**Natural Resource and Ethnic Cultural Transboundary Potential of the Hutsul Region
in Ukraine and Romania: Problems of Preservation and Sustainable Development.** Proceedings
of the International Scientific Conference (November 25, 2021, Rakhiv, Ukraine). – Vinnytsia:
LLC «TVORY», 2021. – 300 p.
ISBN 978-966-949-958-5

The papers provided in the Proceedings are dedicated to the issues of preservation and sustainable development of natural resource and ethnic cultural cross-border potential of the Hutsul region both in Ukraine and Romania. The materials on the influence of the ecological status of the environment on preservation of the phenomenal Hutsul ethnic culture are presented; research on specific mountain conditions of socio-economic activity, employment and cultural activities in the context of globalization challenges is reflected herewith. Particular attention was paid to the preparation of a nomination dossier for inclusion in the Tentative List of the Intangible Cultural Heritage under the draft title "Cultural practices and uniqueness of Hutsul folklore in Ukraine and Romania in the prism of cross-border cooperation"; correlation between the sites protected by the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage and the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage is highlighted; creation of a transboundary Ukrainian-Romanian biosphere reserve in the Maramures Mountains is discussed.

For scientists and professionals in nature protection, culture, ecological education, recreation, government officials, students and a wide range of readers.

УДК 502:394(=162.1):(477+498)

© Карпатський біосферний заповідник, 2021

© Автори статей, 2021

© ТОВ «ТВОРИ», 2021

ISBN 978-966-949-958-5

National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv University of Law
Ministry of Environmental Protection
and Natural Resources of Ukraine
Carpathian Biosphere Reserve

Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine
Ukrainian Center for Cultural Studies
Union of the Ukrainians of Romania
Town Hall of Bistra (Romania)
Ukrainian Pedagogical Lyceum named after Taras Shevchenko
(Sighetu Marmatiei, Romania)
All-Ukrainian Society "Hutsulshchyna"

**NATURAL RESOURCE AND ETHNIC
CULTURAL TRANSBOUNDARY
POTENTIAL OF THE HUTSUL REGION
IN UKRAINE AND ROMANIA:
PROBLEMS OF PRESERVATION
AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

**PROCEEDINGS
of the International Scientific Conference
(November 25, 2021, Rakhiv, Ukraine)**

Vinnytsia
TVORY
2021

ВСТУПНЕ СЛОВО

Київський університет права НАН України з 2021 року розпочав співпрацю з Карпатським біосферним заповідником, який є одним з найстаріших об'єктів природно-заповідного фонду України і входить до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Його заснували у 1968 році для збереження та відтворення унікальних ділянок дикої природи, захисту рідкісних видів флори й фауни. Також університет продовжив поглиблення міжнародної співпраці з розвитку транскордонного потенціалу, збереження та сталого розвитку Карпатського єврорегіону.

Забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності транскордонних регіонів передбачає насамперед вирішення спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні (суміжних прикордонних територіях сусідніх держав), таких як удосконалення і розбудова транскордонної інфраструктури і забезпечення екологічного стану, спільне використання природних ресурсів, просторове облаштування, це потребує узгоджених взаємовигідних та скоординованих дій.

Карпатський єврорегіон, який включає Україну, Польщу, Словаччину, Угорщину та Румунію, згідно чинного законодавства є організаційною формою транскордонного співробітництва, що здійснюється відповідно до двосторонніх або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво.

Транскордонне співробітництво в межах повноважень суб'єктів може здійснюватися в економічній, соціальній, науково-технічній, культурно-освітній, екологічній та інших сферах, а також у питаннях надання взаємної допомоги у надзвичайних ситуаціях. При цьому ґрунтуючись на принципах законності; чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між суб'єктами транскордонного співробітництва України; гармонізації загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; забезпечення рівних можливостей для регіонів України щодо співпраці в рамках транскордонного співробітництва; розмежування відповідальності та повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади з метою найбільш ефективного розв'язання проблем та завдань у сфері транскордонного співробітництва, створення ефективних механізмів забезпечення умов для здійснення транскордонного співробітництва.

Враховуючи, що правовою основою транскордонного співробітництва між Україною та ЄС є положення Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, транскордонне співробітництво в Україні реалізується на основі міжнародного права та вітчизняного законодавства, що включає Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, до якої Україна приєдналася 14 липня 1993 р. та додаткові протоколи до неї.

Закарпаття завдяки вигідному географічному та геополітичному положенню має значні потенційні можливості щодо розвитку транскордонної співпраці, проте потребує *висококваліфікованих* спеціалістів, участі науковців, які спроможні реалізувати наявні можливості транскордонного та міжрегіонального співробітництва

з метою розкриття свого внутрішнього потенціалу, коригування структурних деформацій, використання процесів взаємно скоординованого просторового планування розвитку та поглиблення соціальних, економічних та гуманітарних зв'язків між регіонами України та Європи.

Київський університет права НАН України приділяє значну увагу розвитку правової науки в Україні, пріоритетним напрямком для університету є міжнародна науково-практична, науково-дослідна та науково-аналітична діяльність з метою впровадження отриманих результатів у реалізацію практичних проектів, на виконання завдань органів державної влади та розробку відповідних рекомендацій щодо вдосконалення правових умов діяльності.

Сподіваємося, що розпочата співпраця між Київським університетом права НАН України та Карпатським біосферним заповідником буде надалі продовжуватися і розвиватися за участю зарубіжних колег, студентів, аспірантів та науковців.

Бажаємо Всім організаторам та учасникам Міжнародній науково-практичній конференції "Природно-ресурсний та етнокультурний транскордонний потенціал Гуцульщини в Україні та Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку" успіхів, професійних здобутків, натхнення і творчої невичерпності, що закладає надійний фундамент у розвиток нашої держави.

Юрій Бошицький

*Ректор Київського університету права НАН України,
професор, Заслужений юрист України*

ПЕРЕДМОВА

Транскордонний регіон Гуцульщини розташований в межах українських Прикарпаття, Закарпаття, Буковини та в прикордонному районі румунського повіту Марамуреш. Характеризується складними та унікальними гірськими природно-кліматичними умовами, під впливом яких століттями сформувався феномен гуцульської культури. Але, потужний природно-ресурсний та етнокультурний потенціал, під впливом глобальних демографічних та кліматичних змін, трансформується і зазнає втрат. Тому для його збереження та сталого використання необхідна підвищена увага з боку української та румунської держав, науки та громадськості.

Природоохоронні, науково-дослідні установи, які функціонують по обидва боки кордону (Карпатський біосферний заповідник, природний заповідник "Горгани", Карпатський національний природний парк, національні природні парки "Вижницький", "Черемоський", "Верховинський", "Гуцульщина") та румунський природний парк "Гори Марамуреш" є важливими у цьому контексті і досвід їхньої роботи заслуговує на поширення.

Окремої, особливої уваги, відповідно до Конвенцій "Про охорону культурної та природної спадщини" та "Про охорону нематеріальної культурної спадщини" й чинного українського законодавства, потребує активізація роботи щодо популяризації та збереження, розташованих тут об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

"Букові праліси й давні ліси Карпат та інших регіонів Європи", "Дерев'яні церкви Карпатського регіону в Польщі та Україні", "Косівська мальована кераміка" із Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО та багато інших унікальних природних та культурних цінностей.

У матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції "Природно-ресурсний та етнокультурний транскордонний потенціал Гуцульщини в Україні та Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку", яка проводиться в рамках двосторонніх Меморандумів щодо співпраці між Карпатським біосферним заповідником та Київським університетом права Національної академії наук України й Карпатським біосферним заповідником та Українським центром культурних досліджень, за підтримки Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства культури та інформаційної політики України й за участі українських та румунських партнерів, привертається увага до набутого досвіду та деяких результатів досліджень із проблеми збереження та сталого використання природно-ресурсного потенціалу Гуцульщини в транскордонному культурному контексті, впливу екологічного стану навколишнього середовища на збереження феномену гуцульської етнокультури.

Ідеться про специфіку гірських умов соціально-економічної діяльності, зайнятості та культурної діяльності в умовах глобалізаційних викликів, впливу кліматичних змін на стан біологічного різноманіття та збереження культурних цінностей в цьому регіоні.

Пропонуються актуальні проєктні ідеї щодо збереження унікальних природних та культурних цінностей та сприяння сталому розвитку, зокрема розв'язання проблем із побутовими відходами, будівництва міжнародного центру букових пралісів, створення туристичної рекреаційної інфраструктури та відновлення руху пасажирських потягів транскарпатською залізницею на закарпатській Гуцульщині.

Пропонується також розглянути питання підготовки номінаційного досє для включення до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства, із робочою назвою "Культурні практики та унікальність гуцульського фольклору в Україні та Румунії через транскордонну співпрацю", взаємодії між об'єктами, що охороняються Конвенцією про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини та Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини, завершення процесу створення транскордонного українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах тощо.

Сподіваємось, що матеріали конференції будуть цікавими та корисними для науковців, органів влади та місцевого самоврядування, природоохонців, працівників культури й широкої громадськості.

Федір Гамор,
*заступник директора Карпатського біосферного заповідника,
доктор біологічних наук, професор,
заслужений природоохоронець України*

**ТЕНДЕНЦІЇ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН ЧОРНОГОРИ
(на прикладі Чорногірського природоохоронного
науково-дослідного відділення
Карпатського біосферного заповідника)**

Н.Ф. Андрійчук, Л.І. Піпаш, А.В. Веклюк, П.С. Папарига

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Метеорологічні спостереження у Чорногірському природоохоронному науково-дослідному відділенні (ПНДВ) Карпатського біосферного заповідника було започатковано у 1980 році в рамках Програми Літопису природи. З 1985 року Літопис природи ведеться за методикою Філонова К.П., Нухімовської Ю.Д. [4], де початок зими прийнято вважати початком природного року. На сьогодні спостереження ведуться за методичним посібником Андрієнко Т.Л. та ін. [2].

Метеопост розташовано на правому березі V-подібної долини річки Говерла поблизу КПП Чорногірського ПНДВ КБЗ. Ділянка метеопоста – це частина відкритої тераси між руслом річки та лісом на висоті 750 метрів над рівнем моря. Отримані в результаті спостережень значення середньорічної температури повітря, сума ефективних температур (сума середньодобових температур вище 10°C) та сума опадів за рік [3] наведені в таблиці 1.

За весь період спостережень отримано наступні середньобогаторічні дані: середньорічна температура повітря становить 6,3°C, середня температура січня – -4,6°C, липня – 16,3°C, а сума ефективних температур дорівнює 2203,3°C. Сума опадів за рік близько 1280 мм, з яких 80% випадає в період вегетації (березень–листопад). В середньому за рік відмічається: 145 днів з морозом, 97 днів з дощем, 40 – з снігопадом та 114 днів із стійким сніговим покривом [3].

Для аналізу динаміки метеорологічних показників, які наведені в таблиці 1, їх значення було усереднено по десятиріччях (табл. 2). За отриманими даними територія спостережень в 1980-1989 роки відносилася до помірної термічної зони [1]. Як видно з таблиці 2,

кожні наступні 10 років середньорічна температура та сума ефективних температур, поступово підвищувались (рис 1). За 40 років спостережень усереднені десятирічні значення значно зросли: середньорічна температура повітря на 2,0°C, а сума ефективних температур на 800°C.

Таблиця 1

Деякі метеорологічні показники зафіксовані на Чорногирському метеопосту за період 1980-2019 рр.

Природні роки	Сума ефективних температур, °С	Сума опадів за рік, мм	Середньорічна температура, °С	Природні роки	Сума ефективних температур, °С	Сума опадів за рік, мм	Середньорічна температура, °С
1980	1497,9	1460,1	4,6	2000	2212,3	1426,4	6,2
1981	1771,8	1080,2	5,1	2001	н.д.	н.д.	н.д.
1982	2020,1	892,1	5,6	2002	2236,3	н.д.	6,6
1983	1979,3	1035,5	5,5	2003	2264,2	н.д.	5,9
1984	1674,6	989,7	5,2	2004	1841,6	н.д.	5,6
1985	1742,2	1202,9	3,9	2005	2104,9	1218,6	5,8
1986	2162,7	1379,4	6,6	2006	2618,7	1341,5	5,7
1987	1962,1	1630,0	6,2	2007	3086,7	1618,2	7,8
1988	1849,4	1149,5	4,3	2008	2789,5	1856,0	6,6
1989	1848,4	993,2	5,8	2009	2968,8	1211,9	6,8
1990	1736,3	1357,2	6,5	2010	2975,2	1325,2	7,6
1991	1921,8	1388,7	6,8	2011	2506,0	958,6	6,7
1992	1926,3	1234,8	5,6	2012	2658,6	1321,7	7,2
1993	2019,9	1261,6	4,9	2013	2627,1	1264,4	7,7
1994	2301,3	937,4	6,8	2014	2687,9	1123,7	7,2
1995	1953,2	1637,0	5,1	2015	2869,0	909,7	7,4
1996	1464,5	1231,0	6,1	2016	2461,3	1809,7	6,8
1997	1795,2	1147,4	4,4	2017	2355,3	1655,9	6,5
1998	1761,6	1291,0	5,7	2018	2816,8	1243,7	7,6
1999	2044,0	1404,9	5,7	2019	2507,7	1166,3	7,8

Примітка: н.д. – неповні (нерепрезентативні) дані.

Таблиця 2

**Середні десятирічні значення метеорологічних показників
зафіксованих на Чорногірському метеопосту
за період 1980-2019 рр.**

Роки	Сума ефективних температур, °C	Сума опадів за рік, мм	Середньорічна температура повітря, °C
1980-1989	1850,9	1181,3	5,3
1990-1999	1892,4	1289,1	5,8
2000-2009	2458,1	1445,4	6,3
2010-2019	2646,5	1277,9	7,3

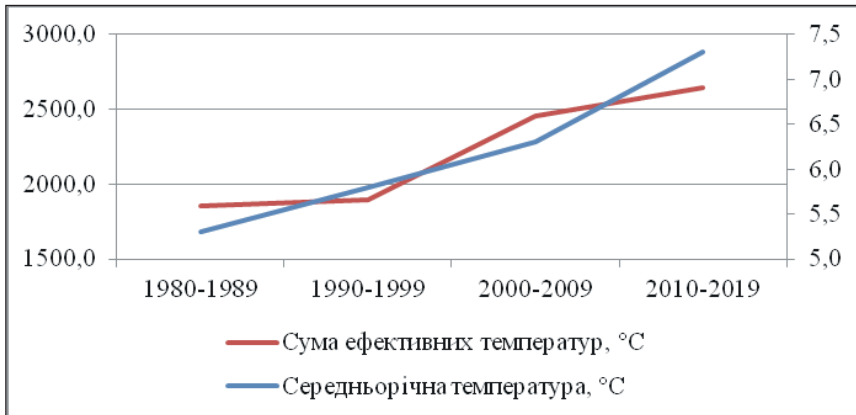

Рис. 1. Динаміка усереднених значень середньорічної температури повітря та суми ефективних температур за 1980-2019 рр.

Сума опадів за рік в середньому по десятиріччях (табл. 2) майже не змінювалася. Але спостерігається тенденція їх нерівномірного розподілу протягом року, зокрема збільшення кількості інтенсивних зливових опадів під час яких за декілька годин може випасти половина чи навіть місячна норма опадів.

Якщо проаналізувати усереднені десятирічні значення температури повітря по місяцях (табл. 3), можна констатувати, що найбільше на підвищення середньорічної температури вплинуло зростання

її середньомісячних значень в зимові та літні сезони. Так, усереднені значення температури повітря в грудні-лютому зросли на 1,0-2,3°C, а червень-серпень додали по 3,3-3,8°C за 40 років. Крім того, зимові сезони скорочуються в часі. В 1990-1999 роках метеорологічна зима в середньому тривала 141 день, в наступні 10 років скоротилася до 105 днів, а в 2010-2019 тривала в середньому лише 97 днів.

Таблиця 3

**Середня багаторічна температура повітря
на Чорногірському метеопосту по місяцях
за період 1980-2019 рр., °С**

Період	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2019
грудень	-3,3	-3,5	-3,4	-2,3
січень	-5,7	-4,3	-4,6	-4,2
лютий	-4,4	-3,4	-2,8	-2,1
березень	-0,1	-0,2	0,0	1,6
квітень	5,4	4,8	6,7	8,0
травень	11,2	10,6	12,3	13,3
червень	13,0	14,4	15,0	16,8
липень	15,0	15,4	17,1	18,3
серпень	15,2	15,0	16,4	18,7
вересень	11,9	10,5	11,5	12,9
жовтень	6,8	6,4	6,9	7,3
листопад	-0,3	0,8	1,6	3,1

Сума ефективних температур зросла за рахунок підвищення температури повітря за весь вегетаційний період (березень-листопад).

Висновки

За результатами аналізу середньорічної температури та суми ефективних температур на Чорногірському метеопосту з 1980 по 2019 роки виявлено тенденцію до зростання температурних показників. Загалом за останні 40 років середньорічна температура підвищилася на 2,0°C, а сума ефективних температур за аналогічний період збільшилася на 800°C.

Встановлено, що суттєвого зменшення кількості атмосферних опадів у досліджуваному регіоні не зафіксовано, але зростання температури збільшує випаровування та спричиняє перерозподіл вологи. Як наслідок, надмірне випаровування в одних регіонах спричиняє посухи, а в інших, де ця волога конденсується, частішими стають зливові дощі, які спричиняють паводкові процеси та затоплення низинних територій.

Результати аналізу даних досліджень не залишають сумніву в тому, що клімат змінюється. Якщо подібна тенденція збережеться, то це призведе до кліматичних змін, які принесуть з собою низку потенційних ризиків для гірських біотопів. Зокрема, вторгнення біотопів нижчих рівнів у субальпійську і альпійську зони. Таке переміщення буде негативно впливати на рідкісну альпійську рослинність. Високогірна біота, пересуваючись на вищі рівні, буде мати все менше життєвого простору, що може призвести до зникнення у деяких місцях високогірних біотопів, яке потягне за собою і загибель відповідних флористичних і фауністичних комплексів. Також слід очікувати, що подальше підвищення температурних показників з плином часу безумовно буде впливати на розподіл води, біорізноманіття гірських і низинних екосистем, частоту й інтенсивність лісових пожеж, тощо.

1. Андрианов М.С. Вертикальная термическая зональность Советских Карпат / Географ. сб., 1957. – вип. 4. – С.189–198.
2. Андрієнко Т.Л. та ін. Програма Літопису природи для заповідників та національних природних парків: Метод. посібник. – Київ: Академперіодика, 2002.
3. Літописи природи Карпатського біосферного заповідника. – Рахів, 1980-2019 рр.
4. Филонов К.П., Нухимовская Ю.Д. "Летопись природы в заповедниках", М.: Наука, 1990. – 143 с.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ В МЕЖАХ РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ

Г.М. Бочкор

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Етнос, із метою забезпечення максимальної реалізації спадкових параметрів у просторі та часі, породжує культуру, яка в залежності від енергоінформаційної ніші (навколишнє середовище (природне, соціальне, економічне і т.д.)), в якій перебувають етнічні групи, формує субетноси з притаманною їм субкультурою. Сила, тривалість і інтенсивність тих чи інших психічних переживань, спільних для всієї етнічної групи, зважаючи на те, що біологічне виживання – це одна із цілей, яким служить культура, кодується у всіх її культурних проявах у вигляді стилю і служить захисною оболонкою від впливів зовні [1,13]. Саме тому реалізація спадкових параметрів етносу (субетносу) буде максимальною тільки в тому випадку, коли його біосиметрія (протікання біологічних обмінних процесів в середині етносу (субетносу) в оптимальному режимі) збігається з зовнішньою формоутворюючою (соціальними, ідеологічними, політичними, культурними і релігійними інститутами) [10].

Часова організація кожного біологічного виду зводиться до генетичної програми на максимальне збільшення біомаси [14]. Тому будь-який збір "біологічного годинника" через нав'язування нетрадиційного природокористування, системи літочислення, сакральної географії, архетипічної символіки, моди та "методу творення часу" веде до збою "біологічного годинника" та веде до зменшення життєздатності етносу (субетносу).

Для функціонування етносу (субетносу) головним є логіка перероблювання інформації біологічним індивідом.

Масштаб відтворення впорядкованості, тобто ємність накопичувача інформації, обмежується розпізнаванням символів, які спри-

ють збільшенню інформаційної ємності архетипічної свідомості етносу (субетносу). Символ відображає сутність обмінних процесів етносу (субетносу), а швидкість розпізнання символів напряму пов'язана зі швидкістю його еволюції.

Архетипи етносу (субетносу) зафіксовані у зовнішніх символах і повсякденних атрибутах, впливають через підсвідомість на швидкість і інтенсивність його метаболічних та обмінних процесів [3].

Отже, при внесенні змін в енергоінформаційну нішу етносу (субетносу), які є інформативними для нього, відбувається зміна культури, якщо це неможливо, або такі зміни не являються інформацією, відбувається деградація вказаного етносу (субетносу).

Розглянемо, відповідно до вказаних механізмів, у межах Рахівського району Закарпатської області, збереження етнічної української субкультури гуцулів, яку ще називають гуцульська етнокультура.

Чинна система літочислення не пов'язана з культурою українського етносу, в теперішній сакральній географії немає місця віруванням породжених архетипом українського етносу та/або субкультурою гуцулів, знання щодо значення архетипічної символіки, серед гуцулів, практично втрачені, а її відтворення та використання здійснюється вкрай рідко і переважно не за призначенням. Теперішні методи творення часу направлені на збій циркадних ритмів (переведення на літній та зимовий час) та привласнення часоутворюючих дій українського етносу та гуцульського субетносу іншими суб'єктами, про що свідчить рівень життя. Сучасні тенденції в моді не передбачають біологічного відтворення, відтворення архетипічної символіки та впровадження її в повсякденні атрибути.

Впровадження на території Рахівського району такого виду нетрадиційного природокористування, як видобуток надр, несе пряму загрозу забруднення території району важкими металами та їх сполуками, в тому числі радіоактивними, що призведе до деградаційних змін в енергоінформаційній ніші гуцулів [4, 5, 11, 12]. Нормативні документи [7, 8], які могли б захистити територію Рахівського району від вказаних деградаційних змін, можуть спрацювати лише у випадку наявності певних компетенцій, які не являються традиційними, а отже у переважній більшості населення немає розуміння реальних загроз для довкілля.

Таким чином, часова організація гуцулів не забезпечує реалізацію генетичної програми по біологічному відтворенню, у зв'язку із великою швидкістю змін в енергоінформаційному середовищі, щодо можливостей продукування відповідної культури, що призвело до деградаційного порушення біосиметрії.

Порушення біосиметрії є сигналом про невідповідність зовнішньої формуючої культури українського етносу та гуцульській етнокультурі.

Зважаючи на те, що нормативними документами [6, 9] визначено культуру основним фактором самобутності Українського народу, яким являються громадяни України всіх національностей, закладено конфлікт між культурами, оскільки їх походження має біологічну (генетичну) основу з врахуванням фактору енергоінформаційної ніші, а також застосування практик впровадження "передового світового досвіду" спродукованого іншими етносами в побудову соціальної системи під назвою Україна, можна впевнено говорити про невідповідність зовнішньої формуючої культури українського етносу, в тому числі гуцульській етнокультурі.

Вважаємо, що збереження та розвиток гуцульської етнокультури, а отже вирішення вказаних проблем, лежить в площині активізації ролі держави через притаманні їй механізми, шляхом:

1. Збереження гуцульської етнокультури у вигляді інформації та експонатів матеріальної та нематеріальної культури.

2. Адаптації зовнішньої формуючої до української етнічної культури на території України, та гуцульської етнокультури в межах території її поширення з мінімізацією змін в її енергоінформаційній зоні.

3. Створення та впровадження механізмів отримання економічних доходів у сфері виготовлення та поширення елементів матеріальної та нематеріальної гуцульської етнокультури.

4. Створення стереотипу зв'язку між станом здоров'я та довкілля. Реалізується через систему дошкільної, шкільної та позашкільної освіти шляхом використання варіативної складової відповідної навчальної програми, та систему культури району [2].

Таким чином, в сучасних умовах, збереження гуцульської етнокультури залежить виключно від адаптації держави (нормативно-правове поле, територіально-адміністративний устрій, соціальна

інфраструктура і т.д.) до гуцульської етнокультури. Тому нині, як ніколи, актуальна роль держави в процесі збереження гуцульської етнокультури в системі освіти (варіативна складова) та культури.

1. Анохин П.К. Химический континуум мозга как механизм отражения действительности // Вопросы философии, 1970. – № 6.
2. Бочкор Г.М. // Проблеми збереження гірських екосистем та сталого використання біологічних ресурсів Карпат: Матер. наук. конф. з нагоди 50-річчя організації Карпатського біосферного заповідника (Україна, м. Рахів, 22-25 жовтня 2018 року) – Івано-Франківськ "НАІР", 2018. – С. 55–60.
3. Ейген М., Винклер Р. Игра жизни. – М., 1979.
4. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/191204_seo01.pdf. (12.10.2021).
5. Закон України "Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року" від 21.04.2011 р. № 3268-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17#Text> (12.10.2021).
6. Закон України "Про культуру" від 14.12.2010 № 2778-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (12.10.2021).
7. Закон України "Про оцінку впливу на довкілля" від 23.05.2017 № 2059 – VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (12.10.2021).
8. Закон України "Про стратегічну екологічну оцінку" від 20.03.2018 № 2354 VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (12.10.2021).
9. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (12.10.2021).
10. Рифкин Д. Войны времени. Главный конфликт истории человечества. – Н. У., 1986.
11. Рішення Закарпатської обласної ради від 20.12.2019 року № 1630 "Про затвердження Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років" <https://zakarpat-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vii-sklykannya/xvii-sesiya-20-12-2019> (12.10.2021).
12. Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 липня 2021 року "Про стимулювання пошуку, видобутку та збагачення корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності

держави" від 23.07.2021 № 306/2021 <https://www.president.gov.ua/documents/3062021-39457> (12.10.2021).

13. Уоллес Ф. К. Психические заболевания, биология и культура // Современная психологическая антропология. – М., 2001.
14. Югай Г.А. Проблема целостности в современной биологии. – М., 1968.

УДК 340:379.822(477)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

Ю.Л. Бошицький

*Київський університет права НАН України,
м. Київ, Україна*

Основою державності та її розвитку є визнання історичного походження країни, етнічно-культурних цінностей спільнот, і це не дозволяє зруйнувати національну ідентичність народу.

Україна належить до країн з багатою історико-культурною спадщиною, кращих етнорегіональних традицій, проте однією з найбільш суттєвих проблем у гуманітарної політики держави є узгодження потреб охорони та збереження культурної спадщини.

На сьогодні збереження етнокультурної спадщини в Україні в автентичному вигляді для історичних населених місць спотворюється негармонійною сучасною забудовою, що зменшує їхню привабливість для туристів та туристичний потенціал країни, і впливає на її культурний престиж. Як результат – завдає значних збитків місцевим та державному бюджетам. Саме тому їх охорона та збереження є справою державного значення.

Необхідно зазначити, що останнім часом у цій сфері відбулися важливі зміни правового характеру.

Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України (від 21.02.2018 № 92) "Про внесення змін до Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів

населених місць" [1] внесено зміни до Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць. Зокрема, згідно Постанові проєктна документація на нове будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт (крім реконструкції та капітального ремонту квартир чи окремих приміщень, які здійснюються без зміни об'ємно-просторових характеристик) у межах історичних ареалів населених місць розробляється з урахуванням вимог затвердженого в установленому законом порядку історико-архітектурного опорного плану. А у разі незатвердження історико-архітектурного опорного плану населеного місця, що внесене до Списку історичних населених місць України, проєктна документація на нове будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт (крім реконструкції та капітального ремонту квартир чи окремих приміщень, які здійснюються без зміни об'ємно-просторових характеристик) у межах історичного ареалу розробляється з урахуванням вимог історико-містобудівного обґрунтування, порядок розроблення якого визначається наказом Мінкультури та Мінрегіону [1]. Але застосування цих положень передбачено до 1 січня 2019 року. Водночас втратили чинність пункти 8 і 9 Постанови Кабінету Міністрів України № 318 від 13 березня 2002 року "Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць" [2]. Виходячи з цього, вся проєктна документація на нове будівництво в історичному ареалі міста має розроблятися лише відповідно до історико-архітектурних опорних планів.

Зокрема, слід зазначити, що відповідно до п. 1.1. Державних будівельних норм України (затверджених Наказом Мінрегіону України від 28.10.2011 р. № 259, чинні з 1 вересня 2012 р.) "Історико-архітектурний опорний план – науково-проєктна документація, яка розробляється у складі генеральних планів історичних населених місць та в якій відображається інформація про нерухомі об'єкти культурної спадщини населеного пункту, пов'язану з ними історичну забудову (значні й рядові історичні будівлі); землі історико-культурного призначення; місця втрачених будинків, споруд, оборонних укріплень, що мали важливе історичне або містобудівне

значення; дисгармонійні будівлі та споруди; пам'ятки природи, природні заповідники, цінні природні ландшафти; межі історичних ареалів населеного місця; межі зон охорони пам'яток культурної спадщини, що є діючими на час складання історико-архітектурного опорного плану (за наявності)" [3]. Також, згідно зазначеного документу, історико-архітектурний опорний план є виконують для всіх населених пунктів, що занесені до Списку історичних населених місць України [4].

Відповідно ст. 32. Закону України "Про охорону культурної спадщини" (від 26.07.2001 р. № 878 із змінами) Список історичних населених місць України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини затверджується Кабінетом Міністрів України [5].

Водночас згідно ст. 3. вищезазначеного Закону [5] державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України та спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини, до яких належать також обласні, районні державні адміністрації та виконавчий орган сільської, селищної, міської ради.

У даному контексті хотілося б відзначити, що останні роки в Україні працювали обласні Програми збереження і використання пам'яток культурної спадщини з метою створення більш ефективних і сприятливих умов для:

- розвитку сфери охорони культурної спадщини;
- забезпечення належного рівня збереження та використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті;
- удосконалення ведення обліку;
- здійснення їх державної реєстрації.

Зокрема в Закарпатській області здійснювалась Комплексна програма збереження і використання пам'яток культурної спадщини Закарпатської області на 2016 – 2020 роки (затверджена рішенням обласної ради від 22.12.2015 р. № 91) [6], за результатами роботи якої було:

– проведено невідкладних першочергових протиаварійних заходів реставрації церкви Св. Духа в с. Гукливий, Воловецького району (виділено 350,0 тис. грн – роботи проведено, кошти не використано, виконавець робіт не подав вчасно документи);

- проведено невідкладних першочергових протиаварійних заходів реставрації дзвіниці церкви Св. Духа в с. Гукливий, Воловецького району (виділено 550,0 тис. грн – роботи проведено, використано – 530 тис. грн);
- усунуто наслідки руйнування конструкції даху вежі Замку-фортеці, с. Невицьке Ужгородського району (виділено 187,1 тис. грн – роботи проведено);
- виготовлено проектно-кошторисна документація, експертиза ПКД Замок-фортеця, с. Невицьке Ужгородського району (виділено 112,0 тис. грн – роботи проведено);
- ліквідовано аварійний стан Ужгородського замку (Закарпатський краєзнавчий музей) (виділено 800,0 тис. грн – кошти по субвенції переведені краєзнавчому музею, використано – 688,05 тис. грн);
- відремонтовано (реставровано) дзвіниці Миколаївської церкви, с. Сокирниця, Хустського району (виділено 600 тис. грн – кошти по субвенції переведені Хустському районному бюджету, використано 600,0 тис. грн).

У рамках Комплексної програми збереження і використання пам'яток культурної спадщини Закарпатської області на 2016 – 2020 роки відділом охорони пам'яток департаменту культури Закарпатської області за 2019 рік проведено 7 засідань Консультативної ради, на яких розглянуто понад 80 питань; відділом охорони культурної спадщини у 2019 році видано 8 Приписів про порушення Закону України "Про охорону культурної спадщини"; до Списку історичних населених місць України внесено 19 населених пунктів Закарпатської області (історико архітектурні-опорні плани, у склад яких включена науково-проектна документація з визначення меж історичних ареалів, розроблені для міст Ужгород, Хуст, Виноградово, Рахів, Тячів та Берегово. Розробляються історико архітектурні-опорні плани для м. Мукачево, м. Перечин, смт Буштино, смт Тересва). Проте, на жаль, інші населені пункти Закарпатської області внесені до Списку історичних населених місць України не мають розроблених історико-архітектурних опорних планів, що негативно впливає на збереження історичного та культурного надбання.

Висновок. Таким чином, становище в сфері практичної пам'яток-охоронної діяльності залишається складне, відповідно до норм законодавства. Цілісна система виконавчої влади, що повинна сте-

жити за дотриманням норм чинного законодавства, відсутня. Через це не здійснюються належним чином виявлення та облік об'єктів культурної спадщини, укладання охоронних договорів на пам'ятки, видача розпоряджень та приписів щодо охорони пам'яток, не відпрацьована система охорони пам'яток на землях, що передаються у власність, відсутні паспорти на пам'ятки.

1. Про внесення змін до Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць. Постанова КМУ від 21.02.2018 № 92. База даних "Законодавство України"/ ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2018-%D0%BF#Text>
2. Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць. Постанова КМУ від 13 березня 2002 р. N 318. База даних "Законодавство України"/ ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-%D0%BF#Text>
3. Державні будівельні норми України. ДНБ Б.2.2-3:2012. Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту URL: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-1026>
4. Про затвердження Списку історичних населених місць України. Постанова КМУ від 26.07.2001 р. № 878. База даних "Законодавство України"/ ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text>
5. Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III. База даних "Законодавство України"/ ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
6. Комплексна програма збереження і використання пам'яток культурної спадщини Закарпатської області на 2016–2020 роки. URL: https://kultura-zak.gov.ua/images/pdf/rish_91.pdf

**ПРО БАГАТОРІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ
СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ
ТА КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА
В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКОЇ
СПІВПРАЦІ НА МАРАМОРОЩИНІ**

С. Бучута¹, Ф. Гамор²

¹Союз Українців Румунії, м. Бая Марє, Румунія

*²Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Насамперед треба нагадати, що в післявоєнний період значна частина українського населення лівобережної частини Тиси (близько 40 тисяч осіб), зокрема у Вишівській долині, перейшла до складу Румунії. А мости, які з'єднували Бичків, Луг та Трибушани (нині Ділове) були зруйновані. Припинено рух пасажирських потягів, які курсували через станцію Валя-Вішеулуй до Рахова, із Будапешта та Праги.

Все це призвело до ізоляції українців, які живуть у Румунії та погіршення зв'язків між їхніми родинами, які опинилися по різні боки кордону. А за населеними пунктами, на цій ділянці кордону, де проживають українці як у Румунії, так і на Україні, міцно закріпився статус депресивних територій, де панує бідність та безробіття.

У зв'язку із цим, починаючи із 1996 року, понад двадцять років Союз українців Румунії та науковці українського Карпатського біосферного заповідника, разом із місцевими органами влади та місцевого самоврядування, наполегливо порушували питання, та докладали чималих зусиль для відновлення, після тоталітарних режимів, дружніх українсько-румунських прикордонних зв'язків на історичній Мараморощині.

Про ці зусилля детально описано у монографіях Степана Бучути "Словом і ділом" (2013 р.) та Федора Гамора "Україна – Румунія: мости народної дипломатії" (2018 р.) (електронна версія книги розміщена на сайті Карпатського біосферного заповідника (<http://cbr>).

nature.org.ua/doc/UA_RO.pdf), численних публікаціях на сторінках центральних та місцевих українських та румунських засобів масової інформації, зокрема в парламентській газеті "Голос України", румунській повітовій газеті "Граюл Марамушелуй", виданнях Союзу українців Румунії та Карпатського біосферного заповідника.

Ми ініціювали та забезпечили проведення багатьох українсько-румунських зустрічей, нарад, конференцій та круглих столів, за участі керівників місцевих органів влади та самоврядування, науковців та представників громадськості, на яких обговорювались актуальні проблеми відновлення та налагодження транскордонної співпраці, підписано численні протоколи та Меморандуми тощо. Окремі з яких вдалось реалізувати.

Так, наприклад, за ініціатииви Федора Гамора, проголошеній ще в 1996 році, на українсько-румунській зустрічі у префекта повіту Марамуреш у присутності тодішнього посла України Олександра Чалого, за фінансування Європейського Союзу, у рамках Програми "Phare – Credo" розроблено "Базу даних для заснування українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах", на підставі якої за рішенням повітової ради повіту Марамуреш від 25 травня 2000 року, створено румунський природний парк "Гори Марамуреш" на площі 138 тисяч гектарів.

Докладалось багато зусиль для відновлення прикордонної інфраструктури, яка б сприяла поглибленню транскордонної співпраці у цій частині Мараморощини. Ідеться, в першу чергу, про відбудову залізобетонного моста через Тису у районі сіл Хмелів та Валя-Вішеулуй, який німецько-хортиські війська підірвали у 1944 році.

Для цього громади румунської комуни Бистра та українського села Ділове, за підтримки Рахівської районної та Закарпатської обласної державних адміністрацій, підготували у 2007 році проєкт для відбудови цього моста. А в серпні 2015 року цей проєкт знову подано для отримання фінансування у рамках румунської Програми співпраці громад Румунії та України на 2014-2020 рр.

Але, через відсутність підтримки від Закарпатської обласної державної адміністрації та Міністерства інфраструктури України, реалізація цього проєкту заморожена.

Ініціювалась також ідея щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги.

Ця проєктна ідея передбачає, по-перше, проведення реконструкції 21 км залізниці на ділянці Рахів – Валя-Вишеулуй (Румунія) на європейську вузьку колію, яка діяла тут до другої світової війни й організація прямого транскарпатського залізничного сполучення через Рахів із Львова та Києва, до столиці втаємниченої Трансильванії – міста Клуж-Напока (відстань до якого по існуючій залізниці від Рахова, близько 200 км), одного з найбільших, не тільки румунського, але і європейського промислового, культурного та туристичного центру.

У цьому контексті важливим є той факт, що ще у грудні 2014 року, заступник міністра інфраструктури України В. Корнієнко, з цього приводу повідомив Закарпатську обласну державну адміністрацію, про те, що вирішення проблем відновлення залізничного сполучення між Україною та Румунією на Мараморощині знаходить в Мінінфраструктури та Укрзалізниці порозуміння. Більше того, урядовець наголошує, що "запровадження руху міжрегіональних поїздів через станцію Рахів до Румунії, Угорщини, Чехії, створило б умови для розвитку міждержавних стосунків, збільшення потоку туристів в обох напрямках, економічного та соціального розвитку прилеглих регіонів", і, що цим міністерством зараз "здійснюється актуалізація регіональної карти Транскарпатської транспортної мережі та опрацьовується питання залучення фінансування для реалізації цього проєкту".

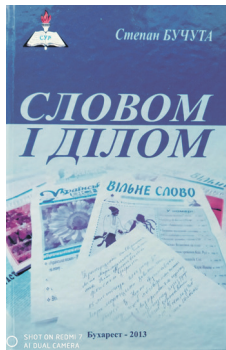
Союз Українців Румунії та Карпатський біосферний заповідник були серед ініціаторів та приймали участь у розробці й реалізації, у рамках Програми сусідства Європейського Союзу "Румунія–Україна", серії спільних українсько-румунських проєктів. Зокрема у проєкті "Покращення протипаводкового захисту та екологічне оздоровлення навколишнього середовища на українсько-румунській прикордонній ділянці р. Тиса", Карпатський біосферний заповідник, у 2010 р. випустив книжку "Екологічна ситуація у басейні Верхньої Тиси на ділянці українсько-румунського кордону та шляхи її стабілізації".

А зараз, за ініціативою Федора Гамора, реалізується в румунській комуні Бистрий та українському місті Рахів, проєкт Євросоюзу "Сприяння культурі гуцульського етносу в румунсько-українському прикордонному регіоні".

А загалом, ці та багато інших 20-річних напрацювань Союзу Українців Румунії та Карпатського біосферного заповідника, є важливими для відновлення та активізації традиційних культурних та торгово-економічних відносин між українськими населеними пунктами в Україні та Румунії, по обидва боки Тиси на Мараморощині.

Ця робота особливо актуальна і в контексті Договору про Асоціацію України із Європейським Союзом, який в числі перших ратифікували Україна та Румунія, у главі 27 якого визначається необхідність сприяння взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневого управління та партнерства, з особливим наголосом на розвитку відсталих територій. При цьому передбачається створення каналів зв'язку та активізація обміну інформацією між національними, регіональними та місцевими органами влади, соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства.

**ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ
МАСИВУ ГОРГАНИ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ
НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЕТНОКУЛЬТУРИ
НАДБИСТРИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ**

А.Р. Василів¹, У.І. Бошко¹, Я.В. Петрашук², У.Д. Міскевич²

*¹Музей історії Надвірнянщини, м. Надвірна, Україна
²Природний заповідник "Горгани", м. Надвірна, Україна*

Як відомо, навколишнє середовище зі своїми природно-географічними умовами та ресурсами, зокрема, особливостями клімату, рельєфу, рослинного і тваринного світу тощо, в яких проживає певна спільнота людей, формує побут цієї спільноти, її культурні локальні традиції. Так, наявність на заході України Карпатських гір стала одним із факторів, які серед інших сформували таку етнічну групу українців як гуцули та їх етнорегіон – Гуцульщину.

Якщо з погляду етнографії поняття "Гуцульщина" є загальне для цілої території, де проживає етнічна група гуцулів, то в географічному плані, а також в науці і фольклорі прийнято класифікувати частини Гуцульщини стосовно історичного регіону та річок в даному регіоні. Так, до прикладу, стосовно історичних регіонів виділяють чотири частини Гуцульщини, а саме: Галицьку Гуцульщину (весь Верховинський район, частина Косівського, Коломийського, Надвірнянського районів Івано-Франківської області в Україні), Буковинську Гуцульщину (весь Путильський район, частина Вишницького району Чернівецької області в Україні), Закарпатську Гуцульщину (Рахівський район Закарпатської області в Україні) та Мармароську Гуцульщину (повіти Марамуреш і Сучава в Румунії). Інший поділ, прийнятий за назвами рік, більш притаманний Галицькій Гуцульщині. Тут маємо і Надчеремоську Гуцульщину, і Надпрутянську, і Надбистрицьку Гуцулю [2].

Найменш вивченою серед них є Надбистрицька Гуцульщина, яка і стала об'єктом нашого дослідження. Якщо науковці Польщі, наприклад, Ян Скловські з його трьома книгами про історію

с. Бистриця, а також уродженці сіл Надбистрицької Гуцульщини, котрі через політичні причини змушені були в середині ХХ століття емігрувати до Польщі, вже сказали і продовжують говорити своє слово про цю частину гуцульського краю, то з українських науковців можемо назвати лише (наразі) Володимира Шухевича з його фундаментальною працею "Гуцульщина" [6], Миколу Домашевського і його "Історію Гуцульщини" [1], Антіна Онищука (який свого часу вчителював у селі Черник) з його працями про гуцулів і Гуцульщину, серед яких, зокрема, – "Останки первісної культури гуцулів". Окремо в цьому контексті також варто виділити періодику, що виходила до Другої світової війни, з її побіжними згадками про гуцулів з цих сіл в еміграції та на місцях.

У наш час Надбистрицьку Гуцулію частково досліджували такі науковці як Володимир Грабовецький, Микола Когутяк, Михайло Семкіяш, Петро Сіреджук, Михайло Клапчук і Володимир Клапчук [2], Ірина Свйонтек та видатний лісівник Юрій Юркевич [7, 8]. Проте більшість їхніх праць – це окремі дослідження певних тем і локацій цього регіону. Жодного ж ґрунтового дослідження цього краю про всі сфери побуту надбистрицьких гуцулів на сьогодні, на жаль, немає.

До Надбистрицької Гуцульщини входять п'ять сіл Надвірнянського району Івано-Франківської області (Україна): Пнів, Битків, Пасічна, Зелена (разом із селами Черник та Максимець), Бистриця (до 1962 р. Рафайлова), а також їх присілки. Попри те, що ця частина Гуцульщини знаходиться на перехідній межі з Бойківщиною та сусідить з надпрутянськими гуцулами Делятинщини і Яремчанщини, а також гуцулами Рахівщини, вона не лише не загубила в цьому сусідстві своєї ідентичності, а й витворила протягом століть власну унікальну локальну мікрокультуру – свій фольклор, музику, говірку, побут, зокрема, одяг (строї) тощо.

Життя в такій частині Карпатського хребта як Горгани безпосередньо впливало і впливає на формування побуту і культурних особливостей надбистрицьких гуцулів. Горгани – найбільш скеляста, важкодоступна частина Українських Карпат, ґрунтоутворювальний та лісоутворювальний процеси проходять повільно, верхня межа лісу нестійка і опускається нижче, ніж зазвичай, відкриваючи неповторні краєвиди кам'яних розсіпів, плетива сосни

гірської – джерепу, душекії (вільхи) зеленої – лелечу і рідких післялісових лук. Тому горганський краєвид – неповторний, має регіональний характер.

Світогляд гуцульського генія створив шедеври міфології, обрядів і традицій. Спосіб життя в складних, часто небезпечних і в той же час надзвичайно красивих географічних умовах відобразився в щоденності і святах надбистрицьких гуцулів нерозривним зв'язком з природою: чи то в піснях, колядах, співанках, голосіннях; чи в способі декору локального строю (петики, кожухи, бундини, сорочки); чи в музиці, навіяній горами і почутій від кедрин та шумної Бистриці; чи у верениці як сімейно-побутових (хрестини, вісіле, полонинське літованне, привидінні, "Грушка" тощо), так і церковних (Коліда, Великдень, храми (храмові свята) і свій універсальний гуцульський календар) обрядів і традицій; чи одного з феноменів всієї Гуцульщини – дерев'яної архітектури, як світської, побутової, так і сакральної [6].

Так, строї Надбистрицької Гуцулії вирізняються, зокрема, своїми вишитими сорочками. Тут частіше, ніж в інших частинах Гуцульщини, зустрічаються вставки (вишивка у верхній частині рукава) на чоловічих сорочках. Також лише на давніх узорах цих сорочок переважає антраментовий (чорнильний) колір ниток. Зараз такий колір знайти практично неможливо, є лише його приблизні відповідники. Ще однією особливістю вишитих сорочок Надбистрицької Гуцульщини є вишиті на грудях обереги у формі хрестів (просто хрестів, "розквітлих" хрестів, хрестів з "павучками" тощо), які, крім сіл досліджуваного нами регіону, зустрічаються лише в с. Пістинь на Косівщині (рис. 1). Крім того, ці сорочки завжди мають хрест не лише в оберегах, а й безпосередньо в узорах.

Різняться Надбистрицька Гуцулія і своїм верхнім одягом, зокрема сардаками, які місцевою говіркою називаються петики (рис. 2). Якщо спосіб виготовлення сукна для них тут такий же, як і по всій Гуцульщині, то техніки оздоблювання й орнаменти значно відрізняються. Поряд з традиційним для всієї Гуцульщини швом "вперед голка", місцеві мешканці також використовують такі, притаманні переважно лише цьому регіону, техніки декорування петики як "ланцюжок", "шнування", "обмітування", хрестик тощо. Орнаменти переважають рослинні.

Рис.1. Вишита жіноча сорочка з хрестом-оберегом, поч. XX ст., с. Бистриця Надвірнянського району

Рис. 2. Петик (сардак), I пол. XX ст., с. Черник Надвірнянського району

У нашому дослідженні ми зупинилися лише на двох елементах строю надбистрицьких гуцулів – вишитій сорочці і петіку. Проте на сьогодні ґрунтовного наукового опрацювання та збереження потребує весь костюм цього регіону. Більше ж познайомитися з одягом та побутом мешканців Надбистрицької Гуцульщини можна в Музеї історії та етнографії села Черник, який знаходиться в Черниківській гімназії. Свою діяльність цей заклад розпочав у 2002 році. Першою його експозицією стала виставка присвячена Антіну Онищуку, етнографу, фольклористу, досліднику Гуцульщини та українського гончарства. А з 2007 року завдяки Катерині Перожук, хранительниці колекції цього музею, у ньому зберігається найкраще на даний час зібрання строїв та предметів побуту Надбистрицької Гуцулії.

Розглядаючи проблематику впливу навколишнього середовища на локальну культуру гуцулів басейну р. Бистриці Надвірнянської розуміємо, що місцеві гуцули не зможуть обійтися без використання природних багатств Карпат. Разом з тим, лише свідоме і правильне використання цих багатств допоможе зберегти у віках місцеву культуру.

Гуцули надзвичайно тісно пов'язані з природою, як і зобов'язані їй. Вся архітектура Гуцульщини: чи то світська, чи то сакральна, – в більшості своїй є дерев'яною. І хоча поволі тенденція будівництва в горах власного житла чи храмів тяжіє до використання інших будівельних матеріалів, як то цегла, камінь, піноблоки, – та все ж

переважну їх більшість будували і продовжують будувати з дерева. Полонинське господарство кладе гуцула у виключну залежність від лісу, природи. Адже гуцули, нічого не вкладаючи, крім правильного впорядкування і ведення господарки, завжди брали і беруть дотепер від полонини всі ресурси по максимуму [2, 7]. Навіть майже весь посуд як для полонини, так і для дому в цих краях, особливо у високогір'ї, де не було розвинуте гончарство, колись виготовлявся з дерева [6].

Іншою важливою річчю, без якої не обходилася жодна хата чи церква, був і є, почасти, дотепер покрівельний матеріал – гонта і драниця. Виготовлення високоякісного гонту чи драниці передбачає не лише використання великої кількості якісної деревини, а й великої кількості залишків, котрі мудрий гуцул використовував для інших виробів чи навіть як опалювальний матеріал [6]. Професія гонтаря наразі ще не відійшла у забуття. Проте її представники сьогодні знаходяться у непростій ситуації: майстри, середній вік яких поза 50 років, практично не мають кому передати свій досвід. Тому незабаром це ремесло може просто зникнути [2].

Гуцульська домашня аптека, практикована протягом століть життям у горах, багата на лікарські рослини Карпат. Чого варті лише сезонні ягоди – чорниці (афіни, яфіни), брусниця (гогодзи), малина, ожина та ін. [7]. А велике розмаїття грибів, які становлять четверту частину раціону гуцулів і входять до складу ритуальних страв на свята.

Території таких сіл як Зелена (разом з Черником та Максимцем), Бистриця, а також їх присілки частково прилегли до природного заповідника "Горгани". З одного боку природоохоронна територія передбачає багато обмежень для місцевого населення, з іншого – дає неймовірний привілей зберегти первозданність краси Карпат у цій локації. Вагомим є також те, що ліси на 753,48 га території заповідника входять до української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси Карпат і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи". Розробляються заходи не тільки щодо збереження цього природного об'єкта, а й сталого розвитку прилеглих до нього територій [4]. Та марна була би ця робота без екологічної самосвідомості, яка власне формує правильну поведінку в горах, правдиве розуміння природи і людини в щоденності побуту.

А тут ще й починається розвиток туристичної зони в межу з природоохоронною. Тому, стоячи на порозі величезних змін, що пов'язані з розвитком туризму в цьому регіоні, надбистрицькі гуцули мають зробити правильний і усвідомлений щодо природи і себе вибір.

Підсумовуючи сказане, важко відповісти, хто на кого має більший вплив – природа Карпат на гуцулів чи гуцули на природу Карпат, – бо розділити їх неможливо. Вони, як і всі ми, можуть лише застосувати досвід поколінь, щоб правильно використовувати природні ресурси, і не робити помилок своїх попередників, аби красу, яку застали з першого дня приходу у світ, вдалося передати прийдешнім поколінням. Основою цього є, на наш погляд, екосвідомість у поєднанні зі збереженням і дослідженням локальної етнокультури Надбистрицької Гуцульщини.

1. Історія Гуцульщини. Том VI / гол. ред. М. Домашевський. – Львів: "Логос", 2001. – 677 с.
2. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.): монографія / Володимир Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – С. 447–503.
3. Луців Є., Дронюк А., Гуцинюк П., Косяк І., Садрук Р. Від "пасіки" до Пасічної. Історико-географічний нарис / упоряд. Луців Є. – Івано-Франківськ: "Місто НВ", 2010. – 120 с.
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 892-р від 21 листопада 2018 р.
5. Сішук М. Неначе писанка, село Зелена. – Дрогобич: Посвіт, 2014. – 458 с.
6. Шухевич В.О. Гуцульщина: в 5 частинах / Володимир Шухевич; передм. А.А. Карпенко; післям. М.С. Глушко; упоряд. О.О. Савчук. – (Репринтне видання 1899 – 1908 рр.). – Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. – 1218, [10] с.
7. Юркевич Ю. Бистриця – чарівна закутина Гуцульського краю. – Надвірна: ЗАТ "Надвірнянська друкарня", 1999. – 50 с.
8. Юркевич Ю. Дикі звірі і птахи Карпат. Облік та оберігання. – Надвірна: ЗАТ "Надвірнянська друкарня", 1996. – 96 с.

**РІДКІСНІ ФІТОЦЕНОЗИ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ
МАРМАРОСЬКОГО ЗАПОВІДНОГО МАСИВУ
ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ**

М.І. Волощук, А.В. Козурак, Р.Ю. Глеб

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Мармароський гірський хребет – це масив у Східних Карпатах, більша частина якого знаходиться в Румунії. У межах України розташовані дві його околиці – Чивчини і Рахівські гори (Гуцульські Альпи), по хребту яких проходить українсько-румунський кордон. Мармароський заповідний масив входить до складу Карпатського біосферного заповідника (далі КБЗ) з 1990 року і займає північні мегасхили Рахівських гір. Територія охоплює схили гір Попа Івана Мармароського, Берлибашки, Петроса Мармароського, Бендряски, Головачина, Щербана [3].

Мармароський масив утворений з метаморфічних і кристалічних відкладів – гнейсами, слюдяними, кварцовими сланцями, мармуроподібними вапняками. Це зумовило специфічні риси рельєфу – вузькі річки, численні скелясті гребені та вершини із стрімкими та гострими формами з льодовиковими цирками [8, 21]. Природні комплекси характеризується значною густотою річкової мережі (близько 2,2–2,8 км/км²), де формуються гірські річки Велика Росош, Мала Росош, Явірниковий, Квасний, Радомир, Поп Іван, Білий потік. Це один з найбільш зволжених регіонів України, де близько 5% території є заболоченою. У межах території є гірські озера, озерця, оліготрофні осоково-сфагнові болота, заболочені торфовища, драговини, заводи, витоки струмків, перезволожені луки тощо [13]. В основному це гірські оліготрофні і мезотрофні осоково-сфагнові болота, що утворилися у заглибинах рельєфу, зволжених улоговинах і місцях витікання струмків. На даних угіддях є декілька невеликих озер і озерець. Найбільші серед них – озеро Йогана, в урочищі Буковець та озеро Гропшора в урочищі Гропшора, що знаходяться серед верх-

нього лісового поясу. Менші озера відмічаються в урочищі Мегура, на сідловині між г. Латундор та г. Марамороський Петрос і два озера в субальпійському поясі на г. Поп Іван: Криваве – на дні льодовикового кару та безіменне – перед самим валом морени.

Рослинність представлена водно-болотними та прибережними рослинними угрупованнями, домінантами яких є гігрофільні види рослин з родини осокових, ситникових, хвощових, а також деяких видів мохів. Зокрема: *Scirpus sylvaticus* L., *Carex echinata* Murray, *C. rostrata* Stokes, *C. flava* L., *Eriophorum vaginatum* L., *E. angustifolium* Honck., *E. latifolium* Hoppe, *Empetrum nigrum* L., *Sphagnum riparium* Aongstr., *Sph. fallax* Klinggr., *Sph. cuspidatum* Ehrh. ex Hoffm., *Sph. fuscum* (Schimp.) H. Klinggr, *Polytrichum alpinum* Hedw. [2].

Вивченням водно-болотної рослинності Мармароського масиву займалися ряд дослідників. Зокрема, М. Дейл для гори Поп Іван Мармароський, виділив альпійський тип рослинності, розділив на триби за екологічними ознаками, серед яких виділив гідрофітну трибу (Hydrophytalia). У межах даної триби описав лучно-болотні асоціації: *Adenostyletum alliariae*, *Polytrichetum sexangularis*, *Saxifragetum stellaris* та ін. [19]. Серед літературних джерел варто відзначити працю К.А. Малиновського [9], де автор за домінантним принципом класифікації фітоценозів виділяє підтип трав'яно-осокової гігрофільної рослинності – *Prata graminoso-caricosa hydrophila*, у складі якого виділено формації *Scirpeta sylvatica*, *Cariceta paniculatae*, *C. rostratae*, *C. vesicariae*, *C. nigrae*, *Eriophoreta latifolii*. У типі мохової рослинності – *Muscosae*, виділено формації *Sphagneta fuscii*, *Polytricheta sexangulare*, *Rhacomitrieta lanuginosii*. Також, К.А. Малиновський та К.А. Малиновський, В.В. Крічфалушій наводить дані про фітоценози, що приурочені до перезволожених місць (улоговинні, западинові, приджерельні місця) – формації *Cardamineta opizii*, *Adenostyleta alliariae*, *Doroniceta carpatici*, *Saxifrageta stellaris* та ін. [10]. Крім того, К.А. Малиновський виділяє тип деревно-чагарникової рослинності – *Lignosofruticeta*, де описує асоціації, що приурочені до перезволожених улоговин, сідловин, днищ нижніх і верхніх льодовикових котлів: *Mughetum sphagnosum*, *Duschekietum pulmonarioso-seneciosum*, *D. adenostylosum*, *Rhodoretum sphagnosum*, *Salicetum polytrichosum* та ін. [9].

Л.М. Фельбаба-Клушина наводить для Мармароських Альп рослинні асоціації: *Eriophoro vaginati-Sphagnetum angustifolii* Hueck 1925 corr., *Carici-Blysmetum compressi* Eggler 1933, *Carici flave-Eriophoretum latifolii* Soó 1944, *Caricetum nigrae* J. Braun 1915 та ін. [16].

За результатами обстежень, у межах Мармароського заповідного масиву, нами виявлено 15 водних і болотних асоціацій, які охороняються відповідно до Директиви Європейського Союзу 92/43/ЄЕС [11, 12] (Таблиця).

Назви асоціацій уточнено за Продромусом рослинності України [14].

Таблиця

Перелік рідкісних рослинних водно-болотних асоціацій, поширених на території Мармароського заповідного масиву Карпатського біосферного заповідника

№	Асоціації	Рідкісні види, що описані в асоціаціях	Синсозологічний статус*
1	<i>Callitricho-Lemnetum minoris</i> Weber 1969	<i>Callitriche verna</i>	3150
2	<i>Calthetum laetae</i> Krajina 1933	<i>Caltha laeta</i> , <i>Equisetum palustre</i> , <i>Veronica anagalis-aquatica</i> , <i>V. beccabunga</i>	3220
3	<i>Saxifragetum stellaris</i> Deyl 1940	<i>Saxifraga stellaris</i> , <i>Huperzia selago</i> , <i>Lycopodium annotinum</i>	3220
4	<i>Polytrichetum sexangularis</i> Frey 1922	<i>Soldanella hungarica</i> , <i>Chrysosplenium alpinum</i>	6150
5	<i>Polytricho-Poetum deylii</i> Malinovskiy et Krichfalushiy 2000	<i>Poa deylii</i> , <i>Narcissus angustifolius</i>	6150
6	<i>Eriophoro vaginati-Sphagnetum angustifolii</i> Hueck 1925	<i>Juncus castaneus</i> , <i>Dactylorhiza cordigera</i>	7140, 7120
7	<i>Empetro nigri-Sphagnetum fuscii</i> Osvald 1923	<i>Cardamine amara</i> , <i>Huperzia selago</i>	7130
8	<i>Sphagno recurvi-Caricetum rostratae</i> Steffen 1931	<i>Dactylorhiza cordigera</i>	7140

№	Асоціації	Рідкісні види, що описані в асоціаціях	Синсозологічний статус*
9	Menyantho trifoliatae-Sphagnetum teretis (Waren 1926) Dierssen 1982	Menyanthes trifoliata, Potentilla palustris	7140
10	Pino mugo-Sphagnetum Karstner et Flossner 1933, (Синонім Vaccinio uliginosi-Pinetum mugo Lutz 1956)	Narcissus angustifolius, Aconitum firmum, A. variegatum, Juncus castaneus	7140
11	Caricetum rostratae Rübel 1912 em. Balátová-Tuláčková 1963 (Equiseto fluviatilis-Caricetum rostratae Zumpfe 1929).	Carex rostrata, Juncus castaneus	7140
12	Carici rostratae-Drepanocladetum fuitantis Hadač et Váňa 1967	Carex rostrata, Caltha palustris	7140
13	Carici echinatae-Sphagnetum Soó 1944	Carex echinata, C. rostrata, Eriophorum angustifolium, E. latifolium	7140
14	Doronico-Cratoneuretum commutati Pawłowski et Walas 1949 Ради Європи 92/43/ЄЕС (№ 7220). Література: Pawłowski, Walas, 1949; Малиновський, Крічфалушій, 2000; Фельбаба-Клушина, 2010а, б; Felbaba-Klushyna, 2017	Carduus kernerii, Doronicum carpaticum.	7220
15	Brachythecio rivularis-Cardaminetum opicii (Krajina 1933) Hadač 1983	Cardamine opicii, Chrysosplenium alpinum	7220

Примітка: * – асоціації охороняються відповідно до Директиви Європейського Союзу 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 "Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори".

Днища мілководних прибережних місць озер часто займають суцільні угруповання з *Callitriche verna* L. Найбільш поширеними рослинними асоціаціями є *Caricetum rostratae*, що відмічаються у заболочених перезволожених місцях, мілководдях, прибережних

плавах льодовикових високогірних озер, осоково-сфагнових боліт. Біля виходу джерел, на заплавах гірських потоків описано асоціації *Brachythecio rivularis-Cardaminetum opicii*, *Calthetum laetae*, *Doronico-Cratoneuretum commutati*.

Відповідно до Директиви Європейського Союзу 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 "Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори" та "Тлумачного посібника з визначення типів оселищ..." [15] визначені водно-болотні рослинні угруповання відносяться до таких оселищ: 3150 – природні автрофні озера з рослинністю типу *Magnopotamion* або *Hydrocharition*, 3220 – альпійські ріки й трав'яниста рослинність вздовж берегів, 6150 – альпійські та бореальні луки на силікатних субстратах, 7120 – деградовані верхові (оліготрофні) болота, ще здатні до природного відновлення, 7130 – покривні болота, 7140 – перехідні трясовини і сплавини, 7220 – жорстко водні джерела на травертинах.

Виявлені водні і болотні рослинні угруповання є оселищами значної кількості рідкісних видів, що включені до міжнародних, національних і регіональних червоних списків.

До міжнародних списків:

- додатку I Бернської конвенції "Конвенція про охорону дикої фауни та флори і природних середовищ в Європі" (Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, The Bern Convention) – *Narcissus angustifolius* та *Poa deilii* [6];

- Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (IUCN Red List of Threatened Species) – *Juncus articulatus*, *J. effuses* [20];

- Європейського червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (англ. European Red List of Globally Threatened Animals and Plants) – *Caltha palustris*, *Cardamine amara*, *Menyanthes trifoliata*, *Equisetum palustre*, *Glyceria fluitans*, *Lycopodium clavatum*, *Veronica anagalis-aquatica*, *V. beccabunga* та ін. [18];

- до переліку Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES, Вашингтонська конвенція) – *Dactylorhiza cordigera*, *Dactylorhiza incarnata*, *Orchis signifera* [7].

До національних і регіональних червоних списків:

- Червоної книги України, серед яких *Epipactis atrorubens*, *Hyperzia selago*, *Lycopodium annotinum*, *Rhododendron myrtifolium* та ін. [17];

- Переліку видів судинних рослин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області, зокрема: *Aconitum firmum*, *A. variegatum*, *Chrysosplenium alpinum*, *Epilobium alsinifolium*, *Equisetum variegatum*, *Juncus castaneus*, *Menyanthes trifoliata*, *Soldanella hungarica* та ін. [5];

- переліку східно-південнокарпатських ендеміків – *Carduus kernerii*, *Chrysosplenium alpinum*, *Doronicum carpaticum* та до східнокарпатських ендеміків – *Aconitum romanicum*, *Hypericum alpinum*, *Melampyrum saxosum* [1];

- Зеленої книги України – угруповання ялинових лісів сибірськоялівцевих, угруповання формації нарцису вузьколистого, угруповання формації пригніченоялиново-сфагнової, угруповання формації тонконога Дейла [4].

Мармароський заповідний масив знаходиться, далеко від основних джерел антропогенного впливу, але в сучасний період все частіше відмічаємо деякі види впливу людини на дані природні комплекси: зростання інтенсивності туристичного навантаження, будівництво баз відпочинку на прилеглих територіях, пасовищне навантаження, проїзд позашляховиків, мото – і квадроциклів, тощо.

В зв'язку з цим актуальним є дослідження змін флори і рослинності водних і болотних рослинних фітоценозів, біотопи яких охороняються відповідно до Директиви ради Європи (92/43/ЄЕС). У складі водних і болотних рослинних угруповань наявні рідкісні види рослин, популяції яких під впливом сучасних видів антропогенного навантаження зменшуються.

Висновки

Гірські водно-болотні угіддя Мармароського заповідного масиву КБЗ займають переважно днища льодовикових котлів, є осередками багатого біотичного різноманіття зі значною часткою раритетних видів флори і рослинних угруповань, що відіграють важливу водорегулюючу роль.

Виявлено 15 рослинних асоціацій, що охороняються відповідно до Директиви Європейського Союзу 92/43/ЄЕС. У складі рослинних асоціацій відмічено 30 рідкісних видів рослин, що внесені до міжнародних, національних і регіональних червоних списків.

Зростання інтенсивності туристичного навантаження, будівництво баз відпочинку на прилеглих територіях, проїзд позашляховиків, мото – і квадроциклів є основними з факторів, що становлять значну загрозу для даних унікальних природних комплексів. Включення високогірних водно-болотних угідь КБЗ до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарська конвенція) не тільки підвищить їх природоохоронний статус, але й дозволить запровадити тут ефективний менеджмент, що, безумовно, допоможе зберегти ці унікальні ділянки природи.

1. Антосяк Т.М., Волощук М.І., Козурак А.В. Поширення ендемічних видів судинних рослин на території Карпатського біосферного заповідника // *Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. Біологія.* – 2009. – Вип. 25. – С. 67–70.
2. Антосяк Т.М., Козурак А.В., Волощук М.І. Рослинність водно-болотних угідь Карпатського біосферного заповідника // *Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень: матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (24-25 квітня 2015 р., смт Путила).* – Чернівці: Друк Арт, 2015. – С. 120–122.
3. Гамор Ф.Д., Волощук М.І., Антосяк Т.М., Козурак А.В. БЗ Карпатський // *Фіторізноманіття заповідників і національних парків України. Ч.1. Біосферні заповідники. Природні заповідники/під заг. ред. В.А. Онищенко, Т.Л. Андрієнко.* – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – С. 45–72.
4. *Зелена книга України / під загальною редакцією члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха* – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
5. Козурак А.В., Антосяк Т.М., Волощук М.І. Регіонально рідкісні види рослин та оселища Карпатського біосферного заповідника / *Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та інституту екології Карпат НАН України, 2017, № 1. С. 17–28.*
6. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.). – Київ, 1998. – 76 с.
7. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою знищення (СІТЕС) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cites.org/eng/disc/text.php#texttop>.
8. Кравчук Я. Загальні риси рельєфу Мармароських і Пенінських стрімчаків Українських Карпат та їхнє місце в системі геоморфологічної

- регіоналізації / Я. Кравчук, Р. Гнатюк, М. Іваник, Я. Хомин // Вісник Львівського університету. Серія : Географічна. – 2013. – Вип. 42. – С. 204–220.
9. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат / К.А. Малиновський. – К.: Наук. думка, 1980. – 276 с.
  10. Малиновський К.А. Рослинні угруповання високогір'я Українських Карпат / К.А. Малиновський, В.В. Крічфалушій. – Ужгород, 2002. – 244 с.
  11. Національний каталог біотопів України. За ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. – К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2018. – 442 с.
  12. Онищенко В.А. Оселища України за класифікацією EUNIS / В.А. Онищенко. – К.: Фітосоціоцентр, 2016. – 56 с.
  13. Покинчыреда В.Ф., Беркела Ю.Ю., Папарига П.С., Волощук М.І. Високогірні водно-болотні угіддя Карпатського біосферного заповідника, перспективні для включення до Рамсарського списку // Заповідна справа в Україні. – Т. 19, Вип.1. – 2013. – С. 21–27
  14. Продромус рослинності України // Д.В. Дубина, Т.П. Дзюба, С.М. Смельянова, та ін. – Київ: Наукова думка, 2019. – 784 с.
  15. Тлумачний посібник оселищ Резолюції № 4 Бернської конвенції, що знаходяться під загрозою і потребують спеціальних заходів охорони / А. Куземко, С. Садогурська, О. Василюк. – Київ, 2017. – 124 с.
  16. Фельбаба-Клушина Л.М. Рослинний покрив боліт і водойм верхів'я басейну річки Тиса (Українські Карпати) та флювіальна концепція його охорони. – Ужгород, Поліграфцентр "Ліра", 2010. – 192 с.
  17. Червона книга України. Рослинний світ/ за ред. Я.П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
  18. Bilz M. European Red List of Vascular Plants / M. Bilz, S.P. Kell, N. Maxted, R.V. Lansdown // – Luxembourg: Publications Office of the European Union. – 2011. – 132 p.
  19. Deyl M. Plants, soil and climate of Pop Ivan: Synekological Study from Carpathian Ukraine // Opera botan. Čechica. – 1940. – V. 2. – 290 p.
  20. IUCN Red List Of Threatened Species. Version 2018-2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iucnredlist.org>.
  21. Hleb R., Hedl R. Analyz of vegetation of mountain Pop Ivan (Maramorosh mountains). 46-48 p. Phytodiversity of the Carpathians: modern status, conservation and restoration: Proceedings of the international scientific Conference dedicated to the 15th anniversary of the Laboratory for Nature Protection of Uzhorod National University (September 11-13, 2008, Uzhgorod: Lira, 2008. – 196 p.

**ДЕЯКІ ПРОЄКТНІ ІДЕЇ ЩОДО АКТИВІЗАЦІЇ РОБОТИ
ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ УНІКАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ
Й КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
ТА СПРИЯННЯ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ КРАЮ
В ГЕОГРАФІЧНОМУ ЦЕНТРІ ЄВРОПИ**

Ф.Д. Гамор

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

З метою збереження унікальних природних та культурних цінностей світового значення і для сприяння сталому розвитку в географічному центрі Європи, органам влади, потенційним інвесторам та іншим зацікавленим сторонам пропонуються для розгляду опрацьовані нами проєктні ідеї: "Щодо проєктування та будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку"; "Щодо проєктування та будівництва сміттєпереробного заводу та реконструкції очисних споруд у м. Рахів у верхів'ях транскордонної річки Тиса на українсько-румунському кордоні, в межах території Рахівського району Закарпатської області" та "Щодо проєктування та створення еко-етно парку "Рахів-Терентин" (зі створенням Музею гуцульської культури в м. Рахів й Міжнародного гірського всесезонного рекреаційного комплексу на горі Терентин)" та "Щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги", обґрунтування яких додаються.

Ці проблеми ми уже неодноразово порушували в засобах масової інформації, соціальних мережах та зверненнях до керівників органів державної влади. А питання спорудження будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку включені до Державної програми розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України 20 жовтня 2019 № 880.

Але, на жаль, як говорять у народі – "віз і нині там". Через це, ми вимушені ще раз привернути увагу до цих проблем всіх зацікавлених сторін. Отже:

1. "Щодо проєктування та будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку".

Кабінет Міністрів України постановою від 20 жовтня 2019 року № 880 затвердив Державну програму розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, у якій за напрямом "Екологічна безпека та природоохоронні заходи", передбачено будівництво в Карпатському біосферному заповіднику Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку. А відповідальними виконавцями будівництва цього об'єкту визначено Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України й Закарпатську облдержадміністрацію.

Будівництво Центру передбачається також вимогами статті 5 Конвенції про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини та Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 892-р "Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи" та сталого розвитку прилеглих до нього територій".

Відповідно до Стратегії розвитку мережі навчальних центрів (візит-центрів) розробленої в Міжнародній академії охорони природи на острові Вільм (Німеччина, 2011 р.), для збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, Центр проводитиме дослідження букових пралісів, буде поширювати знання про значення та цінності Всесвітньої природної спадщини, підвищуватиме рівень екологічної освіченості управлінських та господарських кадрів, зокрема в сфері лісової екології, природоохоронної справи та сталого розвитку, пропагуватиме альтернативні джерела енергії, проводитиме міжнародні конференції та семінари із екологічних проблем тощо.

Міжнародний центр відіграватиме координуючу роль у мережі еколого-освітніх центрів, які паралельно мають створюватися в інших 18 країнах Європи, де розташовані частини об'єкта Всесвітньої

спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи" (Німеччина, Італія, Іспанія, Румунія, Словаччина, Австрія, Україна та інших).

Значна частина цього об'єкта Всесвітньої спадщини розташована в прикордонних районах повіту Марамуреш Румунії (резервати "Grosii Tiblesului – Preluci", "Grosii Tiblesului – Izvoarele Nerei" та "StrTmbu Baiut"), Словаччини (національний парк "Полоніни" та охоронна область "Вігорлат"), Польщі (Бещадський парк народодовий) та Закарпатської області України (Карпатський біосферний заповідник, Національні природні парки "Ужанський", "Синевир" та "Зачарований край").

Проектована будівля центру матиме площу близько трьох тисяч квадратних метрів і міститиме готель на 50 місць, лабораторно-навчальні приміщення, бібліотеку, конференц-зал на 150 місць, їдальню, виставкові холи площею в 600 кв. м із інтерактивною експозицією букових пралісів, альтернативних джерел енергії, ілюстрації негативних кліматичних процесів тощо.

На будівництво Центру розроблена, за кошти Державного бюджету України, проектно-кошторисна документація. Загальна кошторисна вартість будівництва у цінах 2015 року – 32 334 192 гривні. Але фінансування на його будівництво ще не виділено (http://www.golos.com.ua/article/338559?fbclid=IwAR0qhs3FAtaQyfr8KH0I8zOi9xZod3FiD-W_qijXtmZq89qaG_U7DRQUMok).

2. "Щодо проектування та будівництва сміттєпереробного заводу і реконструкції очисних споруд у м. Рахів у верхів'ях транскордонної річки Тиса на українсько-румунському кордоні, в межах території Рахівського району Закарпатської області".

Річка Тиса є однією з найбільших приток Дунаю, водозбірний басейн якої формується у Карпатах, а її води протікають через Україну, Румунію, Угорщину, Словаччину та Сербію, територією, що складає близько 157 тис. квадратних кілометрів.

Важливо наголосити, що 98 відсотків питної води Угорщина отримує із-за кордону, значну частину якої постачає Тиса, витoki якої знаходяться в унікальному еко-туристичному та етнокультурному, українському місті Рахів та Рахівському районі Закарпатської області. Але якраз на цій території через затяжну екологічну та

соціально-економічну кризу в Україні, неспроможність місцевих бюджетів забезпечити створення ефективної системи збору та утилізації побутових та промислових відходів, відбувається її катастрофічне забруднення.

У самому центрі міста Рахів, безпосередньо на березі Тиси, протягом багатьох років утворилось величезне не облаштоване сміттєзвалище, яке періодично під час паводків зноситься у Тису.

Значне забруднення води відбувається також через аварійний стан міських очисних споруд та системи водозабезпечення й водовідведення, які збудовані ще за радянських часів у 70-роках минулого століття, і практично працюють тут не задовільно.

В результаті, береги Тиси, від Рахова аж до Дунаю вкучуються різним непотребом, створюють жахливу картину безгосподарності в географічному центрі Європи, формують негативний імідж цьому унікальному краю, що є перешкодою для розвитку туризму та рекреації.

Крім того, до води, яку споживають сотні тисяч людей, які проживають вздовж течії Тиси, потрапляє значна кубомаса неочищених стоків та токсичних інфільтратів від не облаштованих сміттєзвалищ й життєдіяльності міста Рахів та інших населених пунктів.

Ця тема критично обговорюється у засобах масової інформації, викликає масове невдоволення прикордонного населення України, Румунії та Угорщини, формує негативний імідж для розвитку туризму в регіоні, створює санітарно-епідеміологічні загрози тощо. Її ми теж не одноразово порушували перед органами місцевого самоврядування та в засобах масової інформації, розроблялись проєктні пропозиції щодо залучення для цих цілей іноземних інвестицій (Зоря Рахівщини, 5 травня 2007; <https://zakarpattia.net.ua/News/157149-Budapesht-khoche-dopomohty-Rakhovu-vyrishyty-problemu-smittia-ta-ochysnykh-sporud-FOTO>) тощо.

За нашою ініціативою в спеціальному Дорученні Президента України від 2 квітня 2013 року № 1-1/749 та Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 819-р щодо сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів, які розташовані у зоні об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини", зобов'язувались відповідні органи влади забезпечити "вирішення питань щодо збирання, скла-

дування та утилізації побутових відходів на територіях, прилеглих до території української частини..." в зоні розташування цього світового значення природного об'єкта.

Крім того, пунктом 6 Плану заходів щодо збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи" та сталого розвитку прилеглих до нього територій", який затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р., № 892-р, теж доручено Закарпатській облдержадміністрації за участі органів місцевого самоврядування, Мінрегіону, Мінприроди, Держводагенству на протязі 2019-2023 років, забезпечити здійснення заходів із "збирання та видалення побутових відходів...".

Але, на жаль, ситуація і на далі залишається катастрофічною. Хоча, зараз на решті, вирішується питання щодо виділення земельної ділянки для проєктування та будівництва сміттєпереробного заводу на 100 тисяч тонн у рік, у межах Рахівського району (http://cbr.nature.org.ua/news/2021/nh_4.htm) та розроблено проєктно-кошторисну документацію на реконструкцію очисних споруд у місті Рахів.

Вирішення цієї міжнародної проблеми актуально також і в контексті нещодавнього звернення Президента Угорщини до Президента України, із питань забруднення Тиси.

3. "Щодо проєктування та створення еко-етно парку "Рахів-Терентин" (із створенням Музею гуцульської культури в м. Рахів й Міжнародного гірського всесезонного рекреаційного комплексу на горі Терентин)".

Ця ідея передбачає проєктування та створення еко-етно парку "Рахів-Терентин" зі створенням Музею гуцульської культури в м. Рахів й спорудженням Міжнародного Всесезонного рекреаційного комплексу на схилах гори Терентин (1388 м н.р.м.), із можливістю облаштування тут довгих гірськолижних трас (понад 3000 м) різної складності та привабленням сюди близько 12000 туристів щоденно (відповідна інвестиційна пропозиція декілька років тому уже розроблена консалтинговою компанією "POLTAVASKI" під керівництвом Антона Фалтінського).

Місто Рахів – розташоване у південно-східній частині Закарпатської області в гірській улоговині на висотах 430-1200 м над рівнем моря, та є найвисокогірнішим містом в Україні. Завдяки

географічному розташуванню, унікальній природі і самобутній гуцульській культурі Рахів відомий, як один із найпопулярніших туристично-рекреаційних центрів західної України. Він є столицею закарпатських гуцулів. Ще із часів Чехословаччини, його величають – гуцульським Парижем. У гостей міста великий інтерес викликають традиції, звичаї, обряди, якими здавна славетний цей край. Знову в пошані самобутній гуцульський одяг, на весіллях та гуляннях звучать барвисті коломийки, відновлюються і збагачуються новими рисами народні ремесла.

У Рахові достатньо розвинена туристично-рекреаційна інфраструктура, зокрема працює Музей екології гір та історії природоохористування у Карпатах, мережа готелів, сільських "зелених" садиб, закладів громадського харчування тощо. Далеко за межами України відомим є щорічний фестиваль "Гуцульська бриндзя", який по праву вважається одним з найбільш колоритних фестивалів Закарпаття.

Букові праліси Карпатського біосферного заповідника, які оточують Рахів та дерев'яні церкви Гуцульщини, занесені до переліку об'єктів Всесвітньої природної та культурної спадщини ЮНЕСКО. А гуцульська бриндзя отримала сертифікат європейського географічного зазначення.

Рахів розташований на українсько-румунському прикордонні. Має пряме залізничне сполучення із містами Київ, Харків, Миколаїв та Одеса. Зараз опрацьовується питання щодо відкриття руху історичних пасажирських потягів до Румунії, Будапешта та Праги, перетворення Рахова на ще одні залізничні ворота України до Євросоюзу.

З метою реалізації п'ятдесятирічної мрії інтелігенції цього краю, нами опрацьовано проектну ідею щодо створення в м. Рахів Музею гуцульської культури, яка передбачає розмістити тут Музей історії та побуту Гуцульщини, інформаційно-туристичне бюро, виставкові та конференційні зали, навчально-методичні кабінети для діяльності Рахівського міського будинку наукової й дитячої та юнацької творчості, організації тут роботи студій гуцульської пісні, хореографії та танців; гуцульських музичних інструментів; писанкарства, коренепластики та різьби по дереву; ліжникарства та гуцульського одягу; відео та аудіо записів тощо (http://cbr.nature.org.ua/news/2018/mus_n.htm). А для створення на горі Терентин Міжнародного гірського всесезонного рекреаційного комплексу, важливе значення матиме

капітально збудована ще в довоєнний період автодорога й існуюча електролінія. Важливо передбачити також будівництво до вершини гори гондольної дороги.

4. Щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги.

Насамперед нагадаємо, що під час серії нарад в Укрзалізниці, Рахівській райдержадміністрації та повітовій Раді румунського повіту Марамуреш в 2014 році нам вдалось не тільки домогтись відкриття руху потягу за маршрутом Київ-Рахів, але й отримати підтримку щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги (<https://zakarpattya.net.ua/News/126088-Poizd-Headerla-spoluchenniam-Kyiv-%E2%80%93-Rakhiv-mozhe-prodovzhyty-marshrut-do-Rumunii-ROZShYRENO>).

Тоді було вирішено розглянути питання щодо вивчення можливостей відновлення руху історичного прямого пасажирського потягу (який їздив в дорадянські часи) за маршрутом Рахів – Будапешт – Братислава – Прага (через станції Валя-Вішеулуй – Сату-Маре – Дебрецен), та здійснити реконструкцію ділянки залізниці, із встановленням додаткових залізничних колій європейського стандарту (завширшки 1435 мм), на перегоні Рахів – Валя-Вішеулуй протяжністю близько 20 км (або встановлення пристрою "SUW-2000").

Організація руху таких потягів, може відкрити найкоротше та найзручніше залізничне сполучення Києва, Львова та Чернівців із Трансильванією і столицями Угорщини, Словаччини, Австрії та Чехії. Крім того, тоді була зацікавленість й у відкритті сполучення за маршрутом Чернівці–Ужгород (через Рахів – Валя-Вішеулуй та Тересву).

Тому ще раз знову хочемо наголосити, що для реалізації цих проєктів уже створено необхідні передумови. Так, підписано відповідні Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії в галузі залізничного транспорту (2004 р.) та про пункти пропуску через українсько-румунський державний кордон (2006 р.). Відповідно до цих Угод, постановою Уряду України № 629 від 12.05.2004 року прикордонний перегін Берлибаш – Валя-Вішеулуй визначено, що для перетинання державного українсько-румунського кордону залізничним транспортом, а також передбачено, що рух українських транзитних потягів на ділянці залізниць Румунії (дер-

жавний кордон – Валя-Вішеулуй – Сігету-Мармаціей – Кимпулунгла-Тіса – державний кордон) визначається угодою між залізницями обох держав.

Українську станцію Берлибаш та відповідно румунську станцію Валя-Вішеулуй визнано прикордонними станціями. А іншою Постановою Кабінету Міністрів України № 1445 від 18.10.2006 року затверджено "Ділове – Валя-Вішеулуй" пунктом пропуску через українсько-румунський державний кордон.

Ми тоді і зараз переконували чиновників, що налагодження запропонованих маршрутів руху потягів, відновить, по-перше, історичну роль міста Рахова та транскарпатської залізниці на цій ділянці, як стратегічно важливих для України залізничних воріт до Європи.

По-друге, створить сприятливі умови для поїздок на відпочинок у Карпати для багатьох чеських, угорських та інших європейських туристів-любителів дикої гірської природи, історичних та культурних пам'яток Закарпаття, Галичини та Буковини.

По-третє, цей маршрут може стати особливо важливим для тисяч заробітчан із Західної України, які працюють в Чехії та інших європейських країнах.

І насамкінець, можна з оптимізмом прогнозувати, що ці маршрути будуть рентабельними та матимуть достатньо високий рівень "заселеності" пасажирями. Але найголовніше, реалізація цього проєкту активізує, в контексті підписання Україною Угоди про Асоціацію з Євросоюзом, поглиблення транскордонного співробітництва в Карпатському Єврорегіоні.

Крім того, безумовно стимулюватиме туристичний бізнес та сталий розвиток прилеглих територій, а значить позитивно впливатиме на переорієнтацію економіки Українських Карпат на екологічно безпечні види господарювання, зменшення вирубок лісів у горах, і в такий спосіб опосередковано сприятиме збереженню унікальних природних та культурних цінностей цього краю, зокрема букових пралісів Карпат, які є складовою частиною українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси та давні ліси Карпат та давні букові ліси та інших регіонів Європи".

Дуже важливо також нагадати, що проблему відкриття руху пасажирських потягів через Рахів до Румунії, Будапешта, Праги та Ужгорода, за моєю ініціативою, детально обговорено та Підписано

відповідний Протокол на робочій нараді у Рахові 4 вересня 2014 року (<https://zakarpattia.net.ua/News/128559-Na-Zakarpatti-vidnovliat-pasazhyrski-perevezennia-zaliznytseiu-cherez-Rakhiv-do-ievropeiskykh-stolyts-ta-Uzhhoroda>) за участі керівництва Укрзалізниці, румунської залізниці, угорських дипломатів, прикордонної та митної служби й органів місцевої влади та місцевого самоврядування.

Враховуючи ці напрацювання, ми в черговий раз звертаємось до органів державної влади України та зацікавлених сусідніх країн повернутись до розгляду цієї проектної ідеї (<https://www.youtube.com/watch?v=BD6gENnhfQ&list=PLqXETkmIHdhR8mddamyJ-YbKmMGhmJmy8&index=19>). Ще раз наголосимо, що впровадження цих напрацювань, могло би сприяти створенню, обґрунтованого раніше "Екологічного Давосу" у центрі Європи (Голос України, 13 липня 2011 р.).

УДК 502.4(477+498):(234.421.1)

**СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКОГО
БІОСФЕРНОГО ТРАСКОРДОННОГО РЕЗЕРВАТУ
У МАРАМОРОСЬКИХ ГОРАХ ПЕРЕДБАЧЕНО
УКРАЇНСЬКОЮ УРЯДОВОЮ СТРАТЕГІЄЮ
ВИКОНАННЯ РАМКОВОЇ КОНВЕНЦІЇ
ПРО ОХОРОНУ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ
ТА ЗНАХОДИТЬСЯ НА КОНТРОЛІ
У МІНІСТЕРСТВІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ
І ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ**

Ф.Д. Гамор¹, Е.М. Арустамян², А.Р. Ковбаснюк²

*¹Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

*²Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України,
м. Київ, Україна*

З розвитком цивілізації та науково-технічного прогресу, бурхливим зростанням кількості населення на Землі людство зіткнулося з надзвичайно гострими проблемами забезпечення екологічної без-

пеки і підтримання екологічної рівноваги. В сучасному урбанізованому світі проблеми захисту навколишнього природного середовища є одними з пріоритетних та першочергових. Усвідомлюючи важливість цих питань кожна держава визнає своїм обов'язком зробити свій вклад у їх вирішення. Але екологічні проблеми виходять далеко за рамки національних кордонів і на сучасному етапі мають глобальний характер. Розв'язання даних проблем непосильне жодній окремо взятій державі світу. Необхідні скоординовані зусилля всієї людської спільноти.

Найефективнішим засобом для вирішення таких проблем є міжнародна співпраця держав, що зокрема проявляється в прийнятті та реалізації міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля.

Важливе місце у питаннях екологічної безпеки посідають проблеми збереження довкілля та сталого розвитку, які належить до пріоритетних напрямів політики як України, так і всієї світової спільноти.

Особливу увагу цим проблемам приділяє авторитетна міжнародна організація – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), одним із першочергових завдань якої є об'єднання зусиль всіх націй і народностей з метою збереження біологічного різноманіття та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країн.

Одним з конкретних результатів діяльності ЮНЕСКО у цій сфері стало прийняття в 1992 році Конвенції про охорону біологічного різноманіття, сторонами якої є 192 країни, в тому числі і Україна, яка ратифікувала Конвенцію без зауважень 29 листопада 1994 року.

Конвенція започаткувала нову ідеологію збереження біологічного різноманіття та сталого розвитку, яка знайшла своє відображення в програмних документах ухвалених у 1995 році Генеральною конференцією ЮНЕСКО: Севільській стратегії розвитку біосферних резерватів та Статутних рамках Всесвітньої мережі біосферних резерватів. Ці документи розкривають сучасну концепцію біосферних резерватів, надають рекомендації для ефективного розвитку біосферних резерватів та встановлення умов сприятливого функціонування Всесвітньої мережі біосферних резерватів.

На даний час Всесвітня мережа біосферних резерватів включає 727 біосферних резерватів у 131 країні світу, в тому числі 8 об'єктів – в Україні.

Наразі створення біосферних резерватів для України є дуже актуальним. Так, пунктом 47 Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 року № 443-р, передбачено підготовку номінації для створення нового біосферного резервату в рамках програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера" в межах України. Цим біосферним резерватом може стати Транскордонний українсько-румунський біосферний резерват у Марамороських горах (далі – ТБР).

Створення ТБР обумовлено необхідністю збереження ландшафтного та біологічного різноманіття Українських та Румунських Карпат у регіоні Марамороського масиву, стабілізації екологічної ситуації в верхів'ї басейнів річок Тиса і Прут, покращення охорони цінних високогірних природних комплексів найвищих хребтів Східних Карпат та збереження культурно-історичної спадщини регіону Мармарощини.

Ще у 2007 році Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 січня 2007 р. N 11-р схвалено Стратегію виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, яка передбачає в рамках міжнародного співробітництва участь у забезпеченні розвитку Світової мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО (створення українсько-румунського біосферного заповідника у Марамороських горах та на Закарпатті).

Ініціативи щодо створення цього біосферного резервату з'явилися ще в середині 90-х років минулого століття, як один заходів в галузі охорони природи в рамках регіонального транскордонного співробітництва між Україною та Румунією. З того часу на місцевому рівні ведеться активна робота щодо створення ТБР.

10 грудня 2009 року був укладений "Меморандум про взаєморозуміння між Карпатським біосферним заповідником (України) і природним парком "Гори Мармарощини" (Румунія) щодо створення Українсько-Румунського транскордонного біосферного резервату в Мармароських горах", яким задекларовано намір реалізувати ідею створення на базі Карпатського біосферного заповідника й інших прилеглих територій України та природного парку "Гори Мармарощини" (Румунія) ТБР.

20 грудня 2014 року "Меморандумом про поглиблення співпраці між повітовою радою повіту Марамуреш (Румунія) та Рахівською районною державною адміністрацією і Рахівською районною радою Закарпатської області (Україна) в розв'язанні екологічних та соціально-економічних проблем у прикордонних населених пунктах у верхів'ях басейну Тиси на українсько-румунському кордоні" підтримано Проєкт утворення ТБР та досягнуто домовленостей щодо подачі до Секретаріату Програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера" відповідної номінаційної форми.

З метою продовження міждержавної співпраці між Україною та Румунією в цьому напрямку, 3 вересня 2019 року Міністерство екології та природних ресурсів України звернулось до Міністерства навколишнього середовища, водних і лісових ресурсів Румунії з проханням відновити роботу щодо створення ТБР та надати перелік перспективних територій, які б могли увійти до складу ТБР з Румунської сторони.

У відповідь Міністерство навколишнього середовища, водних і лісових ресурсів Румунії висловило підтримку ініціативи щодо створення ТБР і запропонувало перелік природоохоронних територій, які пропонуються до включення до ТБР.

Наразі, з урахуванням запропонованих об'єктів, ТБР може бути представлена наступними природоохоронними територіями:

- Карпатський біосферний заповідник (Україна);
- Верховинський національний природний парк (Україна);
- Національний парк Гори Родней (Румунія);
- Природний парк Мараморські гори (Румунія).

Окрім цього, іншими перспективними територіями, які не знаходяться в географічному районі Мараморських гір, однак висловили бажання увійти до складу ТБР, є Карпатський національний природний парк, Черемоський національний природний парк, Вижницький національний природний парк, Національний природний парк "Гуцульщина", Національний природний парк "Синевир" та природний заповідник "Горгани", резерват Печера Теушоаре, об'єкт природи загальноєвропейського значення Тіса Суперіор та резерват модриновий ліс Коштій.

Також варто зазначити що питання створення ТБР було винесено на розгляд 11 засідання Комітету з імплементації Карпатської

конвенції, на якому ця ініціативна була повністю підтримана та запропоновано налагодити тіснішу комунікацію між сторонами.

Необхідною умовою реалізації цього проєкту є створення національного біосферного резервату на території Марамороського регіону. Який би спільно з українськими партнерами виступив співзасновник ТБР.

Для цього необхідно заручитись підтримкою та розуміння місцевих територіальних громад з обох сторін. Щоб пришвидшити цей процес необхідно в першу чергу провести комплекс організаційних заходів спрямованих на підвищення рівня інформаційно-роз'яснювальної роботи та популяризацію ідеї створення ТБР на всіх рівнях: органів виконавчої влади (центральных та місцевих), територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також місцевих територіальних громад обох країн.

І нарешті, нагадаємо, що відповідно до спеціального листа Н. Ішварана – директора відділу природничих наук Секретаріату МАБ ЮНЕСКО до адміністрації Карпатського біосферного заповідника, з приводу створення транскордонного українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах, ще від 9 квітня 2010 року, подачу цієї номінації у ЮНЕСКО чекають уже давно.

УДК 008:394(=161.2):(477.86)

ГУЦУЛЬСЬКИЙ МІФ: УЧОРА І СЬОГОДНІ (Перший роман гуцульською говіркою)

В. Герасим'юк

*Національна спілка письменників України
та Асоціація українських письменників,
м. Київ, Україна*

1

Перед очима дві світлини: двадцятилітній одухотворений юнак і п'ятдесятилітній похнюплений чоловік. Одна особа. Особистість. Петро Шекерик-Доників. Щоправда, зображення на другій знімці

розмите, і загальне враження викликано тим, що нам добре відомі наступні події: він щойно поставив чи завтра поставить крапку у своєму автобіографічному романі "Дідо Иванчік", позначивши місце і дату: *Жєб'є – під Синиці, 20 цвітня 1940 р. ПШД*. Якраз день народження. Йому 51 рік.

І незабаром, за три тижні, – арешт, тюрма, Сибір, смерть (невідомо, де і коли).

Щодо першої знимки, то нагадаємо написане з неприхованою симпатією й оприлюднене в одному давньому збірнику: "У тих часах ще молоденький легіник, уродженець багатого, повного старовинних традицій, передвікових переказів, звичаїв села Голови, що розкинулось по ґрунях і понад двома невеликими, але бистрими потоками Білою і Чорною Річками, які, зійшовшись разом, носять назву Дідушкова Річка і вливаються в Черемош. Батько Петра Дмитро одружився з дочкою Доника – звідтіль і Шекерик-Доників. Дмитро жив над річкою, де мав млин, молот гущулам кукурудзу і ячмінь, а в "Фолюші" прав ліжники й сукно на сердаки й гачі. Війтував у Головах понад сорок років, коли ж постарівся, передав війтівство своєму синові Василеві. Наймолодшим сином був Петро. Петро мав вісім років, як староста в Косові наказав війтові в Головах негайно будувати школу..."

Хлопчик Шекерик (тоді, як і всі однофамільці в Головах, ще був Шекерєк) провчився чотири роки і став улюбленцем легендарного вчителя Луки Гарматія, який подарував своєму найкращому учневі "Кобзаря", чим визначив багато в його долі. Без Гарматія навряд чи мали б ми етнографа й письменника, що творив на гуцульському діалекті, організатора "Січей" (навіть у Вінниці) Петра Шекерика-Дониківа. Учителю Лука з'явився на Гуцульщині якраз на межі дев'ятнадцятого і двадцятого століть, і в 1900 році відчинилися двері школи в Головах, що деякий час стояла пустою, і голівчани вважали, що там поселилась нечиста сила й відпускати туди дітей – справа не тільки непотрібна, а й небезпечна. І Лука Гарматій на відкритті школи "вистрілив чотири рази з гарних жированих гуцульських пістолів", як засвідчив Володимир Гнатюк (і не тільки він), і це мало ефект не менший, ніж би стріляли з гармати: не тому, що гуцули рідко чули постріли – якраз навпаки, а тому, що тільки таким чином тоді в Головах можна було повернути дітей до школи. Серед

перших школярів був і хлопчик Шекерик, який народився й виріс у Головах, а це село було особливе, хоч у Карпатах інших сіл, мабуть, не буває. Учитель і плодовитий письменник-емігрант Михайло Ломацький згадував, що "всяка так звана культура не мала сюди доступу... Подібного села не знайти в цілій Європі". Малась на увазі насамперед важкодоступність села. Може, Ломацький у своїх пізніших емігрантських поневіряннях бачив різні закутки Європи, але до усвідомлення унікальності Головів спричинилися вчительські пригоди на рідних кресах, бо повчителювати випало аж у сімнадцяти селах. Здебільшого в гуцульських.

До Луки Гарматія і колега Ломацький, і школяр Шекерик ставилися однаково шанобливо попри стрілянину на початку навчального 1900 року – як інакше було тоді розправитися з нечистою силою? А в той же час перед гуцулом Іваном Семанюком (Марком Черемшиною) та його покутським другом Василем Стефаником уже відкрилися двері європейських університетів: ці селянські сини, майже на два десятиліття старші від нашого Шекерика, уже встигли закінчити гімназію. Встигли написати (і навіть опублікувати) перші свої оповідання. Марко Черемшина також використовував гуцульський діалект, але тільки в мові персонажів. Авторський текст писав літературною мовою з незначними місцевими лексичними вкрапленнями, що надавало особливого шарму. Запаху. Барви.

Я виріс біля Космача і з-поміж 32-х його присілків добре знаю такі, куди добиратися навіть сьогодні зовсім не комфортно, але щоб ціла "імперія Голови" так надійно була закрита (здавалося, навіть від Божого ока, але не від диявольського!) ландшафтом – такого справді треба було пошукати. Ще в мої шкільні шістдесяті минулого століття рідко яке весілля в Головах (гуцульське весілля стало сюжетним вузлом роману "Дідо Иванчік") закінчувалося не в традиції шекспірівської драми – зі всією гамою (тут – габою) пристрастей. Одне слово, у цих місцях кожному випадало багато випробувань. Особливо, якщо ти юний і наділений багатьма талантами та життєвою енергією. Невсипуючо!

А тобі пощастило: ти маєш Учителя. Що поцінував і наплавив. Що пізніше познайомив із видатними діячами української культури. На самому початку двадцятого століття вони зачистили в Карпати, і село Криворівня стало "гуцульськими Атенами". Не стало Жаб'є,

що розташоване поруч, не стало жодне інше при більш-менш терпимій дорозі. Бо у Криворівні лігував Франко, а за ним Грушевський. Бо тут тоді в одній із найдавніших на Гуцульщині церков правив парох Волянський, який чомусь нагадує мені англійського лорда, хоч, мабуть, не в кожного лорда така благородна постава. А нині в плебанії, де перебуло мноство славних людей (окремі імена зберігає пам'ятна настінна дошка), мешкає із сім'єю парох Рибарук, який за поставою нагадує мені пароха Волянського.

Звісно, бував тут і Петро Шекерик-Доників, де заприятелював з польським письменником і своїм ровесником Станіславом Вінцензом, який виріс у Криворівні і як натура тонкого й широкого художнього смаку не міг не захопитися гуцулами, а цього гуцула конкретно вважатиме "людиною талановитою, якщо не геніальною". Підставою були, мабуть, не акторські здібності Петра у виставах гуцульського театру Гната Хоткевича, створювати який у Красноїллі Шекерик не тільки допомагав – саму ідею такого заходу подав, – а робота "артиста" зі словом, яка все більше ставала творчістю, бо не обмежувалась фольклорними записами про опришків (107 оповідань), численними замальовками з народних святкувань основних календарних обрядів або жвавими наративами вісімнадцятилітнього гуцула з Головів на кшталт "Як відьма Кашуля врятувалася від спалення" – там уже цілі фрагменти художнього письма із суверенною авторською інтонацією. Не варто забувати й перші сороміцькі гуцульські оповідки, де героями були молоді й не дуже молоді аборигени доступних і не дуже доступних місцин у горах Карпатах. Отож до своєї "гуцульської саги" йшов стежками (плаями) розмаїтих пошуків – його дописи в газеті "Громадський голос" часто мало чим різнилися від публікацій у фольклорних збірниках ЗНТШ. Робота збирача народної творчості часто нагадувала роботу газетного репортера, що перебував у міфологічному часі, де завше актуальне все, бо, за словами поета (ровесника Петра Шекерика-Дониківа), "довший від століття день". Він не мислив себе без "діалогу з вічністю" (за словами іншого поета) – аж до особливої заінтересованості і власної участі в будівництві обсерваторії на горі Піп-Іван, що теж його ідея. І тут уже нагадаємо філософа: "Космос і совість". Для симетрії нагадаємо ще одного філософа: "Всесвітній, всесторонній, живий зв'язок всього зі всім".

І все ж Вінценз навряд чи легко розкидався б найвищими епітетами: він усе-таки прочитав дещо з "Діда Иванчіка", назвавши цей твір "пам'ятником старої мови, якому немає рівного". Він майже готовий вважати автора першого українського роману, написаного діалектом, геніальним, хоч такі визнання приймаються не відразу. Але наче і Вінценз відчував, що може не встигнути. Адже пан Станіслав добре знав пана Петра – недаремно клопотався в польській владі, аби дала дозвіл Шекерикові без арешту повернутися додому, бо попередні (румунські) окупанти таки заарештували гуцула. Та крапки в його життєвому романі не поставили: прорвався на Велику Україну, встиг повоювати і з денікінцями, і з більшовиками. Але після всіх баталій усе-таки повернувся ("вічне повернення!") додому, і наприкінці двадцятих два роки був гуцульським послом до польського сейму. Запам'ятався прекрасним оратором, зокрема, збереглося багато відгуків, як перед виборами виступав чи не в усіх гуцульських селах. У моїй Прокураві, наприклад, а в Брустурах іще влітку 1975 року старий газда Боечків у своїй хаті під Кичерою переповідав Шекерикову апологію гуцульської ноші – тільки в такій убері той з'являвся на засіданні польського сейму чи у львівському помешканні Володимира Гнатюка.

На другій світлині сидить у тяжкій задумі перед своєю скорою загибеллю Петро Шекерик-Доників, наче справді знає ще після "перших совітів", що "на то вже нема ради" і що, як зображення на світлині, розміє історія найщемливіші візії сумлінного учня Луки Гарматія: юнацтво "з вершин і низин", якому, як Блага Вість, відкрилася країна Україна ("...січові ленти наче навмисно для гуцулів..."); делегат Української Національної Ради ЗУНР від повіту Косів під стінами Софії Київської на святі Злуки ЗУНР і УНР і... що далі? Що б там не було, а такого гуцула ще не було. Тим паче, з Головів ("що може бути доброго з Назарету?")... Що конкретно за ним, крім обсерваторії? Рільнича школа, етнографічний музей... Перший гуцул, довідку про якого завершує слово "військовик". Перший гуцул, у якого гостював Вільгельм Габсбург. Такий гуцул мав би жити в столиці. Гуцульщина має кілька столиць. Шекерикові випало Жаб'є, де й оселився після першого одруження і з часом став вйтом, як батько в Головах, але трохи на коротше, бо прийшли, як мовилось, "перші совіти". А потому другі. А за ними – нинішні. Багатьом уже не треба було й приходити. Вони звідси.

Тож на другій світлині вічно сидітиме немолодий гуцул у важкій задумі: стільки всього промайнуло – як у кіно, якого не бачив. Себто кіно як такого, може, й не бачив. Здавалося: чи не приснилася країна Україна? Куди поділася велика держава в центрі Європи із закопаним під Раховом відповідним стовпом? Мені й нині здається іноді, що все, крім цього стовпа, нереальне. А коли все втратило значення? Насамперед слова. Після великих зачарувань і ще більших розчарувань усе викликає недовіру. А що безсумнівне? Хто безсумнівний? Дідо Иванчік, що наче постійно перебував за межею реального. Петра Шекерика-Дониківа вчив грамоти Лука Гарматій. А виховував дідо Иванчік. Иван Люпайлюків, що народився й проживав у неприступних Головах, хоч там теж були підступництво й продажництво, бо ця земля розташована в країні Україні, а не на небі, хоч до нього ближче з високої полонини Скупової. Тому такі пронизливо сині очі в діда Иванчіка, про які пронизливо написав його онук, а ще пронизливіше – про дідові слова, які – єдині – у жодному дискурсі не стали порожньою риторикою, як у людей учених, а могли ще вбити або врятувати. Тому його словами, навіть його морфологією й синтаксисом усюди і скрізь користувався Петро Шекерик-Доників, додаючи до дідових слово "Україна" та деякі інші – для багатьох важкодоступні. Для деякого неприступні.

А ось один земляк з Ільців, молодший рівно на 10 років, Онуфрій Манчук продовжив його лінію, але тільки в жанрі новели. У його невеличкій збірці "Жьиб'ївські новелі" (13 збережених творів) є незаперечний шедевр із назвою "Заробок" – новела найвищої мистецької проби, "якщо не геніальна". Може, написав би ще не одну, але його замордували ті ж самі "визволителі" перед своєю втечею в 1941 році.

Роман "Дідо Иванчік" переховували довше й ретельніше, ніж найрізкішу антирадянщину. Хоч там її немає. Але все то формально. Друга дружина автора, яку про всяк випадок совіти теж арештували й на деякий час ув'язнили, і її дочка в цьому, мабуть, не орієнтувалася, але якісь інтуїції щось їм таки підказували, і текст твору потрапив до товариства "Гуцульщина" навіть не на 100-річчя письменника, а ще через 10 років. Ентузіасти сумлінно опрацювали рукопис, і 2007 року з'явилося перше видання роману. Не вистачало кількох розділів другої частини. Нещодавно їх віднайшли – і нарешті маємо весь текст "Діда Иванчіка".

Зі шкільних літ пам'ятаємо, як починаються "Тіні забутих предків" Михайла Коцюбинського:

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків. Двадцятою і останньою була Анничка.

А ось початок роману "Дідо Иванчік":

У деді з реду дітий я дваціть четвертий. А мижі живими дітми одинацітій и найменший, але ни випорток, бо післідь мене було шше шестеро діточок, лиш уни маленькими вивмерали (с. 8).

Зачини подібні, але це не стільки наслідування, як традиція жанру. З походження героя починається казка, починається сага. І не тільки. Однак казка передбачає щасливий фінал. Чого не скажеш про сагу. Передчасно гине Іван Палійчук. Дідо Иванчік помирає в похилому віці, очевидно, на межі дев'ятнадцятого і двадцятого століть, і разом із ним відходить не тільки чи не останнє покоління патріархальної Гуцулії, а й, як висловлюються читачі роману, ціла "гуцульська Атлантида", не подібна ні на що на цій землі.

Перебув Иванчік и Довгого, так ек віщував. Навіть Дарадуту перебув. А ек лишивси на світі без тих, шо з ними жив, воювався та пізмував и любився, то й він инчий став, бо світ тогди йиму став ні по чому (с. 474).

За законом контрасту різко й рельєфно відкрилося все це уродженцю неприступного села Голови – чутливому автохтонові, який із герметичного предківського світу потрапив під холодний душ (тут – водоспад) перших десятиліть двадцятого віку: світової війни, революцій, переворотів, голодоморів, кривавого терору, тяжких

поразок і... (про перемоги промовчимо). Наприкінці третього десятиліття він зіставив дві цивілізації й у своєму романі збагнув, що тільки у світі діда Иванчіка залишилися слова, які значили те, що насправді значили. І назавше залишаться такими, бо слова не накривають холодні води світового океану.

Й він цілий замовкав, гаснучі з цього світа... мижми новим, молодим поколінням из свойов старовітчинов в серци, вірний їй аж до смерти... (с. 474–475)

Шекерик був у Коцюбинського консультантом із лексики, демонології, взагалі з гуцульського побуту. Зокрема, вразила автора "Тіней" вечірня забава ("грушка") в обійсті мерця напередодні похорону. Вони разом прибули в Голови – спеціально, аби все це побачити. Михайло Михайлович, звісно, вперше. Молодь веселилася, дехто шукав собі пари (і знаходив), були рух, ігри, сміхи, вівкання... В однойменній новелі Марка Черемшини, "покотом плачучи", вирішували, хто з ким піде під вінець. У романі "Дідо Иванчік" теж є подібна сцена, але без веселощів зі сльозами, а радше з інfernальним відрухом. Здавна також пам'ятаємо вислів Коцюбинського в листі до Горького про гуцула як про справжнього язичника (треба в цьому розібратися), усе життя якого – безперервна боротьба зі злими духами. Зі злими духами бореться і християнин. Дідо Иванчік кожен день починає молитвою до Бога-Сонця. Видихає звертання:

Госпідку наш любий та щірий, Праведне Сонечко... (с. 24)

Не знаю, як записував автор роману слова цих молитов, – не міг малий хлопчик Шекерик усі почути й запам'ятати, прибігаючи до діда, власне, найбільше золотого часу свого дитинства провівши в дідовій хаті, на дідовому обійсті. Він теж наче видихає, а не записує – ці молитви в його генах, у крові. У другій частині роману перед нами такий же допитливий і вразливий хлопчик Иванчік. Далі вглиб покоління письменник не заглядає, але ми віримо, що в цих горах, у

цих неприступних Головах та і в Жаб'ї, і в Криворівні, і в Космачі, і на всіх цих верхах і долах звучали подібні молитви. І закінчувалися вони так чи приблизно так:

*Позволь нам, Праведне Сонечко, уздріти
знов завтра твоє ясне, світле і праведне
лице... (с. 24)*

До сонця на нашій планеті молилися з найдавніших давен – багато славетних попередників у діда Иванчіка. Ось про Сократа в Платоновому діалозі "Бенкет": "І він стояв аж до ранку, а як розвиднілось, проказав молитву до сонця і пішов, куди йому треба". Сократ шанував грецьких богів, а дідо Иванчік був християнином. Христос, як відомо, приніс не теологію, а Благу Вість. Вона – для всіх. Мірча Еліаде назвав це "великою релігійною революцією", до того ж "надто великою, щоб її результати були засвоєні навіть за дві тисячі років християнства", бо "Син Божий, втілившись у людині, прийняв історію" і "концепція міфологічного часу та вічного повернення остаточно відходить у минуле". Різдво Христове – у часі народження молодого сонця за старим стилем. Старовітчина діда Иванчіка не є синонімом ідолопоклонства. Історик релігії Мірча Еліаде поділяє думку видатної філософині Сімони Вейль, єврейки за походженням, що "ідолопоклонство значною мірою є вигадкою єврейського фанатизму".

Син Божий втілений у людині. Бог втілений у Христі. Спасіння неможливе без Христа. Аби здійснити найбільшу амбіцію свого життя – стати головним стрільцем (ловцем, мисливцем), дідо Иванчік мав *вистрілити в Христа законом* (проскурою). У цьому утвердив його Олексій із Плоскої – не найгірший із мольфарів.

*Знав, що єк ни стрілит законом у Христа,
то підет у праву дорогу й по смерти за
тото допадет до Божего трону Сонця,
але ни станет мижи стрільцями тим
чоловіком, йиким повинен стати. Ни
побідит Шкиндю з Довгим, бо ни станит
тим головним стрільцем, на якого перло
його вид колиски (с. 296).*

Совісний чоловік Иван Люпайлюків (найсовісніший герой роману) добре знав, чим за це доведеться заплатити.

*А як стрілит, то підет у ліву дорогу,
побідит Шкиндю та його побратима
Ивана Довгого, бо видразу станет тим,
чим бажів бути – головним стрільцем, але
навіки видпадет від Божего трону Сонця.
Будет проклятий з-за життя Сонцем.
А по смерти підет у Чорногори град ковати
тай служити ничістій силі (с. 295–296).*

Але рішення прийнято. На причасті в церкві частку Святого Тіла не проковтнув, а сховав під язик і потому долучив до набою. Пішов у ліс ("кріс і ліс") і вирізав на смерці чашу (таку, як на церковному престолі) і хрест. Прицілився. Вистрілити не зміг.

*...студений піт густими краплями дождя
укрив його чоло...
...з'євивси сам Христос... (с. 298)*

З'явився ангел-охоронець, з'явився чорт із зайцем під плечем і з готовністю одразу після пострілу "до контракту на його душу", а припасений задалегідь заєць стане першою ласкою нечистої сили, – стріляй! І далі вся звірина – твоя. Не вистрілив. "Ти переміг, Галілеяніне!"

*Най стріляют хоть и в скали головов, а я
не стрілю, бо ни бізую (с. 302).*

Такий-от "головний стрілець", справжню доброту якого внук відчув ще малим хлопчиком, для якого на дідовій печі починався простір неймовірних з'явищ і трафунків, де бували не тільки розмаїті страшні прояви – аж до гидомирних привидів. Там дідо Иванчик при всіх (реальних і не дуже) міг забавлятися з Лісною, яку умудрявся при всіх заводити до хати, – хтось її бачив чи тільки чули? – мучився малий здогадками у безсонні. І при всьому тому тільки дідо

був справжнім і вартим довіри. Бо був добрий – і "в очі", і "поза очі". Був "не фальшивий". Це автор роману ще оцінить. І не раз. У діда очі були повні любови. Але його іноді діставали. Особливо баба. І починалося тоді таке, що на його тлі подібні конфлікти в повісті Олександра Довженка "Зачарована Десна" здаються меланхолійним сновидінням у раю.

"Єк ти ни хоч говорити, то я буду говорити, але оттакої", – й з усієї сили усвітила діда кулаком межи очі. Він, єк стояв, так лиш, єк пірце, ввійнув під припічок... видразу инчий став... Єк медвідь, роз'юшений вид мерші, прожогом штрик ид бабі... Він черкнув її за волоси, звалив на земню й штрик на ню коліньми, єк половик на курку. Коліньми гуляв на грудех, а руками кундосив їй волоссе на голові (с. 38).

Ідилічних картин у романі немає, а казковий трепет є. Присутній. Від нього іноді вмах можна відчути крижаний холод – не обов'язково для цього бути гуцулом. Бо чи знайдеться нині гуцул, якого "заклев" би Шкиндя? А цей проклятиє звучить у романі не раз, як і молитва до Бога-Сонця.

Кріс душу йиму маму мамину псом!
(с. 262)

Не діє це нині навіть у містечку Верховина (колишнє Жаб'є) – скільки не повторюй. Навіть малим хлопчикам і дівчаткам рідко розповідають про велетів із другої частини роману. Не переконаний, чи хтось ще молиться до Бога-Сонця, але нині це справа надто інтимна. Просто раніше вважалося, що тільки в пеклі відсутня молитва. Однак у третьому тисячолітті одразу прижився "той, щез би", особливо у сфері приватних послуг. Так само у двадцять першому столітті дієвими залишаються знахарі і – що, мабуть, цікавіше-веселіше – різні ворожбити та ворожки. Часто чути: "Він УСЕ про мене роз-

казав!". При цьому питання: "а чи поміг?" – не актуальне. Головне, аби незнайома людина розказала тобі ВСЕ про тебе.

Розказати ВСЕ про сучасників діда Иванчіка і не все про нього взявся Петро Шекерик-Доників аж наприкінці 30-х років двадцятого віку. Перед тим він описав, як колядують на Різдво і споживають Святу Вечерю, як святять паску і споживають її, як виходять на полонини "по Велицидні" і як покидають полонини восени, як женяться і помирають, як відбуваються всі гуцульські одвічні ритуали й дійства... А тепер він вирішив усе це повторити "у виконанні" реальних людей, про яких знав УСЕ. Збагнув, що мусить залишити живе свідчення про них на їхній землі – їхньою мовою, яка розлита в їхньому пейзажі – навколо них і всередині. Як на мене, особливо це вдалося йому у фрагменті про весілля. Бо тут ще й музика.

*Зайграла буйно їх музика в скрипки,
цимбали, дудки та флюєри тисові, що аж
сами ноги йшли данцювати, а їх челядь
розкішна... кучерево заспівала розмаїтих
співанок, пориваючи ними навіть у старих
дідів та бабій серця до любви, розпалюючи
їх молодов буйностей (с. 256).*

А на самому початку весілля сіли всі на коні, і після "знаку до стріляння" по-справжньому почалося!

*...дим з пороху, то аж сонце закрив
густов мраков... (с. 256)*

Аби все це описати, не вистачить ні дня ні ночі. Одне слово, втрутився Иванчік, і пристрасті справді стали позамежні, і він перемиг своїх вічних супротивників. І небезпідставно передбачав їхню помсту.

*Нічо ми не вкваснете, ек мнє згладите з
цего світа, бо ек мнє не станет на світі,
то гори си за мнов ни засунут, мут
стоєти, ек стоєли (с. 264).*

І це мало "симетричний відбиток" у незбагненній гуцульській музиці, бо на тому весіллі скрипаль Ігнат Гавиць "перейграв Сухонького" – і почалася його епоха. А коли Петро Шекерик-Доників писав роман, неподалік уже бігав хлопчик Могур, і йому не було ще й десяти літ. Скрипка Могура "зайграє" в середині двадцятого століття. Так заграє, що тільки так! Але скрипка, як записав від гірських старійшин автор роману набагато раніше, м'яко кажучи, не зовсім від Бога – від Бога Иванчікова флюяра.

Малим хлопчиком я теж чи не щодня бігав до діда (як у романі "Дідо Иванчік"). Повернувшись із Караганди, мої батьки "будувалися", і їм було не до мене. У діда Василя (мене назвали на його честь) будувалися теж, але він – із порихтованим кирзачами "визволителів" нутром – брати в цьому участі вже не міг, тож займався маржиною і мною, направляв мене при корові й вівцях. Пригадую величезну жабу в дідовій стайні і його самого, що цілком серйозно випитує в надійшлих жінок, від "котрої" прийшла ця ропуха "по наше молоко" і "котра" (після того, як піддали жабу тортурам, помістивши в розколину гілки, встромленої в землю біля стайні) приймає зараз страшні муки в себе в хаті. Це детально обговорювали в присутності мого діда — командира УПА, що пройшов сталінські катівні, після яких навіть "той, шез би" виглядає хлопчиком із церковного хору... А потім сидів із кардиналом Йосипом Сліпим ув одній із сибірських тюрем. А тепер уважно слухає про невеселі відьомські будні й навіть не усміхається.

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ НОМІНАЦІЙНОГО ДОСЬЄ ДО СПИСКІВ ЮНЕСКО

В. Дем'ян

*Національна академія мистецтв України,
ГО "Центр розвитку "Демократія через культуру"
(акредитація ЮНЕСКО 2019 року), м. Київ, Україна*

Постановка проблеми. Стаття має на меті розгляд питання, як має діяти громада та на які важливі аспекти слід звернути увагу при номінуванні до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини (далі НКС), Списків ЮНЕСКО, на важливість міждисциплінарної взаємодії при інвентаризації, особливо методології інвентаризації елементів НКС, які існують у біосферних заповідниках.

Метою аналізу є виокремлення та розгляд формування державної політики щодо НКС у таких питаннях, як інвентаризація та розподіл повноважень з охорони спадщини між державою та громадою. нормативно-правова база з питань НКС, принцип спільної відповідальності за спадщину, міжнародний досвід співпраці між секторами, що відповідають за природну і нематеріальну культурну спадщину. Такий досвід є сучасним, актуальним і вкрай корисним для України з точки зору можливого адаптування окремих аспектів до внутрішньої політики в цій царині.

Стаття побудована за трьома напрямками: перший – аналіз нормативно-правової бази, що діє на території України, інвентаризація на рівні громад та національному рівні, при цьому акцентується увага на важливості плану охорони розробленого спільно з громадою; другий – інвентаризація у біосферних заповідниках; третій – номінування до Списків ЮНЕСКО, в тому числі й міжнародних елементів. Крім того, побіжно торкнемося питання, яке стоїть сьогодні на порядку денному ЮНЕСКО – глобальних роздумів щодо нових правил внесення до Списків ЮНЕСКО.

Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (далі Конвенція 2003 року) в цілях охорони передбачає забезпечення поваги до нематеріальної культурної спадщини відповідних спільнот, груп та окремих осіб, а також цілу низку інструментів як на національному, так і міжнародному рівні. Структура статті відповідатиме статтям Конвенції 2003 року, яка регламентує саме складання таких списків, та документам, рекомендаціям, розміщеним на офіційному сайті ЮНЕСКО, покликаним висвітлювати питання лістингу.

Звернімося до історії питання про запровадження системи складання Списків, яка розпочала діяти в 2009 році, через 6 років після прийняття Конвенції 2003 року. Саме тоді було запроваджено Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства (далі Репрезентативний список), Список нематеріальної культурної спадщини, яка потребує термінової охорони (далі Список термінової охорони) та Реєстр кращої практики захисту (далі Реєстр). Ця система була спрямована, насамперед, на підвищення обізнаності про нематеріальну культурну спадщину на національному рівні як національних органів державної влади різного рівня, місцевих громад, зацікавлених організацій тощо. Важливість живої культури, необхідність її дослідження та охорони, а також підвищення міжнародної солідарності в плані охорони.

Перші елементи, внесені до Списків ЮНЕСКО в 2008 році, були визначені п.1 ст. 31 Конвенції 2003 року: "Комітет вносить до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини шедеври усної та нематеріальної спадщини людства, проголошені до набрання чинності цієї Конвенції". Таким чином до Репрезентативного списку було вписано 90 елементів із 70 країн, які раніше склали "шедеври усної та нематеріальної спадщини людства". На сьогодні до Списків ЮНЕСКО та Реєстру практик внесено 584 елементи з 131 країни.

До Репрезентативного списку вписано два елементи, що презентують Україну – це "Петриківський декоративний розпис як явище українського орнаментального народного мистецтва" (2013 р.) та "Традиція косівської мальованої кераміки" (2019 р.), а до Списку негайної охорони "Козацькі пісні Дніпропетровщини" (2016 р.).

Станом на 27.07.2020 року до Конвенції 2003 року приєдналося 180 країн, які поділені на V груп за регіональним принципом, V група поділена на дві V-a, V-в. Україна входить до II групи, де представлені країни Західної та Східної Європи.

Відповідно до п. б. ст. 11 Конвенції 2003 року, "у рамках заходів з охорони, зазначених у пункті 3 статті 2, ідентифікує й визначає різні елементи нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території, за участю спільнот, груп та відповідних неурядових організацій", а стаття 12 Конвенції 2003 року встановлює: "Щоб забезпечити ідентифікацію для охорони, кожна держава-учасниця з урахуванням своєї ситуації складає один чи більш ніж один перелік нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території. Такі переліки повинні оновлюватися регулярно" [3].

Тож, якщо йти за логікою, пропонуваною на сьогодні Конвенцією 2003 року, та роз'ясненнями, які даються в Оперативному керівництві, слід розпочати з національного рівня. Існують різні нормативно-правові акти, тісно пов'язані з охороною НКС, такі як Закон України "Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини" [1] та ін. Безпосередньо визначення нематеріальна культурна спадщина та способи її охорони наведено в Законі України "Про культуру", де у п. 16 ст. І чітко вказано: "нематеріальна культурна спадщина – звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під

впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самотності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини", а в статті 3 окреслено основні засади культурної політики: "захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури". У ст.16 "Збереження культурної спадщини, культурних цінностей та культурних благ", зокрема п. 1, наголошується, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують: "збереження нематеріальної культурної спадщини, в тому числі традиційної народної культури, мов, діалектів і говірок, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів, народних художніх промислів та ремесел, історичних топонімів тощо", а також п. 5. Перелік об'єктів нематеріальної культурної спадщини складає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв" [2].

У ратифікованій Україною (2008) Конвенції ЮНЕСКО 2003 року, зокрема в п. 3 ст. 2. сказано, що "термін "охорона" означає заходи, спрямовані на забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини, в тому числі її ідентифікацію, документування, дослідження, збереження, захист, популяризацію, підвищення її ролі, її передачу, зокрема шляхом формальної та неформальної освіти, а також відродження різних аспектів такої спадщини". Саме цей пункт має визначальне значення для планування охорони елементів НКС і в подальшому номінуванні їх до Списків ЮНЕСКО.

Третім важливим документом, який існує на національному рівні і на який варто звернути увагу, є Наказ Міністерства культури України "Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України" від 11.12.2017 року № 1319, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 9 січня 2018 р. за № 20/31472 [5]. В ньому вперше запроваджуються такі терміни, як місцевий перелік, ідентифікація, носій, життєздатність тощо, визначено порядок ведення Національного переліку і – що важливо для місцевих громад – є пункт: "інформація щодо включення елемента НКС до місцевого переліку елементів НКС зазначається в обліковій картці. Включення елемента НКС до місцевого переліку елементів НКС не є обов'язковою умовою для включення елемента до Національного переліку". До Порядку

про Національний перелік включено "Додаток до Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (пункт 1 розділу II)", а саме: Облікова картка елемента нематеріальної культурної спадщини.

Отже, підсумовуючи першу частину, можна сказати, що існує низка нормативних документів, які регламентують діяльність на національному рівні у сфері НКС. Це, в першу чергу, Конвенція ЮНЕСКО 2003 року, Закон України "Про культуру" та Положення про Національний перелік НКС України. У кожній області є нормативні документи, що регламентують таку діяльність на території області.

Розглянемо тепер процес номінування до Списків ЮНЕСКО. Згідно Оперативному керівництву з імплементації Конвенції ЮНЕСКО 2003, п. R.5, елемент, що номінується до Списків ЮНЕСКО, має бути занесеним до національних списків НКС країн-учасниць, відповідно до ст. 11 та 12 Конвенції 2003 року. В пункті в. ст. 11 сказано, що країна-учасниця "ідентифікує й визначає різні елементи нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території, за участю спільнот, груп та відповідних неурядових організацій", а в п. 1 ст. 12: "Щоб забезпечити ідентифікацію для охорони, кожна держава-учасниця з урахуванням своєї ситуації складає один чи більш ніж один перелік нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території". Отже, наголосимо на двох умовах – (1) дослідження за максимальної участі громад і спільнот та (2) номінування і занесення до Національного переліку НКС України. Відштовхуючись від цих обов'язкових передумов, зазначимо інші не менш важливі питання, необхідні в процесі підготовки номінування. У даному випадку йдеться про інвентаризацію на території біосферного заповідника та підготовку міжнародної номінації, такого досвіду в Україні наразі не існує. Враховуючи те, що Карпатський біосферний заповідник має досвід з підготовки міжнародної номінації "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи", вписаної до переліку об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, маємо зважати на зобов'язання та положення, які регламентує "Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини" [4].

З чого почати? Є низка методик, однак кожна з них спирається на місцевий контекст, місцеві умови, місцеве, законодавство та міс-

цеві громади. Слід враховувати не лише нормативні-правові акти, які регламентують НКС, а й нормативно-правові положення, що діють в Україні та регламентують діяльність біосферних заповідників. Одним із перших та найбільш чітких зобов'язань, встановлених Конвенцією, є проведення інвентаризації нематеріальної культурної спадщини. Завдання не з легких та швидких, якщо проаналізувати міжнародний досвід.

У біосферних заповідниках взаємозв'язок між нематеріальною культурною спадщиною, "сталим розвитком", як зазначено в преамбулі Конвенції, та природною спадщиною є особливо тісним і особливо цінним, оскільки однією з цілей є уникнення депопуляції території через відсутність перспектив на майбутнє і, отже, забезпечення сталого розвитку місцевого населення на основі традиційних практик. При інвентаризації важливо, щоб були поєднані зусилля місцевих громад, які практикують традиційну культуру, представників біосферного заповідника та організації чи експертів, які мають досвід з інвентаризації НКС. Якщо звернутися до згаданого міжнародного досвіду з інвентаризації, то, скажімо, в біосферному заповіднику Монсень в Каталонії в інвентаризації НКС взяли участь біосферний заповідник Монсень, Етнологічний музей Монсень, Центр популяризації народної та традиційної каталонської культури та Центр Каталонії ЮНЕСКО. Для реалізації проекту була створена команда з фахівців: антрополога, історика та еколога. Власне, довга робота почалась з польових досліджень, які тривали 12 місяців, під час яких було здійснено 99 відвідувань, проведено зустрічі з багатьма людьми. Ця робота мала подвійну мету: перевірити відповідність елементів, що були раніше задокументовані й відповідали б визначенню нематеріальної культурної спадщини, та визначити нові елементи. Після польових робіт було встановлено остаточний перелік елементів, які склали інвентар, і спосіб, яким ці елементи можуть сприяти сталому розвитку. Так була напрацьована методологія, яка базувалася на сталому розвитку та поділялася на кілька етапів: (1) збір інформації, яку слід мати на увазі, перед початком інвентаризації; (2) що необхідно зробити для належної підготовки процесу підготовки інвентаризації, (3) розробку цього процесу та (4) остаточне визначення інвентаризації. За цими чотирма розділами йдуть ще два розділи, які стосуються (5) корисності інвентарю

та (б) економічних аспектів, які впливають на процес інвентаризації. Звісно, не можна автоматично застосовувати будь-яку методологію без врахування місцевої специфіки, але слід спиратися на досвід інших, який може підказати шляхи роботи.

Після проведення дослідження/інвентаризації результати слід обговорити з громадою, спільнотами. Після чого можна заповнити облікову картку, обговорити її з громадою, визначити та обрати спільно з громадою фото, які якнайкраще можуть продемонструвати елемент. Важливою частиною облікової картки є розділ "Заходи з охорони елемента нематеріальної культурної спадщини", де: "Зазначаються заходи, які проведено та плануються для забезпечення життєздатності елемента, рівень залучення до них членів громади, носіїв елемента: ідентифікація, документування, дослідження, збереження, захист, популяризація, передання наступним поколінням, інші заходи". Власне, під час інвентаризації можна визначити можливі загрози та шляхи вирішення, напрацювати спільно з громадою план охорони. Після підготовки всіх документів, а це, зокрема, заповнена облікова картка, фото і відеоматеріали, їх слід обговорити з громадою. Важливою складовою інвентаризації та підготовки досьє до національного переліку є добровільна, довгострокова, поінформована згода. Немає чітких критеріїв, в якій формі має бути згода – відео, аудіо, чи письмова – головне, щоб носії були поінформовані та погодилися на кожний процес.

Відповідно до Положення про Національний перелік НКС України, документи на елемент, який номінується до переліку, подаються двічі на рік – до 15 квітня та до 15 жовтня. Після чого на засіданні Експертної ради (дорадчого органу) приймається рішення рекомендувати чи не рекомендувати елемент: "Експертна рада у строк, що не перевищує 30 днів з дати надходження пакета документів, готує рішення про достовірність поданої інформації, достатність допоміжних матеріалів, відповідність елемента НКС критеріям, визначеним у пункті 4 розділу I цього Порядку, стан життєздатності елемента НКС, ареал його сучасного побутування (поширення інформації) та пропозиції щодо його включення до Національного переліку" остаточно "Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України затверджується наказом Мінікультури".

Подаючи елемент НКС на внесення до Національного переліку, громади ти зацікавлені організації часом "забувають" про виконання взятих на себе зобов'язань. Це має низку причин, зокрема, поширеної думки, що головне заповнити картку, взяти згоди, при цьому досить мало громад демонструють повне залучення як носіїв, так і мешканців громад, зацікавлених організацій та окремих осіб (носіїв, практиків, дослідників) до усіх процесів, які передують формуванню пакету документів, що подаються до Національного переліку. Серед небагатьох таких громад можна назвати громаду носіїв с. Плешкані Гельмязівської ТГ Черкаської області. Другою, не менш важливою проблемою є відсутність знань про нематеріальну культурну спадщину, про моніторинг життєдіяльності, про загрози побутуванню елемента та план з охорони. Для цього перед початком роботи слід проінформувати громаду про всі ці питання, адже внесення до Національного переліку – це велика відповідальність, і громада носіїв, в першу чергу, бере на себе відповідальність, щоб елемент, внесений до Національного переліку, залишався життєздатним.

Коли елемент НКС внесено до Національного переліку, громада носіїв може номінувати елемент до Списків ЮНЕСКО. З цією метою необхідно вивчити процес номінування інших елементів. ЮНЕСКО сповідує процес прозорості та відкритості, усю необхідну документацію та роз'яснення, процедуру вписання елементів можна знайти на сайті Конвенції 2003 [7]. Водночас слід звернути увагу на виконання ст. 11 та 12 Конвенції 2003 року, тобто: інвентаризація за широкої участі громад та спільнот, план охорони, вписання до Національного переліку. До того ж, громада, яка планує номінуватися до Списків ЮНЕСКО, повинна чітко усвідомлювати, що бере на себе певні зобов'язання, і має звітувати про їх виконання у визначений ЮНЕСКО термін та у визначені формі, так само як і повинна подавати звітність про взяті на себе зобов'язання до Міністерства культури та інформаційної політики України.

Питання подання міжнародних номінацій має враховувати й законодавство та систему, що стосується НКС країни партнера, яка може значно відрізнитися від українського. Такі номінації готуються не один рік, оскільки передбачають низку заходів та залучення носіїв з різних країн, що значно подовжує шлях. До того ж, елементи повинні бути вписаними до Національних переліків/реєстрів/кадастрів обох країн.

Більше про міжнародний досвід, який стосується питань охорони НКС, можна прочитати у статті "Гене́за критеріїв і принципів охорони нематеріальної культурної спадщини у світлі аналізу міжнародних документів" [6]. У статті аналізуються кроки, які передбачають прийняття та міжнародне затвердження Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. У ній ідеться, зокрема, про широкий масив експертних дискусійних доповідей і досліджень, що закладають основу для ухвалення політичних документів та законодавчих актів, підсумовують резолюції та пропозиції, які ми мали розглянути. Ретроспективний та аналітичний огляд, представлений у статті, дозволяє не тільки розпізнати та оцінити довгостроковий шлях, що передбачав розробку остаточного проєкту Конвенції ЮНЕСКО, а й дослідити більшість концепцій, термінів та принципів, застосованих у Конвенції 2003 р. покращення в умовах викликів часу та міжнародної спільноти. Аналізуючи генезу критеріїв та принципів, тобто, сутність сучасної концепції охорони нематеріальної культурної спадщини, що лежить в основі Конвенції 2003 р., автор наголошує на таких важливих її складових частинах, як комплексні та міждисциплінарні дослідження, широке поле для діалогу, спрямованого на досягнення консенсусу, визначення ролі громад та окремих носіїв нематеріальної культурної спадщини.

Зважаючи на розвиток суспільства, нові питання та виклики, які сьогодні стоять перед людством, Міжурядовий комітет Конвенції ЮНЕСКО про охорону НКС 2017 року вперше висловив думку про потребу в загальному обмірковуванні намірів і мети механізмів внесення до переліку, коли розглянув запит, поданий В'єтнамом, про перенесення елемента зі Списку елементів НКС, що потребують негайної охорони, до Репрезентативного списку. Саме тоді було розпочато глобальне обговорення (Глобальні роздуми) удосконалення процедури номінування та вписання до Списків ЮНЕСКО.

Висновок. Національне законодавство та Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини мають чіткі визначення та процедури проходження до Національного переліку НКС України та Списків ЮНЕСКО, основою яких є прозорість та демократичність, повага до прав людини, культурне розмаїття, а також дотримання міжнародних договорів. Основну роль у підготовці номінацій як на національному, так і міжнародному рівнях

відводиться спільнотам, громадам та окремим особам, дослідженням, інвентаризації, шляхом створення планів охорони забезпечення життєздатності елемента. Велику роль Конвенція відводить громадянському суспільству, недержавним організаціям, які разом із спільнотами проходять весь шлях. Термінологія, що використовується в Конвенції та супровідних документах, стала результатом численних наукових досліджень та експертних обговорень і лягла в основу багатьох політичних і програмних документів на міжнародному і національному рівнях. В Україні науковий дискурс і практики у сфері НКС досі мають доволі обмежений характер, що ставить важливе завдання перед усіма зацікавленими сторонами і носіями НКС. Питання взаємозв'язку Конвенцій ЮНЕСКО, підготовки міжнародних чи міждисциплінарних подань наразі знаходиться лише на початковій стадії в науковому та суспільному дискурсі України, який стосується НКС.

1. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text
2. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-V#Text>
3. Закон України про культуру URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
4. Наказ Міністерства культури України «Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0020-18#Text>
5. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_089#Text
6. Procedure of inscription of elements on the Lists and of selection of Good Safeguarding Practices <https://ich.unesco.org/en/procedure-of-inscription-00809>
7. Дем'ян В. Генеза критеріїв і принципів охорони нематеріальної культурної спадщини у світлі аналізу міжнародних документів / Культурологічна думка, Том 21 № 1 (2022).

**НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА
В УМОВАХ ЗМІНИ КЛІМАТУ:
ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА, РОЛЬ І МІСЦЕ СПІЛЬНОТ,
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНВЕНЦІЙ ЮНЕСКО**

В. Дем'ян

*Національна академія мистецтв України,
ГО "Центр розвитку "Демократія через культуру"
(акредитація ЮНЕСКО 2019 року), м. Київ, Україна*

Вступ

Останніми роками концепція історичної та культурної спадщини дедалі доповнювалась, удосконалювалась і розширювалась. Міжнародна хартія з охорони та реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія 1964 р.), присвячена "охороні й реставрації нерухомих пам'яток", хоч і визнає "духовні надбання минувшини", має за основну мету охорону архітектурної спадщини [4]. Втім, досить швидко це поняття, введене в міжнародний дискурс, набуває ширшого звучання – питання охорони охоплюють народну архітектуру, промислову і рукотворну спадщину. Поруч із дослідженням історичних пам'яток садово-паркового мистецтва вводиться поняття "культурний ландшафт", як взаємопроникнення культури і природи. Протягом останніх 30-40 років розвивається новий погляд, в основі якого лежить антропологічний підхід до спадщини, розглядаючи її як соціальний ансамбль багатьох різних, складних та взаємодоповнюючих проявів, увага акцентується на розмаїтті людської творчості та культурних проявів. На передній план виходять такі питання, як ідентифікація, етичні цінності, соціальні звичаї, вірування чи міфи, що пов'язані з нематеріальною культурною спадщиною, а отже, багато проблем, що стосуються архітектурних чи містобудівних споруд, збереження природних ландшафтів, розглядаються через людину як невід'ємні складові її ідентичності.

Постановка проблеми. Актуальний останніми десятиліттями комплексний підхід до культурної спадщини розглянемо на прикладі Карпатського біосферного заповідника, роблячи наголос на немате-

ріальній культурній спадщині як джерелі культурної самобутності, творчості й різноманітності. Розглядаючи два приклади – мова та система харчування, триматимемо на думці ширше визначення. "Нематеріальна культурна спадщина" означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їхньої взаємодії з природою та їхньої історії і формує у них почуття самобутності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного різноманіття й творчості людини"

Новизна полягає в тому, що вперше в національному культурологічному дискурсі на прикладі Карпатського біосферного заповідника, як природного середовища, занесеного до списку Всесвітньої культурної спадщини людства, що має на своїй території об'єкти, віднесені до водно-болотних угідь, а також заселені території з місцевим населенням, спосіб життя якого сформувався завдяки природному середовищу, розглянемо тему взаємозв'язку конвенцій ЮНЕСКО як важливого чинника у дослідженнях нематеріальної культурної спадщини. Приділимо увагу також питанням зміни клімату та впливу цих незворотних процесів не лише на біорозмаїття, а й на нематеріальну культурну спадщину, яка може зазнати змін, аж до ризику знищення.

Основний виклад. Якщо звернутися до історії питання, варто нагадати, що 12 травня 1954 року Україна стала членом Організації Об'єднаних Націй з питань освіти та культури (далі ЮНЕСКО). Наша держава приєдналася до низки конвенцій, а саме: Всесвітньої конвенції про авторське право (1952 р.); Конвенції про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту та Протоколів до неї (1954 р., 1999 р.); Конвенції про міжнародний обмін виданнями (1958 р.); Конвенції про обмін офіційними виданнями та урядовими документами між державами (1958р.); Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.); Конвенції про визнання учбових курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів у державах регіону Європи (1979 р.); Конвенції про заходи, спрямовані на забо-

рону і попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.); Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.); Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (1971 р.); Конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм (Конвенція про фонограми) (1971 р.); Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (1997 р.); Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.); Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.); Конвенції про боротьбу із допінгом у спорті (2005 р.); Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005 р.). У розрізі нашої статті ми будемо звертатися до трьох ратифікованих Україною документів – Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (далі Конвенція 2003 р.) [1], Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.) (далі Конвенція 1972 р.) [2], Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (далі Рамсарська конвенція 1971 р.) [3]. Україна має один об'єкт, внесений до списку ЮНЕСКО, як природний об'єкт: "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи" [8]. Низка об'єктів, а саме: Озірний-Бребенескул, Печера "Дружба" і Долина нарцисів ім. професора В. Комендаря, розміщені на території Карпатського біосферного заповідника, мають міжнародне значення, що підпадає під дію Рамсарської конвенції [3]. Отже, склалася ситуація, коли ми можна говорити про реальний взаємозв'язок конвенцій в конкретному місці, де тісно переплелися зобов'язання держави – на національному рівні та рівні місцевої влади, а з другого боку, права та обов'язки місцевої громади, яка виступає однією з головних зацікавлених і дійових сторін у цьому процесі.

Розглянемо основні точки перетину конвенцій, що багато в чому мають визначати політику з охорони та розвитку території та територіальної громади. Відповідно до Конвенції 2003 року, "до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з існуючими міжнародними договорами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а

також сталого розвитку" [1]; в Преамбулі Конвенції 1972 року сказано: "беручи до уваги, що деякі цінності культурної і природної спадщини становлять значний інтерес, що вимагає їх збереження як частини всесвітньої спадщини всього людства" [2], а Рамсарська конвенція визнає "взаємозалежність Людини та її навколишнього середовища" [3]. Як бачимо, положення, важливі для окремого документа, є взаємодоповнюючими й вимагають дотримання їх сукупно. Людина живе в певному природному і культурному середовищі, її життя взаємопов'язане з цим середовищем, культура спільноти формувалася під впливом природного середовища, зміна клімату напряму впливає на природне і культурне середовище, а отже, на нематеріальну культурну спадщину (далі НКС), яка тут склалася та існує. Завдання зацікавлених організацій докласти максимум зусиль для уповільнення процесу зміни клімату. Таким чином, основним інструментом розгляду взаємозв'язку цілей і завдань різних конвенцій ЮНЕСКО (в даному випадку – трьох вище згаданих) є антропоцентричний (або людиноцентричний) підхід, про який ішлося.

Дедалі більше впродовж останнього часу людство на різних рівнях і в різних формах акцентує увагу на змінах, що відбувається в навколишньому середовищі. Ці зміни, пов'язані, переважно, з діяльністю та життям людини, впливають на стан природи, існування рослин, тварин, а також на саму людину, її нематеріальну культурну спадщину. Міжнародне суспільство шляхом різних заходів, таких як форуми на міжурядовому рівні, намагається розв'язати питання зміни клімату або пом'якшити наслідки цього процесу. Не виключенням є та спільнота науковців, експертів, дослідників і представників громад та неурядових організацій, які працюють у царині НКС.

У 2020 році відбувся Всесвітній форум нематеріальної культурної спадщини (далі Форум), в якому взяли участь, як слухачі, представники української офіційно акредитованої в ЮНЕСКО організації "Центр розвитку "Демократія через культуру". Провідною темою Форуму була "Людина, природа та нематеріальна культурна спадщина", власне, ті питання, які розглядаються в контексті Міжнародної науково-практичної конференції "Природно-ресурсний та етнокультурний транскордонний потенціал Гуцульщини в Україні та Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку".

Якнайкраще ідею Форуму окреслили в передньому слові директор Національного центру нематеріальної культурної спадщини Кореї Со Кі Чхе та генеральний директор Міжнародного інформаційно-мережевого центру з питань нематеріальної культурної спадщини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні під егідою ЮНЕСКО Ким Кі Х'юн КЕУМ, зокрема зазначивши: "Природа і культура, що їх ми сприймали як належне, насправді є спадщиною і ресурсами, які ми повинні цінувати і зберігати для майбутніх поколінь. Ідея сталого розвитку вимагає оцінки того, що ми сприймаємо як належне. Всесвітній форум нематеріальної культурної спадщини покликаний проаналізувати культурну та екологічну сталість нематеріальної культурної спадщини. Тому тема "Людина, природа та нематеріальна культурна спадщина" дає можливість переоцінити важливість і роль нематеріальної культурної спадщини перед загрозою зміни клімату та екологічної кризи".

Якщо стисло викласти окремі думки Форуму, що безпосередньо стосуються нашої теми, можемо сказати, що нематеріальна культурна спадщина – це знання і практики, які стосуються природи та всесвіту, накопичені завдяки взаємодії між людиною і природою. Процес практики та передачі нематеріальної культурної спадщини зміцнює ідентичність спільноти та почуття приналежності. Це впливає на наші цінності та ставлення до природи, такі як знання про флору і фауну, традиційні системи лікування та космологію. Сьогодні вже загально відомо, що окремі форми та прояви нематеріальної культурної спадщини перебувають під загрозою зникнення через зміну клімату, постійне вирубування лісів та опустелювання. З іншого боку, справедливо і те, що зростає роль нематеріальної культурної спадщини як альтернативи згуртування та сталості громади і підвищення екологічної стійкості в розпал кризи.

Саме тому одним із дуже важливих напрямків діяльності Карпатського біосферного заповідника може стати охорона нематеріальної культурної спадщини через взаємозв'язок підходів, визначених у конвенціях ЮНЕСКО, власне, нерозривний зв'язок між природою і людиною. Інвентаризація НКС на території біосферного заповідника допоможе зрозуміти, як зміна клімату може загрожувати втратою елементів НКС, поряд із втратою біорізноманіття, зростанням кількості природних лих. Адже знання і практики, що стосуються

природи та всесвіту – це знання, які стосуються місцевої флори та фауни, традиційних агротехнічних прийомів, системи лікування, сезонних ритуалів, обрядів, космології, усних традицій та виразів – усього того, що передавалося в громаді від покоління до покоління. Як зазначив Ернесто Оттон, заступник Генерального директора ЮНЕСКО з питань культури: "Жива спадщина постійно розвивається та змінюється. Це лежить в основі нашої ідентичності і формує нас такими, якими ми є, що ми цінуємо, як ми бачимо і діємо в сучасному світі. У сучасну епоху антропоцену охорона нематеріальної культурної спадщини ніколи не була такою важливою, як нині. Багато нематеріальних культурних надбань безпосередньо пов'язані з природним середовищем. Скажімо, в Кенії, група народів міджікенда надає духовне та культурне значення священним лісам, які називаються "кая". У лісах кая сховані поховання та святині, необхідні для проведення ритуалів, які племена міджікенда виконують, щоб забезпечити щедрий врожай, міцне здоров'я і добробут сьогодні й на майбутні покоління. Такі практики, знання та ритуали тисячоліттями визначали взаємодію людей з природним середовищем".

Власне саме особливе ставлення до лісів, природного середовища століттями формувалося і в Україні, особливе значення це має для спільнот груп і громад, які мешкають на території Карпатського біосферного заповідника, оскільки їхні уявлення про світ, взаємовідношення природа-людина, знання про рослини, ягоди, плоди, які дає ліс, складають частину їх культури харчування, а ведення домашнього господарства напряму залежить від природних умов, скажімо, традиційний випас овець. Цінними є не лише знання та практики про природу і всесвіт, дуже важливим є виховання на їх основі особливого ставлення до природи, навколишнього середовища. Тому охорона нематеріальної культурної спадщини набуватиме вагомого значення в найближчі роки, сприяючи прищепленню відповідальної поведінки по відношенню до природного середовища.

Аналізуючи загрози, які несе зміна клімату, зокрема, впливаючи на різні аспекти нашого буденного життя, зупинимось на двох важливих аспектах.

По-перше, це взаємозв'язок мови та природного середовища. Зрозуміло, ми чітко бачимо такий зв'язок, коли йдеться про традиційну кухню, яка пов'язана з природним середови-

щем, наприклад, зникнення певного виду риби може призвести до втрати всієї страви, яка є корисною і поживною для здоров'я людини, або зникнення лісу може напряму впливати на наше здоров'я і наше життя. Ми рідко коли замислюємося, якою мірою залежить наша мова, усна народна творчість від зміни навколишнього середовища, зникнення певних видів рослин, тварин, навіть краєвидів. Відштовхуючись від того, що "нематеріальна культурна спадщина", як її визначено у викладеному вище пункті 1 Конвенції ЮНЕСКО, "проявляється, *inter alia*, у таких галузях: а) усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини" [1], зупинимось на тому, як зміна клімату може торкнутися цього аспекту НКС. Професор права Оттавського університету (Канада) Чіді Отгванам, який тривалий час займається питаннями інтелектуальної власності, технологій та інновацій, біотехнології, сільськогосподарського права, продовольчої безпеки, традиційних знань та розвитку, зазначає: "Поряд з усними традиціями та виразами мова визнається найважливішим засобом для прояву НКС. Це брама до культури людей, систем цінностей і світоглядів. Мовне різноманіття співвідносне з іншими формами розмаїття, включаючи біологічне, видове та екологічне різноманіття" [5]. У своїй статті, спираючись на міжнародні документи та наукові дослідження, автор зазначає, що мови – йдеться, переважно, але не виключно, про мови корінних народів – усні, багаті поетичними образами і, як правило, відповідають екологічним, географічним, культурним і релігійним особливостям корінних народів, не кажучи вже про їхню етику стосунків з природою. Таке твердження для нас є важливим, оскільки мова, уявлення про світ, звичаї, обряди, спосіб господарювання спільнот, громад, які мешкають на території Карпатського біосферного заповідника, сформувалася під впливом навколишнього середовища "[для] корінних народів мови не лише визначають їхнє походження чи приналежність до спільноти, вони також несуть етичні цінності своїх предків – системи знань корінних народів, які роблять їх єдиним цілим із землею, і є вирішальними для їхнього виживання..." [6]. Як було сказано, мова ілюструє наш світогляд, уявлення про світ, той глибокий взаємозв'язок з природою, зокрема з рослинами, комахами, тва-

ринами, рослинністю, порами року тощо. Як важливий аспект НКС, мови корінних народів у своїй сюжетній сутності відіграють важливу роль у сприянні стійкому довкіллю та екологічній етиці.

Другий аспект, який ми розглянемо, це – традиційна кухня, що включає в себе поняття культури вирощування, приготування та споживання. Харчова спадщина є потужним джерелом ідентичності, вона виходить за вузькі рамки продуктів, включаючи процес приготування, середовище, традиційні знання з техніки виробництва, звичаї та ритуали споживання, передачу стародавньої мудрості. НКС, що стосується традиційної кухні, має свою специфіку в біосферному заповіднику: традиційні знання та практики, які стосуються вирощування продуктів харчування, випасання худоби, збирання ягід грибів тощо, сказати, еко-агрокультура, або щоденна діяльність, має бути суголосною з правилами життя в природоохоронній зоні. З іншого боку, наші традиційні знання, що формувалися в місцевому середовищі, можуть стати важливим чинником для охорони як природної, так і нематеріальної спадщини. Зокрема, йдеться про бажання і можливість місцевої спільноти внести продовольчу спадщину до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України. Інвентаризація/дослідження створить модель сталого розвитку периферійних гірських районів, засновану на збереженні та оцінці культурної продовольчої спадщини простору Карпатського біосферного заповідника та на прийнятті інноваційних інструментів маркетингу та управління. Зважаючи на те, що об'єкт "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи" об'єднує кілька країн, таке дослідження може продемонструвати спільні культурні цінності, виражені в харчовій спадщині. Протягом століть життя в цих районах зі складними природними умовами, обмеженими сільськогосподарськими угіддями та розосередженими поселеннями вимагало від громад розвивати, використовуючи сучасну термінологію, "спецстратегії" створення засобів існування, які підтримували шляхом передачі знань і навичок наступним поколінням. Громади виробляють продукти і споживають локально, сезонно мігруючи з нижніх у верхні райони і назад, займаючись землеробством, раціонально використовуючи природні ресурси, прагнучи до самозабезпечення, дбайливо користуючись матеріальними благами. Поєднання само-

достатності з відкритістю до інших культур і здатність враховувати інновації з інших областей сформувало неповторний ландшафт і сприяло розвитку надзвичайної харчової спадщини в районах, розміщених на території Карпатського біосферного заповідника.

Висновок. Ми розглянули лише два напрямки, які демонструють багату спадщину, тісно пов'язані між собою, а саме: природну та нематеріальну культурну спадщину, обидві ці форми спадщини напряму впливають на життя та творчість людини, зміна клімату веде до несприятливих наслідків, що загрожують як природній, так і нематеріальній культурній спадщині. Охорона природної спадщини сприяє охороні традиційних способів виробництва, адже, відповідно до Конвенції 2003 року, "беручи до уваги глибоку взаємозалежність між нематеріальною культурною спадщиною та матеріальною культурною й природною спадщиною" [1]. Як жива спадщина, нематеріальна спадщина, включаючи знання, цінності та звичаї, пов'язані з довкіллям, забезпечує еволюцію та адаптацію природних ресурсів для більш дбайливого використання. Нематеріальна спадщина – це жива спадщина, жива культура, яка змінюється відповідно до екологічних, соціальних та культурних умов, визначає ці умови і безпосередньо залежить від них. Вона цінна і крихка, вимагаючи уважного і дбайливого ставлення, і водночас міцна та інструментальна, намагаючись на ефективні рішення і підказуючи такі рішення.

1. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text
2. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text
3. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text
4. Міжнародна хартія з охорони реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія 1964 р.) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_757#Text
5. Chidi Oguamanam Mitigating "Nature Deficit" - Indigenous Languages and Oral Literature.
6. Courier 2019-1, online <https://en.unesco.org/courier/2019-1/indigenoulanguages-knowledge-and-hope>

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ "ГУЦУЛЬСЬКОГО ФЕНОМЕНУ" НА КОСІВЩИНІ

Л.М. Держипільський, Ю.П. Стефурак

*Національний природний парк "Гуцульщина",
м. Косів, Івано-Франківська обл., Україна*

Гуцульщина це і унікальний, мальовничий куточок України, і самобутня, яскрава, колоритна етнічна гілка української нації, це і Національний природний парк, це і ціла низка творчих об'єднань, спілок, колективів, видань тощо. Похідними від цього слова є численні власні назви (прізвища, прізвиська назви поселень, гір, урочищ, місцевостей і ін.), твори мистецтва, літератури, предмети побуту, рослини, тварини тощо. Причиною такої пристальної уваги і поширеної вживаності слів Гуцульщина, гуцульський і похідних від них є, насамперед, унікальна, багата матеріальна і духовна культура автохтонного населення – гуцулів. На Гуцульщині порівняно найповніше збереглися прадавні ремесла, традиції, звичаї, елементи архаїчної духовної та матеріальної культури, пізнання, збереження і відтворення яких має важливе загальнонаціональне і вселюдське значення. Уцілілі елементи і цілі пласти етнокультурної спадщини є реліктами прадавньої праукраїнської культури, коріння якої сягає трипільської доби і глибше. Про це свідчать численні матеріали археологічних, кліматичних, палеоботанічних, лінгвістичних, мистецько-культурологічних досліджень. Власне за наявністю і чисельністю реліктових проявів матеріальної і духовної культури, звичаїв, обрядів, вірувань, знань, археологічних, сакральних об'єктів, власних назв (рослин, тварин, топонімів, антропонімів тощо), визначаються центри зародження, походження тієї чи іншої культури. Ці важливі факти потрібно фахово інтерпретувати, правильно, розумно використати на благо розвою краю, для усвідомлення та утвердження національної ідеї [1, 2].

Коштовною, органічною перлиною Гуцульщини є Косівщина. Цілком заслужено район вважається колискою різьбярства по дереву, ліжникарства, ткацтва, писанкарства, обробки шкіри, кераміки,

мосяжництва, вишивальництва, виробів, з сиру тощо, які буйним цвітом розвилися і поширилися на весь край. Ужиткові і мистецькі вироби місцевих умільців знані в усьому світі. Районний центр – місто Косів визнається як мистецька столиця Гуцульщини. З 1882 року тут існує мистецька школа, спадкоємцем якої є Інститут і училище прикладного та декоративного мистецтва. Вони є справжньою кузнею фахівців, де продовжуються, беруться і розвиваються традиційні ремесла. Власне умільцями Косівщини твориться лєвова частка прикладно-декоративної, мистецько-ужиткової і, гідному подиву, художньої продукції, яка рясно представлена на ринках, в музеях, приватних колекціях України та інших держав. "Косівщина – один із найславетніших осередків народного мистецтва гуцулів в усіх його виявах: словесному, музичному, ужитково-декоративному, хореографічному.... Це величезний скарб етнічної культури, який має не лише місцеве значення" писав видатний краєзнавець, культуролог І.А. Пелипейко [2, 3]. Косівська мальована кераміка у 2020 році занесена до репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. На Косівщині народилися та творили відомі письменники, художники, вчені, діячі культури, освіти. Тринадцять уродженців та митців району удостоєні Державної премії імені Т.Г.Шевченка.

Сказане вище характеризується як "Гуцульський Феномен". Матеріальною основою цього явища є унікальна, казкова природа, мальовничі пейзажі сіл, лісів, лук, полонин, бурхливі дзвінки річки і потоки, багатюща історико-культурна спадщина, надбання наших пращурів вироблені впродовж тисячоліть, наявність залишків численних давніх сакральних скельних об'єктів, місць сили, під впливом яких відновлюється працездатність, нуртує наснага, сила, завзяття, бувають народна творчість, пісні, танці, прикладне і декоративне мистецтво. Тут живе душа кажуть місцеві мешканці. Численні (понад 30) залишки і артефакти давніх скельних святилищ Косівщини, що відповідають періоду, так званої, мегалітичної культури (7-3 тис. до н.е) свідчать про колишнє сакральне значення території. Давні сакральні об'єкти були місцями відображення і відправлення вірувань різним богам, обожнення природних стихій (Води, Сонця, Землі), міфоритуальних дійств, святкувань, зародження та виникнення міфів, обрядів сакрально-ритуальних дійств. Це підтверджують написи на каменях

(петрогліфи), тутешні власні назви Шевченка (топоніми, антропоніми, гідроніми, ороніми тощо). У розташуванні і будові давніх святилищ, петрогліфах, назвах поселень відображена праукраїнська і можливо загалом індо-арійська міфологія – космогонічні і теогонічні міфи: Про Первинні (Первозданні) Води, Про постання із Первинних Вод Великої Матері (інші назви Велика Богиня, Праматір, Мокоша, Баба, Лада, Жива, Діва тощо), Про Родове Дерево, Про Сокола – Рода, Про Океан Творінь, в якому все виникає і щезає, Про перемогу Білобога над Чорнобогом (світла над темрявою, дня над ніччю) у день зимого сонцестояння та ін.) [1, 5].

Значна частина нинішньої етнокультурної спадщини краю є реліктами цих вірувань, міфоритуалів, звичаїв, обрядів, пристосованих до нинішніх реалій: коляда, веснянки, гаївки, ритуали і пісні купальського циклу, обжинків, ритуали з водою, маржиною, весільні обряди тощо. Як зазначав митрополит Іларіон (Іван Огієнко): "Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри. А в основі цієї народної віри – більше чи менше – таки його віра до християнська. У цьому вага дохристиянських вірувань. Знати дохристиянські вірування українського народу дуже важливо, бо тільки знаючи їх, ми можемо належно зрозуміти теперішню духовну культуру цього народу".

Стало доброю традицією щорічно проводити у Косові і селах району різні фестивалі, святкування, з метою популяризації, відтворення, збереження матеріальної та нематеріальної етнокультурної спадщини: Фестиваль автентичного одягу "Лудинфест"; Фестиваль кераміки, ремесел, та фольклору "Мальований дзбаник"; Гуцульський етнофестиваль "Великдень у Космачі"; Вернісаж гуцульських ліжників "Барвограй" у Яворові; Фестиваль фольклорної та естрадної пісні "Зелені свята на Гуцульщині" в Прокураві та ін. селах; Карнавал "Маланка у Пістині" та ін. Масовими і величними є святкування традицій Різдяного та пасхального періодів тощо.

Природні умови, мальовничі ландшафти, розмаїття рослин і тварин витворили у гуцулів особливі риси: витривалість, любов до свого краю, до природи, почуття гідності, відчуття прекрасного і господаря гір. З метою збереження та дальшого процвітання краю спрямована діяльність НПП "Гуцульщина". Ми розглядаємо навко-

лише природне і етнокультурне середовище Гуцульщини як єдине ціле, охорону природи не як самоціль, а для гармонійного розвитку регіону. Ці засадничі ідеї знайшли своє відображення у Карпатській конвенції [4]. З метою збереження та відтворення самотутньої історико – етнокультурної і матеріальної спадщини автотонного населення краю – гуцулів розроблений проєкт "Гуцульське село", в якому мають бути представлені у натурі усі види декоративного і прикладного мистецтва. Проєкт пройшов міжнародну апробацію і одержав позитивні рецензії, але через відсутність належного фінансування і підтримки не виконується. Силами парку, в рамках цього проєкту здійснюється проєкт Мистецько-духовний комплекс "Маєток Святого Миколая", де відроджуються давні традиції, відбуваються майстер-класи, етнофестивалі, естетичне і патріотичне виховання, прищеплення любові до народних традицій, долучення шкільної молоді до ще не замулених джерел етнокультурної спадщини.

Працівниками парку виконується програма збереження і відтворення аборигенних порід великої рогатої худоби, тонкорунних овець, карпатської бджоли, гуцульської породи коней, важливого чинника еколого безпечного ведення лісового та сільського господарства, зеленого туризму, гіпотерапії. Також з метою зменшення антропогенного впливу на природні екосистеми виконується проєкт "Запровадження природоохоронних засад агрокультури для сталого розвитку регіону", який підтриманий Британською Радою в Україні.

Завдання нинішніх та прийдешніх поколінь не занедбати, не втратити цих перлів, надбань, автентики унікальної матеріальної та нематеріальної історико-культурної спадщини. А такі тривожні тенденції і явища, на жаль, останнім часом простежуються, навіть наростають. Причиною цього є всеохоплююча, затяжна криза, глобалізаційні процеси, відсутність системного підходу і дієвих заходів збереження автентики. В останні роки проблеми ще поглиблюються через епідеміологічну ситуацію.

Основними центрами, осередками збереження і плекання етнокультурної спадщини є села і містечка Гуцульщини. Якраз вони найбільше потерпають від негативних процесів. Найбільшим лихом є безробіття. Традиційне господарювання, яке базувалося на тваринництві, та допоміжні джерела – заготівля ягід і грибів не в змозі забезпечити належний прожиток. В пошуках заробітку люди, осо-

бливо молодь, ідуть у великі міста, або емігрують, переймаючи тамтешню культуру. Села пустіють і занепадають, переривається сувяз поколінь. Щораз рідше чути сопілку, чи веселу коломийку, які тут лунали давніше.

Глобалізаційні процеси не оминули й Гуцульщину. Попри деякі позитивні моменти, вони є загрозливими для автентичної етнокультурної спадщини. Замість традиційної естетичної, практичної місцевої архітектури і оздоблення жител відбувається використання пластику, сучасних будівельних матеріалів тощо. Це змінює, руйнує гуцульський ландшафт і колорит, які були і наразі залишаються важливою атракцією, що вабить у гори численних туристів і відвідувачів. Завдяки ЗМІ, агресивній і надокучливій рекламі, компютеризації, майже суцільній гаджетизації, особливо молоді, відбувається засилля чужих цінностей, смаків, уподобань, одягу, пісень, низькопробної попмузики, традицій тощо. Загалом відбувається розмивання, обміління Гуцульського феномену.

В недалекому минулому, практично у кожному селі, містечку, діяли фольклорні ансамблі, драматичні гуртки. Через мізерне державне фінансування культури, яке до того ж з кожним роком скорочується, закриваються клуби і бібліотеки, без роботи опиняються культпрацівники, які підтримували і розвивали автентичну культуру. А це суперечить положенням Карпатської конвенції, ратифікованої Україною. У ній задекларовано, що "Сторони проводять політику, спрямовану на збереження та підтримку культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення, виробництва та продажу місцевих виробів, предметів мистецтва та народної творчості. Сторони спрямовують свої зусилля на збереження традиційної архітектури, особливостей землекористування, місцевих порід домашніх тварин та різноманіття культивованих рослин і стале використання диких рослин у Карпатах" [4]. В цьому контексті влада всіх рівнів спільно із громадськістю, науковими установами зобов'язана опрацювати конкретний план здійснення цих завдань.

Розвиток відповідної інфраструктури сприятиме створенню нових робочих місць, поверненню людей, які покинули свої оселі з економічних причин, збереженню та відтворенню унікальної матеріальної та духовної культури аборигенів, культурному, екологічному, естетичному, патріотичному вихованню населення.

Збереження і відтворення, звичаїв, пісенних і мовних особливостей, одягу, агрокультури, народної медицини, харчування, ужиткових ремесел як складових народної традиційної культури має неоціненне значення. Наш край утратив би власне неповторне обличчя, якби під впливом зовнішніх факторів нівелювалися етнографічні особливості. Ми маємо великий спадок від минулих поколінь. Тож пізнаваймо його, засвоюймо, розвиваймо, щоб не перервалася сув'язь часів, щоб ми не відмовилися від самих себе, щоб, живучи гідно самі, зберегли для наступних поколінь природні цінності та культурну спадщину [2]. У цьому й полягає завдання сталого розвитку.

1. Держипільський Л.М. Древні скельні святилища та топоніміка Косівщини. – Косів: Писаний камінь, 2015. – 140 с.
2. Ігор Пелипейко. Історико-культурна та духовна спадщина / Засади сталого розвитку Косівщини. – Чернівці: "Прут", 2005. – С. 161–176.
3. Ігор Пелипейко. Розвиток соціальної, культурної та духовної сфери. / Засади сталого розвитку Косівщини. – Чернівці, "Прут", 2005. – С. 178–189.
4. Конвенція про захист довкілля та сталий (збалансований) розвиток у Карпатському регіоні (Карпатська конвенція, 2003).
5. Пам'ятки природи Косівщини. – Косів: "Писаний Камінь", 1997. – 96 с.

УДК 551.583:581.056(477-924.52)

**ВПЛИВ ЗМІН КЛІМАТУ
НА СТАН ПОПУЛЯЦІЙ *RHODIOLA ROSEA* L.
ТА ЇХ РІЗНОМАНІТТЯ
У ВИСОКОГІР'І УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ**

Р.І. Дмитрах

Інститут екології Карпат НАН України, м. Львів, Україна

Найбільшу загрозу, внаслідок кліматичних змін та посилення демутаційних процесів, у високогір'ї зазнають популяції аркто-альпійських видів до яких належить *Rhodiola rosea* L. У Карпатах популя-

ції виду займають ізольовані й локальні оселища відкритих скельних комплексів уздовж гірських хребтів альпійського й субальпійського поясів (1500-2010 м над р.м.) на крутих кам'яних схилах льодовикових котлів, кам'яних осипищах біля гірських джерел і потоків, у вологих місцях уламкового матеріалу під скелями з розрідженим і не зімкнутим травостоєм. Трапляється в асоціаціях: *Luzuletum alpinopilosae* союзу *Festucion pictae*, *Polytricho-Poetum deglii* союзу *Salicion herbaceae*, *Rumici scutati-Rhodiuletum rosea* союзу *Paparero-Thymion pulcherrimi*, які відносяться до класу *Thlaspietea rotundifolii*. В рослинних угрупованнях *Rhodiola rosea* характерною є участь таких видів як *Festuca picta* Kit., *F. carpatica* F. Dietr., *F. versicolor* Tausch, *Pulsatilla alba* Reichenb., *Carex sempervirens* Vill., *Alchemilla flabelata* Bus., *Campanula alpina* Jacq., *C. polymorpha* Witas., *Serdum carpaticum* G. Reuss, *Cardus kernerii* Simonk., *Saxifraga paniculata* Mitt., *Primula elatior* subsp. *Poloninensis* (Domin) An. Fed., *Cerastium lanatum* Lam. та ін. Відтак, характерною особливістю еколого-ценотичних умов існування популяцій виду є вологі й прохолодні оселища з низькою температурою та достатньою кількістю вологи. Зважаючи на це, важливою є оцінка сучасного стану популяцій, зокрема, демографічної й просторової організації (чисельності, щільності, займаної площі), репродуктивної здатності, адаптації та їх виживання в змінених умовах середовища.

З метою вивчення стану популяцій *Rhodiola rosea* важливим є створення мережі стаціонарних моніторингових досліджень на постійних експериментальних ділянках в межах природних локалітетів, що дає можливість для визначення основних тенденцій їх змін. Важливою є організація програми комплексних досліджень, за якої можна виявити популяції, які чутливо реагують на зміни, з'ясувати негативні тенденції та можливі наслідки деградації. Фактично, проблема збереження популяцій виду, це проблема збереження їх структурності в змінених умовах середовища.

Установлено, що кліматичні зміни, які проявляються в підвищенні температури повітря, зміні максимальних її значень, кількості атмосферних опадів, тривалості залягання снігового покриву мають безпосередній вплив на популяції *Rhodiola rosea*, зокрема, фенологію, динаміку чисельності особин, їх розвиток та здатність до розмноження. Через специфіку еколого-біологічних особливостей

Rhodiola rosea, популяції чутливо реагують на зміни умов середовища і, зокрема, потепління, що призводить до значних порушень в їх структурно-функціональній організації та здатності до виживання.

Популяції *Rhodiola rosea* починають вегетацію ще під покривом снігу. Відтак, тяжіють до понижених температур ґрунту та перезвожених місць після танення сніжників. Домінуюче значення має температурний режим, вологість ґрунту та інтенсивність інсоляції. Проведені дослідження з метою виявлення основних причин негативної динаміки популяцій *Rhodiola rosea*, зумовленої потеплінням та зміною еколого-ценотичних умов їх оселищ показали, що тривале регресування популяцій упродовж останніх років призводить до їх фрагментації та зменшення площ. До ознак порушення структурної цілісності популяцій необхідно віднести зниження загальної чисельності особин, агрегованості просторового розподілу та зниження показників їх здатності до репродукції.

Дослідження, проведені в популяціях *Rhodiola rosea* на гірських схилах різної експозиції з різним режимом тривалості залягання снігового покриву показали різну залежність їх розвитку від еколого-ценотичних умов їх оселищ. Зокрема, чисельність особин у популяційних локусах на схилах пд.-зах. експозицій в урочищі г. Брескул (1870-1990 м над р.м.) Чорногірського масиву внаслідок швидкого танення снігу становила в середньому 3,6 особ./м², в той час, як на пн.-сх. схилах, де тривалий час утримувався сніговий покрив – 6,4 особ./м². Одночасно, змінилась й чисельність особин генеративної сфери – від 0,1 до 2,3 особ./м² відповідно. Подібною є ситуація в популяціях, що приурочені до улоговин кам'яних осипищ з нетривалим заляганням снігу та браком вологи внаслідок пересихання гірських джерел і потоків. Відтак, зміна умов існування популяцій, зумовлена підвищенням температури й зменшенням вологості, провокує негативні тенденції в їх демографічній та просторовій організації.

Залежність розвитку популяцій *Rhodiola rosea* від впливу кліматичних чинників та характерних змін еколого-ценотичної ситуації в їх оселищах є показовою (для популяцій високогір'я) в урочищах г. Говерла (1600-1870 м над р.м.), П'єтрос (1700 м над р.м.), Ребра (1700-1960 м над р.м.), Шпиці (1730-1800 м над р.м.), Бербенескул (1720 м над р.м.) та ін., що знаходяться на межі дегра-

дації. Щільність особин, загалом, у порівнянні з 1995-1999 рр. знизилась від 4,0-6,6 особ./м² до 0,8-1,0 особ./м² у 2013-2019 рр. Одночасно, зменшилась зайнята ними площа та зросла тенденція до їх фрагментації. Життєва форма особин змінилась на низькорослу з малопотужними вегетативними й генеративними пагонами, а також зниженням процесів коренеутворення, про що свідчать незначні річні прирости й зменшення товщини кореневища до 0,2-0,4 см у порівнянні з 0,8(1,0) см в оптимальних умовах. Відбувається розпад популяцій на окремі локуси з низькою життєвістю, де переважають процеси відмирання над новоутворенням. Спостерігається накопичення відмерлих підземних частин кореневища й укорочення головного кореня, що значно пришвидшує старіння особин та знижує потенціал вегетативних й генеративних функцій. Зважаючи на те, що *Rhodiola rosea* є мало вегетативно-рухливим видом, визначальними є показники активації бруньок відновлення на їх кореневищах.

Важливим є врахування показників репродуктивної здатності популяцій і, зокрема, генеративної, як індикаційної ознаки, якою забезпечується їх відновлення й самопідтримання. Чисельність генеративних особин та їх реакція на зміну умов регламентується роздільностатевістю і, в першу чергу, регресуванням особин жіночої статі, які є більш вимогливими до освітлення й водно-температурного режиму. В несприятливих умовах середовища має місце критичний рівень чисельності жіночих особин, за рахунок яких відбувається насіннєве поновлення. Функціональна роль генеративних груп особин з різностатевою організацією популяцій виду є важливою ознакою їх демографічної динаміки та ефективності поновлення насінням.

Унаслідок посилення впливу демутаційних процесів у високігор'ї, спровокованих кліматичними змінами і, зокрема, на заповідних територіях, характерною є активна трансформація рослинного покриву та зміщення меж альпійського й субальпійського поясів. Суттєвою перешкодою в репродуктивному розвитку популяцій *Rhodiola rosea* як геліофітного виду є ущільнення рослинного покриву та зниження інсоляції їх оселищ унаслідок проникнення високотравних і деревно-чагарникових видів з нижніх рослинних поясів. За таких умов популяції виду не витримують

конкуренції й випадають зі складу фітоценозів. Це супроводжується просторовою їх дезінтеграцією на окремі фрагменти з не високою активністю поновлення. Враховуючи локальність їх просторового розподілу, вони є вразливими до впливів стресових ситуацій та негативних тенденцій в динаміці розвитку. Відбувається подальший розрив ареалу та розпад на окремо ізольовані популяційні осередки.

Відтак, зміна клімату і, зокрема, потепління, що спостерігається у високогір'ї Українських Карпат за останній період, негативно впливає на популяції *Rhodiola rosea*, що знижує їх здатність до виживання й адаптації. Популяції з нестабільною структурною організацією та негативною динамікою розвитку є нестійкими до впливу змін умов середовища, що становить загрозу їх деградації. Основними ознаками деградації є зменшення чисельності особин в популяціях, їх локальний розподіл та спорадичне розміщення на невеликих за площею ділянках. Установлено, що через специфіку еколого-репродуктивних особливостей, популяції *Rhodiola rosea* чутливо реагують на зміни умов, що засвідчує про не відповідність сучасних кліматичних умов екологічним потребам виду. Особливості поведінки популяцій регламентуються, насамперед, температурним режимом та еколого-ценотичними особливостями оселищ їх існування.

З метою оцінки стану й характеру динамічних тенденцій в популяціях важливими є тривалі моніторингові дослідження на постійних трансектах й експериментальних ділянках в межах конкретних природних локалітетів, що дає можливість прогнозувати подальший тренд популяційних змін та вплив кліматичних чинників на умови їх існування. Назагал, під час досліджень природного стану популяцій виду важливим є врахування особливостей їх репродуктивної біології, специфіки просторо-статевого розподілу особин на площі та характеру мінливості структурно-функціональних ознак. Актуальним є ведення регулярних фітосозологічних моніторингових досліджень, на основі яких можна оцінити життєвий стан популяцій та з'ясувати причини, які зумовлюють зниження рівня їх різноманіття.

ВПЛИВ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НА СТАН БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ КАРПАТ

О.М. Доценко

*Київський університет права НАН України,
м. Київ, Україна*

Карпати складаються з ланцюга гірських хребтів, що утворюють арку від Чехії на північному заході через Словаччину, Польщу, Угорщину та Україну до Румунії на сході та Сербії на півдні, займаючи площу близько 210 000 кв. км. На клімат Карпат впливають як західні, так і східні вітри. Взимку він регулюється потоком полярних континентальних повітряних мас зі сходу і північного сходу. Влітку переважають океанічні повітряні маси із заходу. Континентальний характер клімату чітко простежується в Трансільванії, центрі Румунії, та нижчих частинах південних схилів через віддаленість від Атлантичного океану [3].

Дослідження свідчать про те, що клімат Карпат має тенденцію до змін. Зокрема, можна виділити два сценарії розвитку кліматичних змін в Карпатах у ближчому (2021–2050 рр.) та віддаленому (2071–2100 рр.) періодах, проаналізувавши температуру і прогнози опадів за 1971–2000 рр.: перший (більш оптимістичний), що базується на припущенні піку викидів парникових газів у 2040 році та подальшому спаді; другий (менш оптимістичний), що базується на безперервному зростанні викидів парникових газів у XXI столітті [3].

Що стосується опадів, то влітку очікуватиметься їх зменшення, особливо на півдні та в високих гірських місцевостях, до –20 мм на місяць, а взимку – збільшення до +20 мм, особливо на півночі Карпат. Кількість дощових днів має тенденцію до зменшення на півдні, та, навпаки, до збільшення на північному сході, особливо влітку. Прогнозується зростання кількості періодів інтенсивних опадів, що тягнуть за собою збільшення стоків та зменшення інфільтрації через меншу частоту але більшу інтенсивність опадів. Ця тенденція опадів у поєднанні зі зменшення кільк-

кості води від танення снігу, підвищенням температури влітку і, як результат, вищим рівнем випаровування призведуть до зростання ризиків літніх посух у Карпатах [2].

Слід зазначити, що тенденція потепління характерна для обох сценаріїв. Так, обидва прогнози свідчать про підвищення температури на 1,2 °C на півночі і до 2 °C на півдні Карпат в літній період у першій половині XXI століття. Взимку очікується більш високе підвищення температури на сході, ніж на заході Карпат, а найвища температура згідно з модельними розрахунками передбачається в південних гірських хребтах. Кількість зимових днів залежатиме від висоти місцевості. У другій половині XXI століття підвищення температури продовжиться: за першим сценарієм – приблизно на 2–3 °C, тоді як менш оптимістичний сценарій передбачає підвищення температури і влітку, і взимку до 5°C [2].

Проте, який сценарій матиме місце в реальності, залежить від глобальних зусиль людства з попередження змін клімату.

Завдяки своєму різноманітному ландшафту, Карпати містять значну кількість природних екосистем, включаючи ліси, луки, пасовища і водно-болотні угіддя. Карпати є домом для приблизно третини всіх європейських судинних рослин з 4000 їх видів, багатьох видів грибів, різних видів птахів та ссавців, зокрема, таких, як олень благородний, козуля, серна, заєць-русак, вовк, дика кішка, бурий ведмідь тощо. У свою чергу, зміни концентрації CO₂ концентрації і температурного режиму, режиму опадів впливають на фізіологічні процеси фауни і флори [3].

Підвищення температури та зменшення кількості води під час вегетаційного періоду загрожуватиме водно-болотним екосистемам. Так, торфовища, дрібні струмки, криниці та заплави особливо піддаються ризику, оскільки вони мають низьку стійкість до посух [1]. Зменшення водно-болотних угідь також потягне за собою зменшення територій для зростання певних видів рослин та проживання багатьох видів тварин, що зумовить фрагментацію середовища існування та, як наслідок, стане загрозою для міграції тварин в регіоні. Крім того, це впливатиме на цикл вуглецю, викиди та поглинання парникових газів. Зміна клімату також може призвести до висхідного сходження лінії дерев, що впливає на біорізноманіття пасовищних екосистем [5]. Тепліші і коротші зими

також вплинуть на сплячку тварин, оскільки із скороченням останньої, попит на їжу цих видів зростатиме. Також, деяким видам, що проживають на заповідних територіях, доведеться мігрувати або адаптуватися, щоб вижити [3].

Отже, зміна клімату Карпат призведе до посилення фрагментації середовищ існування та відкриє двері для інвазійних видів. Це знизить здатність екосистем реагувати на зміну клімату, що в кінцевому підсумку призведе до зникнення видів. Як наслідок, скорочення біорізноманіття призведе до негативного впливу на "екосистемні послуги", такі як секвестрація вуглецю, боротьба зі шкідниками та запилення.

Для того, щоб уникнути таких наслідків, слід застосовувати підхід, орієнтований на майбутні виклики, пов'язані зі зміною клімату. У іншому разі, економічні втрати та знищення засобів до існування будуть супроводжуватися зникненням видів та погіршенням функціонування екосистеми. Це призведе до створення замкнутого кола соціально-екологічної деградації регіону. Якісний збір даних та доступність інформації про кліматичні впливи в Карпатах матимуть ключову роль у визначенні заходів з адаптації до зміни клімату в регіоні. Зазначимо, що ефективне впровадження адаптаційних заходів вимагає спільних зусиль усіх сторін, які безпосередньо зацікавлені в збереженні Карпат. Так, стандартизація показників та систем моніторингу дозволяє легко порівнювати дані з усього регіону, що сприяє більш ефективному плануванню процесу адаптації. Наприклад, для збору інформації для адаптивного ведення лісового господарства необхідним є транснаціональний регіональний моніторинг інвазійних шкідників, що можливо здійснити лише за допомогою єдиних методів та транскордонного співробітництва [7].

Крім того, співпраця у сфері протидії змінам клімату в Карпатах та їх наслідкам для біорізноманіття потребує правової та політичної гармонізації і співпраці. Так, Україна є учасником Рамкової конвенції про охорону і сталий розвиток Карпат [8] поряд з рядом інших країн, зокрема, членів ЄС. Зважаючи на європейський курс України і лідерство ЄС в сфері протидії шкідливим наслідкам зміни клімату, гармонізація нормативно-правових актів в досліджуваній сфері сприяла б реалізації політичних планів та підвищенню ефективності життя заходів з адаптації змінам клімату в Карпатах.

Не можна залишити поза увагою й заходи, спрямовані на збереження біологічного різноманіття на планеті в цілому на глобальному рівні. Так, в жовтні 2021 року відбулася онлайн зустріч країн-учасниць Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття [7], другий етап якої відбудеться у квітні 2022 року в Куньміні, Китай (COP15) з метою вироблення глобального плану дій з охорони біорізноманіття на період після 2020 року з урахуванням недоліків попередніх років та задля відновлення екосистем та біорізноманіття [4].

Отже, Карпати стикаються з серйозними природними, культурними та економічними загрозами через зміни клімату. Проте, своєчасне прийняття правильних рішень та вжиття ефективних заходів задля посилення стійкості та адаптації регіону сприятимуть пом'якшенню негативних наслідків, зокрема уповільненню чи навіть зупиненню процесів зменшення біорізноманіття, а також сприятимуть збереженню унікальності Карпат.

1. Climate change vulnerability and adaptation in the Carpathian region: Final Report – Integrated assessment of vulnerability of environmental resources and ecosystem-based adaptation measures / Werners S. et al. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra report 2572. 132 pp. URL: <https://edepot.wur.nl/351036> (Last Accessed: 4.11.2021).
2. Future Imperfect. Climate change and adaptation in the Carpathians / Werners S. et al. 2014. URL: https://gridarendal-website-live.s3.amazonaws.com/production/documents/:s_document/49/original/FutureImperfecteBook.pdf?1483646377 (Last Accessed: 31.10.2021).
3. Outlook on climate change adaptation in the Carpathian Mountains / Alberton M. et al. UN Environment Programme, GRID-Arendal and Eurac Research, Nairobi, Vienna, Arendal and Bolzano. 2017. URL: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/02%20Activities/Climate%20Change/MP_Carpathians_lores.pdf (Last Accessed: 31.10.2021).
4. Post–2020 Global Biodiversity Framework. *International Union for Conservation of Nature* : web-site. October 2021. URL: https://www.iucn.org/sites/dev/files/iucn_issues_brief_post2020_oct21.pdf (Last Accessed: 4.11.2021).
5. Spatial predictions of land-use transitions and associated threats to biodiversity: the case of forest regrowth in mountain grasslands / Pellissier L. et al. Applied Vegetation Science. 2012. Volume 16. Issue 2. P. 227–236. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1654-109X.2012.01215.x> (Last Accessed: 31.10.2021).

6. Sung T. Climate change adaptation in the Carpathians. *European Wilderness Society* : web-site. URL: <https://wilderness-society.org/climate-change-adaptation-in-the-carpathians/> (Last Accessed: 4.11.2021).
7. Конвенція про охорону біологічного різноманіття: міжнародний документ від 5 червня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення: 04.11.2021).
8. Рамкова конвенція та сталий розвиток Карпат: міжнародний документ від 22 травня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text (дата звернення: 04.11.2021).

УДК 008(477+498)

ПРОЄКТ "УКРАЇНО-РУМУНСЬКИЙ КУЛЬТУРНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР"

І.М. Зеленчук

*Національний природний парк "Верховинський",
с. Верхній Ясенів, Івано-Франківська обл., Україна*

В Україні, на даний час, актуальною є розробка перспективних проєктів налагодження добросусідських відносин між населенням карпатських прикордонних територій України і Румунії. В цьому контексті ми розробили примірний проєкт створення на території прикордонних, гуцульських етнографічних регіонів України і Румунії, трьох пар "Україно-румунських культурно-інформаційних центрів".

Загальновідомо, що державний кордон між Україною і Румунією має протяжність 613,8 км, із них на території Карпатських гір – довжиною 140 км. Згідно перепису населення Румунії, в 2002 році, українська етнічна меншина цієї країни, становила 61 353 осіб і посідала четверте місце. В незалежній Україні, гуцули, як етнографічна група українців, становить понад 200 000 осіб [1]. Тому налагодження добросусідських стосунків між карпатським прикордонним населенням України і Румунії, на терені Східних Карпат, є актуальним завданням.

На нашу думку, громадяни Румунії, що належить до етнографічної групи українців-гуцулів, та живуть на прикордонному північному терені Румунських Карпат, можуть бути своєрідними "послами доброї волі", котрі найбільш зацікавлені у підтриманні добросусідських соціально-економічних та культурно-мистецьких відносин із Україною та її Гуцульським етнографічним регіоном.

Особливо важливе місце в налагодженні україно-румунського транскордонного співробітництва належить Гуцульському етнографічному регіону України, що адміністративно належить до Івано-Франківської (Галицька Гуцульщина), Чернівецької (Буковинська Гуцульщина) і Закарпатської (Закарпатська Гуцульщина) областей.

На північній території Румунських Карпат, навпроти Гуцульського етнографічного регіону Українських Карпат, проживає найбільша кількість румунських громадян – етнічних українців-гуцулів. Зокрема у одному повіті Марамуреш, зараз проживає близько 34 тис. українців-гуцулів, громадян Румунії. Басейн річки Рускова–Руська Долина, є особливим етнографічним регіоном Румунії. Вона є територією найбільш компактного проживання етнічних українців-гуцулів, чисельність яких становить більше 18 тис. осіб [1].

Із історії України та її Гуцульського етнографічного регіону, відомо про існуванням давніх торгових та культурних зв'язків між українським та румунським населенням взагалі та зокрема, між громадянами України, гуцулами-етнографічною групою українців, та етнічними українцями-гуцулами, громадянами Румунії, які живуть і господарюють на північному високогірному терені Східних Карпат.

Маючи на меті дальший розвиток добросусідських взаємин України і Румунії, ми подаємо на розгляд науковців, примірний проєкт для практичного налагодження міждержавних україно-румунських культурно-інформаційних зв'язків. Наш проєкт має робочу назву: "Культурно-інформаційний центр карпатського прикордонного добросусідства України і Румунії". На нашу думку, він дасть можливість карпатським прикордонним українцям-гуцулам України та карпатським прикордонним громадянам Румунії, котрі є етнічним українцями-гуцулами, системно обмінюватись (на взаємовигідних умовах) книгами, журналами, газетами та цифровими медіаматеріалами про природно-екологічну та історико-культуру спадщину

України та Румунії і, зокрема, про їх самобутні Гуцульські регіони. На нашу думку, такі центри варто створити на базі існуючих районних бібліотек карпатської прикордонної частини Гуцульського регіону України та відповідних муніципальних бібліотек Гуцульського регіону Румунії [2].

Згідно нашого проекту "Культурно-інформаційних центрів карпатських прикордонного добросусідства України і Румунії", в першу чергу варто створити в трьох карпатських прикордонних районах Гуцульщини: Рахівському районі Закарпатської обл., Верховинському районі Івано-Франківської обл. і Вижницькому районі Чернівецької обл. України, на території Гуцульського регіону України, в трьох його районних центрах: Рахові, Верховині і Вижниці. З боку Гуцульського регіону Румунії відповідні "Культурно-інформаційні центри україно-румунського добросусідства", на нашу думку, можуть бути створені в містах Сигіт, Поєніле-де-суб-Мунте і Радауць. З огляду на славне історичне минуле та територіальну близькість, такі культурно-інформаційні центри можуть створюватись парами – в двох "містах-етногеографічних сусідах", наприклад: Рахів – Сигіт, Верховина – Поєніле-де-суб-Мунте і Вижниця – Радауць [1]. Звичайно, потрібно розглянути й інші можливі варіанти створення таких центрів на терені близьких карпатських прикордонних населених пунктів України і Румунії.

Запропонований нами проект створення трьох пар "Культурно-інформаційних центрів карпатських прикордонного добросусідства України і Румунії", в шістьох містах-сусідах: Рахів – Сигіт, Верховина – Поєніле-де-суб-Мунте і Вижниця – Радауць, може бути підтриманий Міністерством культури і туризму України, Міністерством культури і культів Румунії, іншими міждержавними інституціями та органами місцевого самоврядування. На нашу думку, двостороння практична користь від діяльності таких культурно-інформаційних центрів для карпатського прикордонного населення України і Румунії не викликає великих сумнівів.

На підсилення актуальності нашого проекту, щодо створення прикордонних україно-румунських культурно-інформаційних центрів, ми звернемо увагу на позитивний процес налагодження карпатського транскордонного співробітництва між Верховинським районом України та Марамурешським повітом Румунії. Мова йде

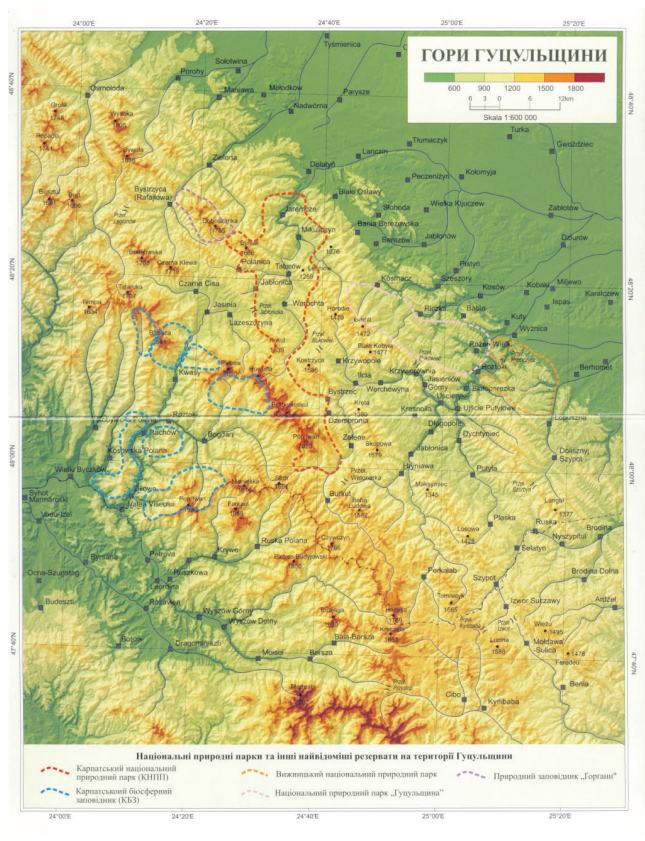
про розробку перспективного проєкту відкриття "Пункту пішохідного перетину кордону між Україною і Румунією", поблизу історично визначної гори Копілаш. Відомо, що даний проєкт був раніше започаткований між Зеленською сільською радою Верховинського району, Івано-Франківської області, від держави Україна і примаріями комун Поляни, Репедя та Рускова повіту Марамуреш, із боку держави Румунія. Проєктований пункт спрощеного пішохідного перетину кордону між Україною і Румунією справді потрібний всім українцями-гуцулам, яких 100 років тому, історично роз'єднала Перша світова війна [2].

Наш проєкт створення україно-румунських культурно-інформаційних центрів було розглянуто на науково-практичній конференції на тему "Транскордонне співробітництво, інвестиції і їх проєкти для реалізації на Гуцульщині", котра відбулася 29 серпня 2009 року в місті Вижниця, Чернівецька області у рамках XVIII Міжнародного Гуцульського фестивалю.

Маємо надію, що з часом, налагодиться більш ширше взаємовигідне співробітництво між Україною і Румунією, буде відроджено давню гірську дорогу, по якій здавна гуцули Галицької України, вивозили із свого господарства на продаж "За Гору" бринзу, масло, хутро куниць та мистецьких вироби із дерева, а привозили до своєї хати декоративні нитки із сусальним золотом (сухозолоть), венеціанське намисто (глиніні пацирки), угорський ром (рум) та інші господарсько-побутові товари із тогочасної Угорщини і Румунії [2]. Можливо, в близькому майбутньому, в Україні, на полонині Роги, буде споруджена "Гуцульська брама з України в Румунію", через яку, кілька століть тому, проходила так звана, культурно-мистецька "Гуцульська торгівельна сухозолотьяна дорога".

На завершення хочемо нагадати, що налагоджується також співпраця між природоохоронними інституціями прикордонних теренів Чивчинських гір України і Роднянських гір Румунії. Зокрема, наш Національний природний парк "Верховинський", на відрізку понад 20 км, державного кордону із Румунією, безпосередньо межує із румунським біосферним резерватом Muntii Maramuresului [3]. Тому, на даний час, розробляється актуальний перспективний проєкт створення нового транскордонного "Міжнародного українсько-румунського біосферного резервату", на найвищій території

Чивчинських гір та на півночі Румунських Карпат. В цьому контексті, запропонований нами, проєкт створення на території, карпатських прикордонних "гуцульських" регіонів України і Румунії, трьох пар "Україно-румунських культурно-інформаційних центрів", набирає ще більшої ймовірності його практичного впровадження.

1. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження): Монографія. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 288 с.
2. Верховинщина: Загальні описи та історичні нариси про населені пункти Верховинського району / Упорядник І.М. Зеленчук. – Верховина: Гуцульщина, 2004. – 331 с.
3. Національний природний парк "Верховинський". Літопис природи. Том 1. – Верхній Ясенів, 2013. – 334 с.

**ДОСВІД РОБОТИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ "ВЕРХОВИНСЬКИЙ"
ТА КАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ
ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКИХ
ПРИРОДНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ
НА УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ
В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Я.І. Зеленчук

*Національний природний парк "Верховинський",
с. Верхній Ясенів, Івано-Франківська обл., Україна*

Гуцульський етнографічний регіон багатий цінними скарбами усної народної творчості, колективною художньою літературною та музичною творчістю народу. Саме завдяки місцевому мовному діалекту Гуцульщина зберегла для сучасності знання про життя і природу, давні культу і вірування, а також відбиток світу думок, уявлень, почуттів і переживань, народно-поетичної фантазії. Вони знайшли свій вираз у численних піснях, легендах, казках, переказах, прислів'ях та приказках, де чільне місце займають гуцульські коломийки та співанки-хроніки. Різноманітність жанрів фольклору дала можливість "прожити" їм сотні років, передаючись з уста в уста, від покоління до покоління. В цьому контексті можна говорити про справжній феномен усної народної творчості Гуцульщини, як самобутнього історико-етнографічного регіону.

Поряд із усною народною творчістю на Гуцульщині появилася також й писемна народна творчість: тексти написані гуцульською говіркою на українській мові. Якщо усна народна творчість сягає у "сиву давнину", то історія написання текстів гуцульською говіркою налічує всього кілька сотень років.

Серед видатних українських письменників і поетів, у першу чергу, варто назвати Івана Франка, який часто використовував перлини української розмовної мови, зокрема гуцульської говірки, у

своїх літературних творах. У одному листів Іван Франко написав про важливість побутування усної народної творчості: "Відрадно, що обдарована молодь піднеслася духом і набралася охоти для живої творчої діяльності на благо рідної України".

Багато про феномен усної народної творчості гуцулів писав дослідник Гуцульщини Володимир Шухевич, український письменник Гнат Хоткевич та польський письменник Станіслав Вінценз. Вони у своїй науковій і літературній творчості вдало використовували слова гуцульської говірки.

Гуцульський письменник-романтик, передвісник українського національного відродження Буковини, Юрій Федькович також у своїх творах часто послуговувався гуцульською говіркою.

Яскравим виразником високої писемної культури гуцулів став видатний гуцульський письменник, культурний і громадський діяч Петро Шекерик-Доників, із села Голови на Гуцульщині. Він особисто співпрацював із Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Володимиром Гнатюком, Гнатом Хоткевичем і Станіславом Вінцензом та багатьма іншими творчими особистостями.

Відомий роман Петра Шекерика-Доникова "Дідо Иванчік" є неперевершеним зразком високої писемної культури його автора, збереженим першоджерелом давніх і тогочасних цікавих говірок Гуцульщини.

"Жьиб'ївські новели" Онуфрія Манчука, якого ставлять на один щабель з таким класиком новелістики як Василь Стефаник, також "рясніють" словами з гуцульської говірки.

Гідним продовжувачем писемної культури гуцулів була видатна гуцульська письменниця Параска Плитка-Горицвіт із села Криворівня на Гуцульщині, яка в своїй книзі "Гуцульські повістки", та всіх інших літературних творах, зберегла велике багатство давніх і сучасних гуцульських говірок Гуцульщини.

Варто також назвати літературну спадщину видатного українського письменника, колишнього вчителя із села Голови Михайла Ломацького та багатьох інших відомих авторів, які писали свої літературні твори українською мовою із значним використанням місцевих гуцульських говірок.

Діалектологічні дослідження гуцульського діалекту української мови привели до видання ряду словників гуцульських говірок.

Ще в 1899–1908 роках відомий український громадський діяч, етнограф, педагог і публіцист, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка Володимир Шухевич, у своїй монографії "Гуцульщина: в 5 частинах", подав короткий словничок гуцульських слів.

У свій час провідні діалектологи завжди цікавилися гуцульською говіркою. Праці Броніслава Кобилянського, Стефана Грабця, Федота Жилка були присвячені гуцульському діалекту. В 1938 році в Празі виходить робота Івана Панькевича "Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей: З приложенням 5 діалектологічних мап: Частина I. Звучня і морфологія".

Серед них чільне місце займає постать Яна Янова, польського філолога, доктора філологічних наук, члена Польської академії наук, уродженця Калушини, який частину свого життя в міжвоєнний період присвятив дослідженням гуцульської говірки. Вже після смерті дослідника його великий діалектичний лексичний матеріал увійшов до Гуцульського словника "Słownik huculski" під редакцією Яна Рігера, що побачив світ в Кракові аж в 2001 році.

Під керівництвом відомих українських діалектологів були видані словники гуцульської говірки.

В 1997 році вийшла друком книга "Гуцульські говірки. Короткий словник", під редакцією Ярослави Закревської, укладачів Галини Гузар, Уляни Єдлінської, Василя Зеленчука та Наталії Хобзей.

Того ж 1997 року, в Мюнхені, опублікована книга Олекси Горбача "Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія)", куди окрім слів з села Поліни на Марморощині були поміщені й слова записані ним в селі Милешівці на Сучавщині. Також в Мюнхені в 2001 році вийшов "Словник гуцульського говору в Закарпатті" Івана Жегуца та Юрія Піпаша.

В 2002 році з'явилася книга "Гуцульська міфологія. Етнолігвістичний словник" Наталії Хобзей.

В 2003 році Микола Павлюк та Іван Робчук презентують роботу "Українські говори Румунії", де подають слова гуцульського діалекту української мови.

В 2004 році в Угорщині в місті *Ніредьгаза* вийшла праця лексикографічної студії Олекси Бевки, "Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату".

В 2005 році в Ужгороді надруковані "Матеріали до словника гуцульських говірок Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області" Юрія Піпаша та Бориса Галаса.

В 2007 році в місті Києві світ побачив "Розмовник "Ану" – гуцульська говірка українською, польською, російською" авторства Ярослава Зеленчука і Оксана Рибарук.

В 2008 році вийшла книга Миколи Грицака "Скарби гуцульського говору: Росішка".

Того ж 2008 року Микола Лесюк видає книгу "Мовний світ сучасного галицького села Ковалівка, Коломийського району".

Також в 2008 році в серії Діалектологічна скриня виходить робота Тетяни Ястремської "Традиційне гуцульське пастухування".

У 2012 році Галина Гречук видає "Тлумачний словничок гуцульських говірок Верховинського району Івано-Франківської області".

В 2013 році надрукована книга "Гуцульські світи. Лексикон" під редакцією Наталії Хобзей, упорядників Тетяни Ястремської, Оксани Сімович, Ганни Дідик-Меуш.

В 2014 видруковано "Словник гуцульських говірок Річки та Яворова" Марії Астаф'євої та Ганни Воронич.

В 2017 році Петро Гавука видає "Тлумачний словник гуцульських говірок", що вміщає понад 20000 слів.

Вбачаючи велике значення в дослідженні діалектів української мови, рамках довготривалої українсько-румунської співпраці, в 2021 році розпочинається реалізація проєкту "Створення "Ілюстрованого словника-розмовника гуцульських говірок" за фінансової підтримки Національного фонду культури Румунії та при співфінансуванні "Фундації українських гуцулів Румунії" під керівництвом Василя Поповича.

Наш "Ілюстрований словник-розмовник гуцульських говірок", це колективна робота групи людей, що географічно представляють різні регіони Гуцульщини, які дещо відрізняються своїми специфічними особливостями, як в культурі і традиціях, так і в місцевому діалекті гуцульської говірки української мови. Це не є академічний словник, в повному розумінні цього визначення. Тут поміщено більше 6-ти тисяч слів, які є як найбільш розповсюдженими, так і найбільш рідкісними на теренах Гуцульщини. В даній праці на від-

міну від інших словників, спеціально поміщено значну частину германізмів, румунізмів, полонізмів, які увійшли у гуцульську говірку та широко використовуються в регіоні. Іноваційність видання полягає в його ілюстративності, де для візуалізації використані старі світлини та зображення експонатів з приватних музеїв України і Румунії. Такими музеями стали: "Колекція марморощських гуцулів в Репеді" та "Етнографічний музей старожитностей Гуцульщини" в селі Криворівня. Паралельно з видавництвом друкованого примірника, триває робота над створенням інтернет-платформи з можливістю онлайн-перекладу гуцульської говірки, а це в свою чергу допоможе більш тісному спілкуванню двох сусідніх народів та продовженню добросусідських відносин між Україною і Румунією.

Слова гуцульського діалекту Галицької Гуцульщини зібрані старшим науковим співробітником Національного природного парку "Верховинський", кандидатом фізико-математичних наук, місцевим краєзнавцем, уродженцем села Зелене, Іваном Зеленчуком та начальником науково-дослідного відділу Національного природного парку "Верховинський", етнологом Карпатського національного природного парку, кандидатом історичних наук, власником "Етнографічного музею старожитностей Гуцульщини", уродженцем села Криворівня, Ярославом Зеленчуком. Працюючи науковими співробітниками Філії "Гуцульщина" Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, яке діяло у смт. Верховина, протягом 1995-2015 років, системно досліджували етнографічний регіон Гуцульщини, зокрема, методом польових експедицій. Так на сторінках столичних та регіональних журналів систематично публікувалися науково-популярні статті, у яких наводились спогади старожилів, що були записані гуцульськими говірками різних населених пунктів регіону.

Під час проведення польових українознавчих експедицій ми зустрічалися із місцевими старожилами, які розмовляють гуцульською говіркою української мови. Під час польових експедицій на Гуцульщині, які проводили згідно наукової концепції експедиційного українознавства Науково-дослідного інституту українознавства, а також нами були зроблені цифрові аудіозаписи та відеозаписи інтерв'ю наперед відібраних респондентів. Під час обробки матеріалів експедиції створювали тексти інтерв'ю, максимально наближені

до зафіксованої гуцульської говірки. Тематичні інтерв'ю наших респондентів ми публікували у фаховому журналі "Українознавство", регіональних часописах "Гуцульщина", "Гуцульський календар" та районній газеті "Верховинські вісті".

Зокрема, нашими респондентами були носії автентичної гуцульської культури та гуцульської говірки: Микола Зеленчук, с. Зелене; Василина Гуцинюк, с. Зелене; Іван Рошеюк, с. Дземброня; Василь Тафійчук, с. В. Ясенів; Олексій Венгрин, с. Замагора; Іван Готич, смт Верховина; Василь Максим'юк, с. В. Ясенів; Юрій Цвілинюк, с. Зелене; Ганна Пітиляк, с. Ільці; Дмитро Гондурак, с. Криворівня; Василь Остафійчук, смт Верховина; Євдокія Павлюк, с. Криворівня; Євдокія Зеленська, с. Зелене; Іван Гавришук, смт Верховина; Марія Дзюбак, с. Шибене; Дмитро Кумлик, с. В. Ясенів; Іван Цвілинюк, с. Криворівня; Микола Шкрібляк, с. Буковець; Дмитро Морощук, с. Голови; Василь Максимюк, с. Зелене; Іван Рокіщук, с. В. Ясенів; Дмитр Ілюк, с. Дземброня; Анастасія Кошелюк, смт Верховина; Михайло Плитка, с. Криворівня; Микола Ватуйчак, с. В. Ясенів; Олексій Данилюк, с. Черетів; Іван Сліпенчук, с. Дземброня; Катерина Сліпенчук, с. Дземброня; Дмитро Максимюк, с. Красник; Анна Соломійчук, смт Верховина; Анна Буськанюк, с. Криворівня; Іван Максимюк, с. В. Ясенів; Андрій Спаський, с. Ільці; Василина Зеленчук, с. Криворівня; Дмитро Білоголовий, с. Бистрець; Іван Парашук, с. Криворівня, Іван Рогатинюк, с. Ільці, Іван Вепрійчук, м. Вішео де Сус; Михайло Феркаляк, с. Голови; Василь Білоголовий, с. Бистрець; Дмитро Попнюк, с. Шепіт; Дмитро Попнюк, с. Селятин; Іван Юрнюк, с. Довгополе; Юрій Семечук, с. Кривополе; Ірина Маліновська, смт. Верховина; Михайло Ванджурак, смт. Верховина; Василь Тупилюк, с. Красник; Михайло Шмадюк, с. Лазещина; Марія Гулюк, с. Красник; Василина Лерш, с. Бистрець; Ганна Зеленчук, с. Зелене; Параска Плитка-Горицвіт, с. Криворівня; Михайло Тимофійчук, с. Кривополе; Марія Хімчак, смт Верховина; Марія Шайваровська, с. Красноїлля, Дмитро Зузяк, с. Красник; Марія Кошелюк, смт Верховина; Параска Скумадчук, с. Ільці; Онуфрій Романюк, с. Красник; Ірина Вепрійчук, м. Вішео де Сус; Олексій Матаржук, с. Бистрець, Ілля Шкрундя, с. Кірлібаба; Євдокія Морощук, с. Зелене; Ганна Білоголова, с. Бистрець, Іван Юрук, с. Бистрець; Константин Косован, с. Лопушна; Василь Харук, с. Криворівня; Іван

Гуцинюк, с. Голови, Микола Соколюк, с. Волова, Дмитро Волинюк, с. Дземброня, Марія Зітинюк, с. Ільці; Іван Гуцинюк, м. Вішео де Сус, Василь Грималюк, с. Зелене, Катерина Зеленчук, с. Зелене; та сотні інших респондентів.

Значну частину слів з гуцульської частини Мараморощини та зокрема Рушанської Долини на зібрали, відомий культурний та громадський діяч Румунії, директор будинку культури в селі Кривий, голова Фондації українських гуцулів Румунії, засновник єдиного в Румунії Гуцульського краєзнавчого музею Василь Попович та місцева краєзнавчиня, філологиня Марія Лавер.

Слова Закарпатської частини Гуцульщини збирали та узагальнили відома краєзнавчиня та філологиня з Квасів – Гафія Ковбаснюк та український письменник, Заслужений журналіст України, публіцист, редактор і видавець, уродженець Рахова Олександр Масляник.

Слова з так званої Буковинської Гуцульщини зібрані журналістом, письменником, поетом, місцевим вчителем, жителем села Селятин, уродженцем Чернігівщини – Анатолієм Бороденком.

Частину слів з території Сучавщини, що на Буковині, для розмовника зібрав, на жаль, нині покійний Юрій Чига, досвідчений вчитель, місцевий краєзнавець, автор монографії "Ulma – o comuna de origine etnica huțula. Studiu monografic. Ediția I".

Переклад на румунську мову здійснила відома журналістка та книговидавець Марія Чінар – Жіга.

На нашу думку видання цього "Ілюстрованого словника-розмовника гуцульських говірок" буде сприяти кращому збереженню гуцульських говірок української мови, стимулюватиме до потреби їх письмової фіксації в різних населених пунктах Гуцульщини та продовженню збору діалектологічного матеріалу на теренах гуцульського етнографічного регіону. Він також відобразатиме регіональну історико-етнографічну специфіку, що передбачає зібрання цінних гуцульських слів про визначні пам'ятки природи і екології Гуцульських Карпат, давніх скарбів матеріальної і духовної культури Гуцульщини, де природна ізольованість, значна віддаленість від великих міст регіону об'єктивно сприяли збереженню живої мовної унікальності і мистецької самобутності гуцульського регіону, природну та історико-культурну спадщину якого покликані також зберігати біосферні заповідники та національні природні парки.

1. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів: Переклад з польської, передмова і примітки М. Васильчука. – Коломия: Світ, 1993. – 96 с.
2. Вінценз С.Ф. На високій полонині. Правда старовіку / Переклад з польської Богдана Сенежака. – Львів: Червона калина, 1997. – 452 с.
3. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / Відпов. ред. Ю.Г. Гошко. – К. : Наук. думка, 1987. – 472 с.
4. Гуцульські говірки: Короткий словник / Відпов. ред. Я.В. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
5. Гулюк Ю. Жаб'є (історичні розповіді від часу залюднення цього краю до 1939 року). – Верховина: Гуцульщина, 2004. – 176 с.
6. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (Етнографічне дослідження): Монографія. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 288 с.
7. Ломацький М. "Верховино, світку ти наш". Нариси з Гуцульщини. – Мюнхен, 1956. – 363 с.
8. Ломацький М. З Гуцульщини. (Нариси). – Лондон, 1956. – 355 с.
9. Ломацький М. Країна чарів і краси. Нариси. – Париж, 1959. – 320 с.
10. Ломацький М. Гомін гуцульської давнини. – Мюнхен, 1961. – 322 с.
11. Ломацький М. Гуцульський світ: Вибрані твори. – Косів: Писаний Камінь, 2005. – 328 с.
12. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок. – Ужгород, 2005. – 266 с.
13. Розмовник "Ану": Гуцульська говірка – українською, польською, російською / Автори ідеї: І.М. Зеленчук, Т.П. Кононенко; Упорядники: Я.І. Зеленчук, О.І. Рибарук. – К., НДІУ, 2007. – 114 с.
14. Федькович Ю.А. Твори. Том перший. Поезія. Частина перша. Лірика / Упорядкування, підготовка текстів і примітки Б.І. Мельничука та М.І. Юрійчука. Вступна стаття Б.І. Мельничука. – Чернівці: Буковина, 2004. – 270 с.
15. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Відпов. ред. П. Гриценко. – Львів, 2002. – 216 с.
16. Хоткевич Г.М. Камінна душа: Повість. – Чернівці: Руська Рада, 1911. – 376 с.
17. Хоткевич Г.М. Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання / Упоряд., авт. післямови Ф.П. Погребенник. — К.: Дніпро, 1990.—559 с.
18. Хоткевич Г.М. Неопубліковані гуцульські п'єси. – Луцьк: Терен, 2005. – 312 с.
19. Шекерик-Доників П.Д. Дідо Иванчік: Роман у трьох частинах. – Верховина: Гуцульщина, 2007. – 496 с.
20. Яримович Р. Гуцульськими пляями. Оповідання, нариси, спомини. – Боффало: Гуцульщина, 1993. – 80 с.

ПРИРОДНЕ ПОНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ РОЗЛАДІВ У ПРИРОДНИХ ГІРСЬКИХ ЯЛИННИКАХ МАРАМОРОШУ (УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ)

М.В. Кабаль, М.М. Страховський

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Чисті гірські ялинники в умовах Українських Карпат природно зростають у межах висот 1300-1780 м н.р.м. і, межуючи безпосередньо з субальпійським криволіссям, формують верхню межу лісу. Тут, в умовах "гірської тайги", ялина природно формує монодомінантні деревостани, як високопродуктивні, з запасом деревини до 600 м³/га, на нижчих гіпсометричних рівнях, так і розріджені, низькобонітетні з загальним запасом менше, ніж 300 м³/га на верхній межі лісу [4]. Марамороський кристалічний масив, який зазнав мінімального антропогенного впливу, завдяки складному рельєфу, розташуванню у прикордонній смузі та понад 100-річній історії заповідання є одним з небагатьох місць в Україні, де збереглися гірські ялинові праліси [2]. Загальна площа природних гірських ялинників Марамороського масиву Карпатського біосферного заповідника (далі – КБЗ) становить 1601 га.

Упродовж останніх двох десятиліть лісах Європи зростає кількість лісових площ, на яких щорічно виникають розлади лісових екосистем [6]. Масштабні дослідження супутникових знімків та зразків річних кілець, взятих у природних гірських ялинниках Центральної і Східної Європи вказують, що причини таких порушень структури деревостанів, не лише у змінах клімату, але й у історії розвитку деревостанів [7] у кожному урочищі. За нашими даними, в природних гірських ялинниках Марамороського масиву Карпатського біосферного заповідника щороку з'являється 5-15 ділянок розладів деревостанів (вітровали, буреломи, всихання дерев, тощо) площею від 0,1 до 2,5 га кожна.

Рис. 1. Досліджувані ділянки, кв. 7
Марамороського відділення КБЗ

Головну роль у відновленні лісу на порушених ділянках відіграє природне поновлення. Дослідження вітровалів Українських Карпат, показало, що на більшості з них серед природного поновлення, переважають головні типотвірні породи, що сприятиме формуванню в майбутньому корінних деревостанів відповідно до певних типів лісу [1].

З метою моніторингу природного лісовідновлення у гірських ялиниках Марамороського відділення КБЗ закладено серію моніторингових об'єктів (рис. 1). Це ділянки, пошкоджені штормовим вітром, на яких згодом почалося всихання ще ростучих дерев, це явище називають "ефект стіни лісу". Коротка їх характеристика:

D1. Марамороське ПНДВ, кв.7, вид. 3, висота над рівнем моря – 1350 м., схил – ПнС, 35°. Материнський деревостан: 10 Ял, вік 180 років, запас 440 м³/га. Рік появи розладу – 2008, площа – 1,1 га. Природне поновлення – 9Ял1Гор, 8,8 тис. шт./га, середня висота – 2,7 м.

D2. Марамороське ПНД, кв.7, вид. 3,8, висота над рівнем моря – 1400 м., схил – Пн, 25°. Материнський деревостан: 10 Ял, вік 190 років, запас 400 м³/га. Рік появи розладу – 2017, площа – 2,3 га. Природне поновлення – 10Ял, 10,2 тис. шт./га, середня висота – 0,6 м.

D3. Марамороське ПНДВ, кв.7, вид.10, висота над рівнем моря – 1420 м., схил – Пн, 30°. Материнський деревостан: 10 Ял, вік 190 років, запас 370 м³/га. Рік появи розладу – 2017, площа – 1,8 га. Природне поновлення – 10Ял, 4,3 тис. шт./га, середня висота – 0,4 м.

Результати досліджень засвідчують, що на всіх ділянках присутнє природне поновлення головної лісоутворюючої породи (ялини європейської) в кількості, достатній для лісовідновлення. Отже, розлади в первісних лісах не можна розглядати, як екологічну катастрофу, це одна з основних стадій циклу розвитку пралісів. Подальший моніторинг стану природних гірських ялиників та лісовідновних сукцесій на порушених ділянках дозволить розробити рекомендації природоохоронного та лісогосподарського менеджменту лісових екосистем в аналогічних ґрунтово-кліматичних умовах.

1. Лавний В.В. (2019). Успішність природного поновлення деревних порід на вітровальних ділянках в Українських Карпатах // Науковий вісник НЛТУ України, 29(10), 61-65. <https://doi.org/10.36930/40291011>
2. Стойко С.М. Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту. – 1966. – 142 с.
3. Chernjavskyj M.V. Dynamics of the beech virgin forest development // 6th IUFRO Beech Symposium. – Lviv, 1995. – p. 12.
4. Kabal M.V., Gleb R.Yu. The Structure of the pre-alpine meadow spruce forests of the Ukrainian part of the Maramures mountain range // Proceedings of the State Natural History Museum. – 2017. – nr. 33. – P. 175–175
5. Leibundgut H. Uber Zweck und Methodik der Struktur und Zuwachsanalyse in Uhrwalde / Schweiz. Zeitschr. Forstwes., Bd. 110, 1959. – S.111–124.
6. Schelhaas, M.J., Nabuurs, G.J., & Schuck, A. (2003). Natural disturbance in the European forests in the 19th and 20th centuries. *Global Change Biology*, 9, 1620 – 1633. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2486.2003.00684.x>
7. Schurman JS, Trotsiuk V, Bace R, et al. Large-scale disturbance legacies and the climate sensitivity of primary *Picea abies* forests. *Glob Change Biol.* 2018;00:1 – 13. <https://doi.org/10.1111/gcb.14041>

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОТИЧНОГО І ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ У ВИСОКОГІР'Ї УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

В.Г. Кияк, Т.І. Микітчак

*Інститут екології Карпат НАН України,
м. Львів, Україна*

Високогір'я Українських Карпат належить до територій з найвищою концентрацією раритетного видового і ценотичного різноманіття в Україні. Однак природні системи альпійського і субальпійського поясів є дуже вразливими до різних порушень, а відновні процеси тут особливо тривалі. Останнім часом раритетна біота високогір'я зазнає істотних негативних змін під дією низки природних і антропогенних чинників – кліматичних змін, демутаційних сукцесій, рекреації та заготівлі ужиткових видів. Внаслідок трансформації високогірних екосистем під загрозою деградації й відмирання опинилася велика кількість популяцій та угруповань рідкісних видів.

Наші дослідження проводилися в альпійському і субальпійському поясах Українських Карпат. Нижня межа альпійського поясу проходить на висоті 1750-1800 м над рівнем моря. На північних багатосніжних схилах на висотах 1800-2000 м трапляються субнівальні ценози. Кліматичні умови характерні низькими температурами, високою вологістю повітря і хмарністю, інтенсивним вітровим режимом і різкими контрастами екологічних чинників на різних ділянках рельєфу. Взимку площі без снігу і сезонною мерзлотою чергуються із ділянками з глибоким снігом. Ґрунти здебільшого бідні, малопотужні і кам'яністі. Для фітоценозів притаманні спрощені вертикальна і горизонтальна структури. В альпійських угрупованнях практично відсутній мікроклімат. Постійним і тимчасовим лентичним водоймам високогір'я притаманна низька мінералізація води. Її значення для карових озер перебувають у діапазоні 18-130 мг/л. Живлення таких водойм відбувається в основ-

ному за рахунок талих і дощових вод. Усі ці чинники зумовлюють низьку буферність і високу вразливість високогірних видів, угруповань і екосистем до екзогенних порушень.

Темпи поширення видів рослин в умовах альпійського поясу особливо повільні. Вагомі зміни відбуваються у масштабі десятиліть і століть. Найменші темпи освоєння площ квітковими видами спостерігаються на піонерній стадії. Характерний низький відсоток виживання особин у підростових фазах. Темпи колонізації пришвидшуються лише після досягнення рослинами здатності до вегетативного розростання. Вегетативне розмноження відіграє домінуючу роль, порівняно із насінневим, щодо освоєння нових ділянок, для локального поширення і самопідтримання.

Темпи реколонізації у місцях порушень рослинного покриву також дуже повільні. В умовах альпійського поясу тривалість відновлення рослинного покриву в більшості ценозах становить значно більше, ніж 20 років навіть на цілком малих ділянках (0,25-0,5 м²). Більше, ніж 100 років тривають вторинні відновні сукцесії на скелястих опуклих вершинних площах, на обривистих кам'янистих слабозадернованих схилах і на ділянках з тривалим заляганням снігу (за участі видів родів *Saxifraga*, *Salix*, *Poa*, *Cerastium*, *Loiseleuria* тощо). Найшвидше відновлюється проективне покриття у високотравних угрупованнях. Протягом 70 років вторинної сукцесії рослинність відновлюється до стану, наближеного до початкового, у тих ценозах, які розташовані на пологих площах із добре розвинутим ґрунтовим шаром і домінуванням *Juncus trifidus*, *Festuca airoides*, *Calamagrostis villosa*.

За умови сучасних короткочасних змін у якісному складі високогірних угруповань водних безхребетних, зумовлених у першу чергу рекреаційною діяльністю, вузькоспеціалізовані види у багатьох водоймах випадають повністю. Вільні екологічні ніші займають евритопні види, що піднімаються на вищі гіпсометричні рівні. Постійне поновлення генофонду евритопів відбувається, в основному, за рахунок перенесення транспортними засобами діапаузних стадій розвитку. Таким чином, на місці еволюційно сформованих специфічних субальпійських гідроценозів утворюються нові, нетипові для цих висот. Наприклад, угруповання планктонних ракоподібних при випаданні таких ендемічних монтанних та вузькоспеці-

лізованих видів, як *Mixodiaptomus tatricus*, *Daphnia obtusa*, *Daphnia rosea*, *Streblocerus serricaudatus*, поповнюються, у першу чергу, за рахунок тривіальних рівнинних видів – *Simocephalus vetulus*, *Scapholeberis mucronata*. Основну роль у чисельності й біомасі планктонних угруповань у таких випадках починають відігравати убіквісти, які притаманні як гірським, так і рівнинним територіям – *Asplanchna priodonta*, *Keratella cochlearis*, *Brachionus calyciflorus*, *Chydorus sphaericus*, *Acanthocyclops vernalis*, *Eudiaptomus* sp., *Cyclops* sp. Аналогічну ситуацію спостерігаємо й у високогірних угрупованнях земноводних. З інтенсифікацією рекреаційного навантаження на високогірні водойми все більшого поширення, підняття на найвищі гіпсометричні рівні в Україні й переважання у кількісному складі набувають тривіальні для України жаба трав'яна (*Rana temporaria*) та ропуха звичайна (*Bufo bufo*). Натомість ендемічні гірські види тритонів (*Lissotriton montandoni*, *Mesotriton alpestris*) не володіють достатньою адаптативною здатністю для боротьби за трансформоване середовище свого існування на рівні окремих популяцій чи субпопуляційних елементів.

Кліматичні зміни.

Серед природних чинників дедалі більший вплив на високогірну біоту спричиняють кліматичні зміни. Вони полягають передусім у потеплінні. Початок ефективного росту і розвитку рослин в останні 20 років, порівняно з 80-90-ми роками, пришвидшився на 2-3 тижні, а у хіонофільних угрупованнях унаслідок швидшого танення снігу – на 4-6 тижнів. Прискорилися всі інші фенофази, зокрема цвітіння і плодоношення. На кінець вегетаційного сезону різниця ефективних температур становить більше 200°C, що у перерахунку на тривалість періоду вегетації означає середньодобове підвищення температури повітря приблизно на 1,3°C. За умови збереження кліматичних змін на сучасному рівні, вони призведуть до підняття верхньої границі лісового і субальпійського поясів на 200 метрів по вертикалі й повного зникнення альпійського поясу в Українських Карпатах.

Внаслідок збільшення тривалості вегетаційного періоду, збільшення суми ефективних температур, швидшого танення снігу, зменшення кількості опадів взимку, а відтак, зменшення вологи ґрунту, – відбувається трансформація оселищ і біотопів, і як наслідок, – змі-

щення еколого-фітоценотичних оптимумів, ущільнення екологічних ніш, що призводить до збільшення міжвидової конкуренції, інвазії чагарникових видів, віолентних тривіальних видів трав й, у підсумку, – до витіснення рідкісних малоконкурентних геліофітних видів.

Негативна кліматогенна динаміка притаманна популяціям багатьох петрофітних і хіонофільних видів Червоної книги України: *Leontopodium alpinum*, *Erigeron atticus*, *E. alpinus*, *Saussurea alpina*, *Achillea oxyloba* subsp. *schurii*, *Saxifraga androsacea*, *S. carpatica*, *Minuartia zareznyi*, *Astragalus australis* subsp. *krajinae*, *Aconitum anthora* subsp. *jacquinii*, *Primula halleri*, *Ranunculus thora*, *Dichodon cerastoides* та ін. Загрози зазнають популяції альпійських і аркто-альпійських видів хіонофобних привершинних угруповань – *Oreochloa disticha*, *Carex curvula*, *Dryas octopetala* та ін. Для них характерні зниження чисельності особин та життєвості популяцій.

Кліматичні зміни, особливо різкий сезонний розподіл кількості опадів, призводять до порушення гідрологічного режиму малих водойм (високогірні озера, озерця, калюжі, болота й болітця, заболочені й перезволожені території, джерела та інші виходи підземних вод). Для стенобіонтних видів безхребетних гідробіонтів малих водойм з глибинами до 1 м в останні роки у високогір'ї відсутні умови для успішного щорічного відтворення їхніх популяцій. За останні 20 років різко скоротилася кількість оселищ *Mixodiaptomus taticus* у високогір'ї Чорногори. Якщо на початку 21 століття тут відзначено близько сотні постійних оселищ метапопуляції цього виду на масиві, то за останні п'ять років цей діаптомус відзначений лише у третині його попередньо стабільних оселищ.

В останнє десятиліття кліматичні зміни призвели до різних негативних змін життєздатності, а часом і до елімінації популяцій раритетних видів.

Демутаційні сукцесії.

Іншим природним чинником загрози для популяцій рідкісних видів є вплив демутаційних сукцесій на їхніх заключних етапах. Якщо протягом перших 10-20 років демутації мають переважно позитивний вплив і спричиняють відновлення структури та віталітету популяцій більшості раритетних видів, зокрема малоконкурентних низькорослих геліофітів, то демутації трива-

лістю 30-40 років зумовлюють часто їх негативну динаміку. Ці зміни здебільшого супроводжуються збільшенням затінення й ущільненням рослинного покриву внаслідок поширення висококонтурних видів. У результаті, низькорослі рідкісні види зазнають витіснення.

Найбільших змін зазнають популяції і фітоценози, розташовані на заповідних територіях. Тут кліматогенні зміни підсилюються демутаційними сукцесіями. Негативна динаміка площі популяційних ареалів і чисельності особин притаманна для *Pulsatilla alba*, *Gentiana acaulis*, *G. punctata*, *Heracleum carpathicum*, *Anemone narcissifolia*, *Erigeron alpinus* та ін. Окремі популяційні локуси або часткові популяції метапопуляцій цих видів відмерли.

Внаслідок заростання чагарниками (*Juniperus communis* subsp. *alpina*, *Alnus viridis*, *Pinus mugo*) і деякими деревними видами (*Picea abies*, види родів *Salix*, *Sorbus*), пришвидшена деградація характерна для багатьох рідкісних петрофітних фітоценозів на схилах г. Петросул, Говерляна, Данцер, Туркул, Ребра, Бербенеска (Чорногора); Комин, Ребро (Свидовець); Ненеска (Мармароські гори) та ін. Заростання деревно-чагарниковою рослинністю спричиняє спрощення просторової структури і фрагментацію, зменшення щільності популяцій рідкісних видів, випадання їх зі структури угруповань і зумовлює загальне збіднення флористичного складу фітоценозів.

Заростання акваторії малих водойм і їхніх берегів високотравною рослинністю та чагарниками, насамперед *Alnus viridis*, призводять до затінення водного плеса, що унеможливує розвиток фітопланктону й фітоперифітону – основної ланки трофічних ланцюгів високірних гідроекосистем.

Таким чином, демутаційні процеси внаслідок пасивного заповідання не завжди забезпечують відновлення популяцій первинних угруповань, а іноді становлять для них істотну загрозу.

Збереження й самовідновлення структури й функцій популяцій притаманне переважно за умови помірних або нетривалих антропогенних навантажень. Для багатьох рідкісних видів високогір'я Українських Карпат, зокрема малококонкурентних низькорослих геліофітних патентів і експлерентів, невеликі антропогенні навантаження, які зумовлюють фрагментарне розрідження травостою

і послаблюють конкуренцію віолентних видів, сприяють їх вищій життєздатності. А умови абсолютної заповідності для цих рідкісних видів сприятливі лише на початкових етапах демутації.

Сповільнити процеси деградації популяцій рідкісних видів внаслідок тривалої демутації і кліматичних змін повинні активні заходи збереження, які необхідно застосовувати також на заповідних територіях. Потрібно локально вводити традиційні антропогенні навантаження – випасання, викошування, а для збереження особливо рідкісних фітоценозів і популяцій – вирубування чагарників і дерев.

Антропогенний вплив.

Високогір'я належить до особливо привабливих територій з рекреаційного огляду. Тут розташовані найвищі вершини і хребти, високогірні озера і скельні відслонення, які неповторною мальовничістю ландшафтів манять тисячі туристів. Інтенсивність відвідування Чорногори, Свидовця та інших високогірних масивів щороку збільшується. Нестримні потоки рекреантів безконтрольно заповнили уже заповідні території, порушуючи існуючі природоохоронні режими і регламенти.

Високе рекреаційне навантаження у високогір'ї спричиняє дигресивні зміни численних угруповань, які розташовані вздовж туристичних шляхів на підходах до високогірних хребтів, по гребенях головних хребтів і на їхніх вершинах, а також навколо високогірних озер і малих водойм.

Є декілька особливо привабливих і, водночас, вразливих об'єктів високогірних ландшафтів. Це, передусім, Говерла. Щороку збільшується і розширюється мережа стежок від її підніжжя до вершини. Пік Говерли і підходи до нього катастрофічно швидко деградують внаслідок надмірного витогування. Прискорюються процеси водної і вітрової ерозії. Адже у липневі і серпневі дні на Говерлу сходять по декілька тисяч людей. Це призвело до повного знищення трав'яного покриву на вершині і на привершинних шляхах, шириною подекуди уже по 50 метрів. Найбільш руйнівна дія на рослинний і ґрунтовий покрив спостерігається під час сходження великих груп людей. Особливо швидке розширення стежок спостерігається у дощову погоду, коли поверхня оголеного ґрунту перезволожена.

По заповідній території КНПП від спортбази "Заросляк" до озера Несамовитого влітку щоденно мандрують сотні рекреантів, багато з яких таборуються і розкладають ватри по берегах озера і його околицях на верхній межі лісу. Внаслідок стихійного відвідування заповідний режим зазнає систематичного порушення.

На вершині г. Туркул у Чорногорі внаслідок чинників рекреації, зокрема, порушення дернового покриву і оголення ґрунту під час влаштування "тура" з навколишнього каміння, а також надмірне витоптування, – спричинили повну деградацію структури єдиної для України популяції *Oreochloa disticha*. Вона перебуває на межі відмирання.

Істотну загрозу становить збирання лікарських і декоративних видів: *Rhodiola rosea*, *Gentiana lutea*, *G. punctata*, *Leontopodium alpinum*, *Cetraria islandica* та ін.

Заготівля *Rhodiola rosea* поширена у високогір'ї Чорногори і Свидовця. Внаслідок надмірних зборів популяції цього виду Червоної книги України деградовані, з порушеною віковою, просторовою і віталітетною структурою. У більшості оселищ вони представлені лише залишками груп особин у найбільш недоступних місцях. Однак заготівля триває. На ринках у містах і селах Гуцульщини повсюдно пропонуються поряд з популярними тривіальними лікарськими травами також кореневища родіоли рожевої. Подібна ситуація притаманна щодо видів народної фітотерапії – тирлича жовтого і крапчастого, які також належать до Червоної книги. Остаточної деградації внаслідок збирання зазнають усі популяції рідкісного декоративного виду *Leontopodium alpinum*.

У 2021 році загрозливих масштабів набули браконьєрські заготівлі *Cetraria islandica*, які відбувалися переважно на територіях КБЗ по Чорногірському хребту. Відзначено численні випадки збору цього лишайника на великих площах на ділянках хребта між вершинами Петрос – Говерла, Брескул – Пожижевська – Данцер – Туркул, Бербенеска – Мунчел – Дземброня. З огляду на те, що цетрарія ісландська є одним з головних компонентів альпійських фітоценозів, її видалення призведе до деградації трироздільноситничників, лохинників, зігнутоосочників та інших первинних угруповань.

Ще одним негативним антропогенним чинником є заготівля чорниці. Цьогоріч вона набула "новітньої" форми. Заготівельні осередки приймають не лише достиглі, але й цілком зелені плоди. Це спричинило навалу збирачів, які спустошують чорничники як на площах господарського використання, так і на заповідних територіях.

Різні форми рекреації представляють загрозу для екосистем високогір'я Свидовця. В районі відпочинкового комплексу на г. Драгобрат відбуваються регулярні транспортні екскурсії по Свидовецькому хребту, зокрема до озера Герешаска. Тут прогресує антропогенна деградація екосистеми озера, його околиць і, зокрема, унікальних петрофітних і гігрофітних фітоценозів г. Герешаска, у яких рекреантами знищуються рідкісні види рослин. У 2021 р. мото-, квадроцикли і джипи "освоїли" озеро Апшинець. Щороку збільшується мережа і ширина доріг внаслідок "дикого" джипінгу по Центральному Свидовці.

3-поміж сучасних антропогенних загроз природному функціонуванню водних екосистем високогір'я Українських Карпат основною є порушення рослинного покриву їхніх водозбірних басейнів та дна водойм. Неконтрольоване збільшення потоку рекреантів за останні 3-5 років у високогір'ї призвело до набагато більших масштабів руйнувань високогірних гідроекосистем, ніж за попередні 3-4 десятиліття. Басейни високогірних озер Несамовите, Бребенеска (Бребенескул), Герешаска (Догяска), Апшинець, системи озер Ворожеска, багатьох озерець та боліт належать до найбільш популярних туристичних об'єктів Українських Карпат. Збільшення потоку рекреантів на цих водних об'єктах супроводжується масовим витопуванням і знищенням рослинного покриву. І масштаби такого руйнування не залежать від природоохоронного статусу водойм. З початку 21 століття до сьогодні площі повністю знищеного рослинного покриву на берегах високогірних озер та на місці масового таборування в їхніх басейнах сягають з десятків до тисяч квадратних метрів. Особливо показовим є підрахунок місць під вогнищами в басейнах льодовикових озер. Наприклад, для озера Несамовите (Карпатський національний природний парк) кількість місць під вогнищами у 2001 році сягала семи, а в 2020 році – більше сто двадцяти, в басейні озера Бребенеска (Карпатський біосферний заповідник) – від чотирьох у 2001 році до 65 у 2020 році.

Використання авто – й мотозасобів для рекреації зумовлює цілу низку факторів турбування для високогірних угруповань птахів і ссавців. Особливо небезпечним є шумове забруднення. Шум двигунів квадроциклів і мотоциклів є значно більшим, ніж шум двигунів джипів. Використання таких автотранспортних засобів весною перешкоджає процесам розмноження птахів і звірів, а восени не дозволяє хребетним відгодовуватись для успішної зимівлі.

Різкі темпи зростання антропогенного впливу, які зумовлюють деградацію природних високогірних гідроекосистем, пов'язані насамперед з новітніми видами рекреаційної діяльності. До таких видів належать джипінг, квадроциклінг і мотокросинг. Ці види відпочинку у високогір'ї з використанням транспортних засобів прив'язані до осьових ділянок хребтів, де також розташовані різноманітні льодовикові водойми та оселища рідкісних видів аркто-альпійських рослин. Проїзд басейнами високогірних водойм відбувається завдяки стихійним та організованим виїздам приватного авто – й мототранспорту, організованим місцевими мешканцями екскурсіям автотранспортом, проїздом вантажівок та позашляховиків з метою збору ягід та ісландського моху, релігійному туризму (будівництво каплиць, встановлення фігур на вершинах і паломництва до таких новостворених об'єктів), масовим сходженням, які організовуються виконавчими органами влади (насамперед, гори Говерла та Пікуй). Також створюються нові лісові дороги, як наприклад шлях на високогір'я Чорногори із закарпатського боку, що призвів до масової заготівлі ягід, ісландського моху, родіоли та інших рослин на заповідних територіях.

Заходи збереження.

Біота високогір'я, яка характерна найвищою концентрацією рідкісних видів для України, і водночас є найбільш вразливою, потребує термінової підтримки з боку наукової спільноти і природоохоронних інституцій з метою опрацювання і впровадження нових концепцій і активних способів її охорони.

Збереження й відновлення популяцій і угруповань забезпечуються переважно за умови помірних або нетривалих антропогенних навантажень. А умови абсолютної заповідності для численних рідкісних видів сприятливі лише на початкових етапах демутації.

Водночас, для збереження особливо цінних локалітетів біотичного і ландшафтного різноманіття Гуцульщини є потреба розширення заповідних територій у високогір'ї. На Чорногорі вищого статусу охорони потребують численні урочища на схилах гір Петрос, Шпиці, Ребра, Гутин-Томнатик, Бербенеска, Піп-Іван та ін. На Свидовці – центральний його масив з вершинами Герешаска, Ребро, Ворожеска, Великий Котел.

Для зменшення несприятливих впливів на раритетне біорізноманіття кліматичних змін і демутацій необхідно локально, у тому числі й на заповідних територіях, застосовувати помірні антропогенні навантаження – випасання, викошування, вирубування чагарників і дерев.

З огляду на рекреаційний бум у високогір'ї, необхідно розробити і застосувати комплекс заходів з природоошадливого використання і охорони природи, передусім, на масивах Чорногори і Свидовця. Необхідним є дотримання природоохоронного законодавства, перш за все, на територіях природно-заповідного фонду. Особливу увагу слід звернути на запобігання знищення рідкісних декоративних і лікарських видів рослин Червоної книги України. Потрібно проводити також еколого-просвітницьку роботу, зокрема, щодо високої вразливості природних систем високогір'я, повільного його відновлення після порушень, шкідливого впливу різних чинників рекреації на довкілля: засмічення, влаштування кострищ, "турів" тощо.

Режим відвідування найбільш популярних об'єктів високогір'я, зокрема, вершин Говерла, Туркул, Драгобрат, озер Несамовите, Бербенеска і Герешаска потребує термінового врегулювання, а масові сходження необхідно заборонити. Для збереження й відновлення унікальної популяції *Oreochloa disticha* необхідним є закриття для відвідування туристами вершини г. Туркул.

Значна частина високогір'я Українських Карпат належить до природоохоронних територій, насамперед це Карпатський національний природний парк і Карпатський біосферний заповідник. Незворотної деградації зазнають найбільш унікальні високогірні екосистеми й на територіях цих ПЗФ. Природоохоронні установи Українських Карпат активно працюють над популяризацією туристичних атракційних об'єктів з метою збільшення відвідування своїх територій рекреантами. Водночас, цими установами не відслідковується буферна кіль-

кість відвідувачів і не відбувається контроль за їхньою поведінкою вище пропускних пунктів. Пряме знищення унікальних високогірних екосистем відбувається унаслідок рекреаційної діяльності та відсутності контролю за відвідувачами ПЗФ. Природоохоронна діяльність на рівні заказників і пам'яток природи взагалі відсутня. Насамперед, це стосується високогірних водойм – Герешаска, Ворожеска, Апшинець, озеро на полонині Боржава та інших.

Сучасні швидкі зміни навколишнього середовища існування зумовлюють необхідність створення програм системного моніторингу за популяціями рідкісних і ендемічних видів рослин, тварин і їх угруповань у високогір'ї Українських Карпат з метою стеження і управління процесами у вразливих екосистемах, які спричиняються антропогенними і природними чинниками, передусім, рекреацією, змінами клімату і демутаційними sukcesіями. Відтак, у зв'язку з масштабністю викликаних цими чинниками загроз, постає нагальна необхідність розроблення і застосування нових сучасних підходів з охорони і збереження біотичного і ландшафтного різноманіття високогір'я.

УДК 394(=162.1):502.4(477–924.52)

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ
ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ
ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ В ЗОНІ ДІЯЛЬНОСТІ
КАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ**

Л.С. Косило, О.І. Киселюк

*Карпатський національний природний парк,
м. Яремче, Івано-Франківська обл., Україна*

Збереження національної історико-культурної спадщини відіграє важливу роль у становленні України як незалежної держави. Це пов'язано з тим, що історико-культурна спадщина є одним з головних чинників формування української національної ідентичності та відродження духовності українського народу. Шанобливе ставлення

до історії та культури, збереження та раціональне використання об'єктів історико-культурної спадщини з боку держави та громадськості має позитивний вплив на міжнародний імідж України. Пам'ятки історії та культури слугують цілям розвитку науки, освіти і культури, формуванню почуттів патріотизму, високого морального та естетичного виховання. Збереження та якомога ефективніше використання пам'яток у вихованні майбутніх поколінь сприятиме піднесенню національної свідомості та гідності. Проблема збереження історико-культурної спадщини спонукає зайнятись глибоким вивченням історії рідного краю, матеріальної і духовної культури, створений нашими предками, спонукає до необхідності дослідження об'єктів історико-культурної спадщини на території Карпатського національного природного парку (КНПП).

Історико-культурні ресурси Яремчанщини успішно використовуються при розробці туристичного продукту, створенні маршрутів та екскурсій. Популяризація історико-культурних пам'яток КНПП є досить актуальною.

Карпатський національний природний парк, який нещодавно відзначив сорокарічний ювілей, є унікальною скарбницею пам'яток природи та культурно-історичної спадщини, гордістю для краян та великою привабою для туристів.

Завдяки самовідданій діяльності працівників найповажніша за віком та найбільша за площею природоохоронна установа цього-річ посіла перше місце в рейтингу національних найкращих парків Європи.

Значиму роль в позитивному іміджі парку, крім неповторних гірських вершин, животоків та мальовничих ландшафтів, відіграє Гуцульська етноспадщина, берегти та популяризувати яку є одним із пріоритетних завдань.

Адже на території КНПП під охороною держави знаходяться старовинні церкви, архітектурні споруди, історичні пам'ятники; бережливого ставлення вимагають до себе зразки гуцульського мистецтва, прадавні звичаї і традиції горян.

Входження Карпатського парку в Європейську асоціацію дало можливість реалізувати ряд цікавих проєктів, в яких питання етноспадщини є досить значимими. Це, зокрема, "Збереження Карпатських пралісів" (Німеччина, 2015 р.), "Підтримка при-

родно-заповітних територій в Україні" (Німеччина, 2016 р.), а також "Всесвітній фонд охорони природи" (США, "Global Conservation")

Протягом багатьох років триває співпраця з громадськими організаціями "Мама-86-Яремче", "Еко-плей"... , які сповідують правило захисту і збереження довкілля.

Працівники парку з метою обміну досвідом в рамках проєктів побували в багатьох країнах Європи, США, постійно приймають делегації з близького і далекого зарубіжжя, задіяні в міжнародних навчальних курсах, конференціях, проводять тренінги, зустрічі...

Науковці парку не тільки зберігають локальні традиції й обряди, але й мають за честь показати європейській спільноті і барви гуцульського одягу, і унікальних різьблених витворів, і різноголосся гірських прадавніх співанок.

Сучасну концепцію охорони довкілля у привабливому для відвідувачів репрезентує створений 2009 року екотуристичний візит-центр, значну частину виставкового залу, якого займає цікава етнографічна експозиція, що включає інформаційні стенди (полонинське господарство, уклад та побут горян) та складається з фрагментів гуцульського житла. Захоплююча екскурсія з використанням етнографічного матеріалу доповнюється демонстрацією фільму про Гуцульщину в мультимедійному конференц-залі, розрахованому на 70 місць.

В цьому сучасному приміщенні проводяться різноманітні семінари, круглі столи, презентації, зустрічі з видатними митцями регіону, майстер-класи, зокрема, з бісероплетіння, вишивки, розпису писанок тощо.

Змістовним і пізнавальним для туристів є "Музей звичаєвої символіки" в с.Микуличин. засновником якого став старійшина парку, к.б.н., нині вже покійний, Юрій Боберський, при матеріальний допомозі Карпатського парку.

Якщо зовсім недавно тематика етноспадщини висвітлювалася досить вузько, то зараз, з інтенсивним розвитком технологій, споживачі мають можливість долучитися до скарбів унікальної старовини, обрядів і традицій завдяки інтернет-ресурсу, віртуальним екскурсіям, спеціальним сайтам, відеоблогам, де Гуцульська етноспадщина відкривається світові.

Таким новітнім поступом став англомовний сайт та електронний інформаційний туристський довідник про Карпатський парк, який презентує цінні об'єкти природної і культурної спадщини. Новостворений сайт збільшує поінформованість англомовних туристів про Українські Карпати, допомагає відкривати іноземцям найцікавіші маршрути та туристичні атракції парку, інформує про заходи та події, пов'язані з гуцульськими традиційними діями. І найголовніше – привертає увагу світової громадськості до необхідності збереження Українських Карпат, неповторного унікального гуцульського світу, який прославив Сергій Параджанов у своєму фільмі "Тіні забутих предків".

Живе спілкування з прадавнім традиційним полонинським господарством, що в багатьох аспектах підтримується і заохочується парком, можна отримати, відвідавши діючі старі і стилізовані нові полонини на території КНПП, що є привабливою атракцією для туристів, які стають свідками виготовлення будзу і бринзи – знаменитого продукту, який нещодавно отримав визнання в Європі...

Варто згадати, що адміністрація парку є постійним учасником засідань, де розглядаються питання збереження та відновлення об'єктів гуцульської спадщини, надає матеріальну та організаційну допомогу в проведенні традиційних народних заходів сприяє в підготовці і презентації виставок, оглядах художньої самодіяльності, що так приваблюють туристів.

Колектив парку є носієм гуцульської духовної культури, популяризатором пісенної творчості, поповнюючи вокальний ансамбль "Черлені пацьорки", який часто виступає перед гостями Яремча; щорічно старовинними колядками підтримує Різдвяну традицію; активно відзначає разом з громадськістю релігійні урочистості, залучається до відзначення історичних та культурних подій на теренах Яремчанщини.

Особливим внеском парку є Гуцульські фестивалі, які по чергово проводяться в Яремчі, а саме організація і проведення Міжнародних науково-практичних конференцій на тематику збереження гуцульської етноспадщини і випуск збірників тез.

Значимими є також дослідження науковців парку, публікації статей в часописах "Краєзнавець Прикарпаття", "Гражда", "Гуцульський календар", "Гуцульщина і Покуття", "Гуцульщина", тощо.

Вивчення історико-культурної спадщини КНПП дозволяє встановити основні напрями раціоналізації їх використання:

- проведення заходів по збереженню, охороні та відновленню пам'яток культурної, архітектурної та природної спадщини, реставрації історичних місць;
- збереження традицій через проведення мистецьких вечорів, заходів, що відображають самобутню культуру місцевого населення;
- розробка та реалізація державних програм з розвитку культурного туризму досліджуваного регіону;
- створення високого рівня реклами та просування Карпатського регіону як культурного центру.

Неодноразово на базі КНПП проводилися регіональні навчальні курси екскурсиводів в яких тема історико-культурної спадщини, історичних об'єктів, мистецтва та фольклору займає чинне місце в лекціях етнографів, а підготовлені екскурсиводи будуть пропагувати надану інформацію в майбутніх екскурсіях на території парку.

Історико-культурна спадщина КНПП засвідчує її сакральне багатство, наявність значного цінних мистецьких об'єктів, що відкриває туристам можливість ознайомлення з особливостями культурно-духовного життя Гуцульщини.

Істинна значущість етноспадщини стає зрозумілою в історичній перспективі у контексті світової культури. Ми несемо відповідальність перед наступними поколіннями за народні скарби, за їх збереження. Наша спадщина є часткою вселюдського надбання. Світову культуру, її зміст та багатобарвність не можна уявити, ні зрозуміти без того внеску, який належить кожному народові.

ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ ТА У ПОВІТІ МАРАМУРЕШІ

В. Куреляк

*Український педагогічний ліцей імені Тараса Шевченка,
м. Сігету Мармацієй, Румунія*

Однією з найважливіших проблем сьогодення є екологічна криза, яка виникла через надмірне використання природних ресурсів та забруднення довкілля механічними, хімічними, біологічними забруднювачами та загострення кліматичних змін й парникове нагрівання.

Людство упродовж своєї історії поступово посилювало вплив на природу. У первісному суспільстві людина була невід'ємною частиною природи. "У часи середньовіччя відбувався подальший розвиток різних видів господарської діяльності, яка здійснювалася за рахунок екстенсивних методів – підсічно-вогневої системи, з розорюванням нових земель, що створювало основу локальних соціоекологічних протиріч" [1]. Метод підсічно-вогневої системи застосовувався українцями Мараморощини. Залісені рівнинні ділянки землі спалювали з метою використання їх у сільському господарстві. Такі місцевості отримали типову назву "загір" (згарище), яка побутує у комуні Рускова, а також "аршиця" від румунського слова "згарище", що використовується в селах Поєніле де суб Мунте (Поляна), Репедя (Кривий) та Красна Вішеулуй (Красна). З розвитком промисловості зростала потреба в природних ресурсах, а разом з цим порушувалися природні екосистеми та зменшення лісових площ [1].

У минулому українське населення Мараморощини завжди з належною повагою ставилося до багатств природи та їх раціонального використання, що зумовило формування особливого, застережливого типу поведінки. Вони усвідомлювали цінність лісових та гірських пасовищ цього краю. Раціональне використання

лісів та полонин з найдавніших часів було властиве українцям Мараморощини. Вони знали, що це єдине багатство краю і його треба берегти. Прикладом такого ставлення до природи є ротаційне випасання худоби (зі щорічною зміною пасовищ).

Повіт Марамуреш відзначається загостреною екологічною ситуацією, яка зумовлена нераціональною екологічною діяльністю, відсутністю або малоефективністю очисних споруд, які б знешкоджували промислові викиди. На території повіту за екологічним становищем виділяються дві зони: напруженої та малопорушеної екологічної ситуації [2].

Перша зона напруженої екологічної ситуації охоплює південно-західну частину повіту Марамуреш, де розміщені підприємства кольорової металургії, хімічної промисловості, машинобудування, лісопереробки та будівельної індустрії. У цій зоні найвищі показники екологічного забруднення у місті Бая-Маре та його околицях (ця територія охоплює передові місця за забрудненням у Європі). Основним джерелом забруднення є підприємства кольорової металургії, що застосовують різноманітні хімічні реактиви. Це стало причиною погіршення стану здоров'я населення, спричинилося до поширення захворювань дихальних шляхів, серцево-судинних та онкологічних хвороб.

У 1973 р. місцевими адміністративними органами були вжиті термінові заходи щодо охорони довкілля. Тісна співпраця центральної установи з видобутку та переробки кольорових металів зі службою водопостачання та санітарно-епідеміологічною установою дала змогу частково поліпшити екологічну ситуацію в регіоні.

В 1990 р. у місті Бая-Маре було створене Екологічне товариство повіту Марамуреш, мета якого – спостереження за станом довкілля. Окрім, неурядового Екологічного товариства, при повітовій раді функціонує, Екологічне Агентство Марамуреш. Ця державна установа, перевіряє стан навколишнього середовища та розробляє моніторинг та усі необхідні заходи, щодо покращення стану довкілля. У повіті діє також екологічна партія, яка на урядовому рівні сприяє розв'язанню екологічних проблем регіону.

Акціонерне товариство "Аурул" з міста Бая Маре, у 1998 р. підписало договір з австралійським концерном та розпочало видо-

бувати золото від шахтових відходів на основі ціанистого калію. 30 січня 2000 р., у районі м. Бая Марє, зафіксовано екологічне забруднення (кислотою ціанистим калієм та важкими металами) річок Сисар, Сомеш, Тиса та ріки Дунаю. Це забруднення набуло транскордонного значення і призвело до накладання величезних штрафів зі сторони Європейського суду з прав людини проти Румунії та закриття кольорової металургії у м. Бая Марє, повіт Марамуреш. Дане екологічне забруднення вважається як другим Чорнобилем. Внаслідок забруднення зафіксовано погіршення стану здоров'я населення та повністю зникнення водної фауни у річці Тиси. Гідрохімічний аналіз зафіксував присутність ціанистого калію аж у гирлах ріки Дунаю. У останній час, через консервування та закриття деяких підприємств кольорової металургії стан довкілля покращився.

До другої, менш забрудненої зони, входять північна та північно-східна частини повіту (улоговина Марамуреш), яка природно захищена вулканічними горами від забруднюючого впливу підприємств міста Бая-Марє. Українська етнічна територія (територія долини річки Рускови та Потисся) найменш забруднена у повіті Марамуреш.

Ще на початку 70-х років посилювалося вирубування лісу в районі долини річки Рускови. Така необачність адміністративних структур тодішньої влади призвела до знищення лісів. Таким чином, було запроваджено механізовані способи лісозаготівлі. Спостерігаємо досить гострі наслідки цього видобувного процесу. Внаслідок лісозаготівлі у потічки та річки попадали різноманітні нафтопродукти (масла, бензин, солярка), що призвело до зникнення певних видів представників водної фауни або зменшення їхньої популяції. Це відобразилося на зникненні рідкісних видів риб.

У долині річки Рускови водиться форель та лосось дунайський, або головатиця (*Hucho hucho*), найцінніша риба річок Вішеу, Рускови та Тиси. Цей вид відомий під народною назвою головатиця датує ще з гляціального періоду. У місцевості злиття річки Красна з річкою Вішеу, зловлено національний рекорд лосося дунайського, який знаходиться в природничому музею Біологічного Факультету м. Клуж Напока.

Законодавство Румунії передбачає повернення лісів попереднім власникам. Це негативно позначилося на екологічній ситуації регіону, оскільки власники мають усі права на вирубування лісу. Таким чином, розпочато масову нелегальну вирубка лісу. Тільки ретельний контроль з боку держави може застерегти від небажаних наслідків. Слід зазначити, те що за період 1990 – 2018 рр. лісові площі Мараморощини зазнали значні зміни, зменшилися у двічі. Завдяки запровадженню Лісового Кодексу, цей негативний процес призупинено. За вищезгаданий проміжок часу, в українських поселеннях Мараморощини, працювало понад 650 напівлегальних деревообробних підприємств (пилорам). Відходи після переробки деревини (тирса деревна) потрапляли прямо в річки. Таким чином, відбувалося забруднення, що особливо вплинуло на популяцію зникаючих рідкісних риб.

Нераціональне використання пасовищ та луків (надмірний випас) призводить до виснаження рослинного покриву. До виникнення цієї проблеми спричинилося збільшення кількості поголів'я великої рогатої худоби та овець. За останній період, населення українських сіл Мараморощини використовує пільги та субсидії, що надані державою Агенством Оплати та Інвестиції в Сільському-Господарстві (APIA). У селі Репедя (Кривий), повіт Марамуреш, побутує унікальна природоохоронна територія "Долина нарцисів", площею понад 100 га, яка зазнала впливу через надмірне випасання великої рогатої худоби. Ця негативна діяльність призводить до роздроблення цибулин, виснаження рослинного покриву та поширення ерозійних процесів. Нарциси з села Кривого відіграють особливу роль для науки, територіально вони належать до північно-східної межі поширення нарцисів у Європі, що адаптовані до помірного клімату.

Стічні води промислових об'єктів міста Сігету-Мармаціей, Вішеу де Сус та Борша забруднюють річки Тису та Вішеу, хоча нині гідрологічний та гідрохімічний стан річки Вішеу не порушений. Ми провели етносоціологічне опитування в українських селах, у тому числі екологічне, і з'ясували, що влітку 1975 р. та у 2008 р. рівень забрудненості річки Вішеу раптово підвищився. Вся річкова живність була знищена. Багато жителів почали хворіти. Причиною цього були шахтові розробки, які проводилися в Марамороських

горах. Велика кількість видобутої породи, внаслідок сильної зливи, потрапила до річки Вішеу.

Річка Рускова належить до чистих річок басейну Тиси, але за останні роки нераціональне вирубування лісу призвело до зміни її гідрологічного режиму. Річка Ронішоара надмірно засолена через необачну діяльність працівників місцевого курорту "Коштой". Річка Тиса забруднюється як з румунського, так і з українського боку. Промислові стічні води в її румунській частині не очищуються. У неї ж потрапляють відходи Великобичківського дерево-хімічного заводу (Закарпатська область Україна).

У межах української етнічної території, у її гірській частині (села Красна Вішеулуй (Красна), Рускова (Рускова) та Репедя (Кривий) Поієніле де суб Мунте (Поляна)) планується заснувати міжнародний біосферний резерват Марамароського масиву. З цієї нагоди у листопаді 1997 р. у місті Бая-Маре був підписаний протокол про двосторонню українсько-румунську співпрацю у рамках програми EU-PHARE CREDO та розробляються у цьому напрямку різні європейські проекти та програми. Передбачається збереження рідкісних видів флори та фауни у горах Мараморощини. Належна увага приділяється розвитку екологічного туризму та агротуризму у майбутньому. Був ухвалений проект про заснування єдиної системи моніторингу вод басейну річки Тиси, який передбачає необхідні заходи щодо укріплення обох берегів річки Тиси, котре набуває особливої ваги в районі стихійного лиха, що сталося у жовтні 1998 р. та влітку 2008 р.

Мешкаці повіту Марамуреш повинні впроваджувати стратегію сталого розвитку, яка передбачає гармонійне співіснування з природою. Слід запроваджувати екологічне виховання у дошкільних та шкільних закладах із метою збереження довкілля, пропагувати природні та культурні цінності нашого краю.

1. Бачинський Г.О., Беренда Н.В., Бондаренко. В.Д. та ін. Основи соціоекології: Навч. посібн. / За ред. Г.О. Бачинського – К.: Вища шк., 1995. – 238 с.
2. Schiopu D. Ecologia si protectia mediului. – Bucuresti: Editura Didactica si pedagogica, 1997. – 211 p.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА РУМУНІЇ

В. Куреляк

*Асоціація українських учителів Румунії,
м. Сігету Мармаціей, Румунія*

Основним стержнем національно-культурного відродження українців Мараморощини та Румунії є рівень національної свідомості. Там, де вона відсутня, не можуть існувати українська мова, музика, культура, шкільництво, там зникає почуття національної свідомості. У даній праці особливу увагу приділено вивченню проблематики шкільництва українського населення Мараморощини й не лише.

За часів Австро-Угорської імперії українське населення зазнавало національно-культурного гноблення. Наприкінці XIX – на початку XX ст. не існувало державних шкіл. Незначна кількість дітей навчалася в церковних школах. Наприклад, у селі Ремеці (Ремети) в 1881 р. проживало 789 осіб і лише 30 із них знали грамоту. В усіх українських селах Мараморощини на той час спостерігався найнижчий рівень грамотності. У тодішніх церковних (греко-католицьких) школах діти українців, окрім навчання українською змушені були вивчати й угорську мову. Архівні відомості підтверджують існування у комуні Поєніле де Суб Мунте (Руська Поляна) в 1890 р. лише церковної школи. У 1881 р. у цій комуні проживало 3674 особи, з яких 62 знали письмо, а у 1890 р. із 4806 жителів села вже 495 володіли грамотою. Серед українського населення Мараморощини на рубежі XIX–XX ст. поступово збільшилася кількість осіб з освітою. Більшість здобувала початкову освіту, середню ж опановували небагато жителів. У селах Бочікою Маре (Великий Бичків), Лунка ла Тіса (Луг над Тисою) та Коштюй (Коштіль), де проживало багато угорців та євреїв, діяли школи з викладанням угорською мовою. Діти українців не мали змоги навчатися в цих школах. Навчання в школі села Коштюй (Коштіль) здійснювалося

за освітньою реформою Йосифа II (1773-1783 рр.). Римо-католицька школа була заснована тут 1781 р. монахами. Навчання проводилося угорською мовою. У 1867 р. функціонувала семирічна школа для хлопців.

Українське населення повіту Марамуреш зберегло українську мову та культуру, не зважаючи на те, що упродовж багатьох років не існувало української школи.

Після 1919 р. українські села відійшли до складу повіту Марамуреш Румунія. Українські педагоги на початку 20-х років поступово відкривали українські початкові школи. Але 26 липня 1924 р. у Румунії був запроваджений закон, згідно з яким усі українці "стали" румунами, і почала проводитися румунізація всіх видів шкільництва, яка закінчилася у 1927 р. Даний законодавчий акт негативно вплинув на українське шкільництво не лише на Мараморощині й на Південній Буковині.

До початку Другої світової війни кількість неписьменного населення зменшилася. Українці здобували освіту румунською мовою.

Після Другої світової війни українське населення перебувало у культурному занепаді, що дуже позначилося на його подальшому розвитку.

Становлення комуністичного режиму і перебування до 1953 р. на території Румунії радянських військ деякою мірою (з політичної точки зору) поліпшило становище українського населення в державі. Національно-культурне життя українців Мараморощини пожвавилось, починаючи з 1948 р., коли були запроваджені закони стосовно національних меншин.

Перше повоєнне десятиріччя становить початковий етап національно-культурного відродження українців, що дало змогу відкривати українські навчальні заклади. Вже у 1944 р. була відкрита українська гімназія у місті Сігету Мармаціей. Засновано Український ліцей, в якому навчалося 22 учні; директором закладу було призначено вчителя Павла Кушніра; навчальний заклад і гуртожиток знаходилися на вул. Аврам Янку, № 6, місто Сігету Мармаціей.

Українські школи почали з'являтися в усіх селах Мараморощини та Буковини, де українці проживали в більшості. У 1949-1950 навчальному році розпочав роботу педагогічний ліцей у місті Сігету

Мармаціей. Також у 1950 р. теоретичний і педагогічний відділи було з'єднано в один навчальний заклад, що дістав назву Український ліцей ім. Тараса Шевченка. Вже у 1951 р. у ліцеї відкрито перші українські гімназійні класи. На жаль, у 1960 р. педагогічні класи ліцею було приєднано до Румунської Педагогічної Школи, а теоретичні класи перейшли до Ліцею ім. Драгоша Води. Так сталося, що в 1966 р. був останній випуск Української Педагогічної Школи у місті Сігету Мармаціей. У 1966-1990 рр. в Ліцеї ім. Драгоша Води функціонували теоретичні класи з українською мовою викладання, зі зменшеними ефективами (по 18 учнів), у комбінованих українсько-угорських класах.

Лише у 1990 р. при Педагогічному ліцеї ім. Короля Фердинанда засновано паном Федором Поповичом перший 9-ий клас українського відділу, спеціалізація: вчителі. У 1992 р. на відділі педагогічних класах введено подвійну спеціалізацію: вчителі-вихователі. Вже у 1995 р. в румунському Педагогічному ліцеї функціонують 5 ліцейних класів з українською мовою викладання; засновано першу українську групу в Дитячому Садку №8; відновлено українські теоретичні класи в Ліцеї ім. Драгоша Води.

Вже першого квітня 1997 р. надано наказ міністра освіти Румунії про організування та функціонування освіти та вказано про відновлення Українського ліцею ім. Тараса Шевченка, як самостійного навчального закладу. На той час функціонували три початкові класи, один гімназійний та п'ять ліцейних класів. Директором ліцею призначено викладача музики Федора Поповича. На відкриття закладу були присутні президент Румунії Еміль Константінеску, Міністр освіти Вірджіл Петреску та Міністр закордонних справ України Борис Тарасюк.

У 1998 р. в теоретичних класах введено подвійну спеціалізацію: математика-інформатика. У 1999 р. засновано гуманістські класи, спеціалізація: бібліотекар-документарист. У 2000 р. засновано класи філології. У 2006 р. в грудні місяці директором ліцею призначено викладача математики Михайла Кучичу. Вже у 2012 р. у вересні директором ліцею призначено викладача фізики Маріана Гербіла. А січні місяці 2013 р. обрано директором ліцею викладач математики Касіан Піцура.

У лютому 2019 р. призначено на посаду викладача географії Василя Куреляка, випускника Львівського національного університету ім. Івана Франка. Зараз в нашому навчальному закладі навчаються понад 152 учнів та 22 дітей ; в ліцеї існують 7 ліцейних класів – 4 педагогічного профілю, спеціалізація: вчителі-вихователі та 3 теоретичного профілю, спеціалізація: філологія (2 класи) та і природознавство (1 клас) та дитячий садок.

Дидактичний колектив складається з 20 викладачів, із яких 18 українців і 2 румуни. На даний час працюють три доктора наук. Понад 90% педагогічних працівників здобули I дидактичний ступень. Усі навчальні дисципліни, крім румунської мови та літератури та англійської мови, викладаються на українській мові. В ліцеї існує 11 класних залів та 4 кабінети: української мови, румунської мови, інформатики та біології-хімії, бібліотека, спортивний зал, актовий зал, а також дитячий садок. Уперше в жовтні 2019 р. розпочав діяльність український садочок типу продовженого дня, де учні нашого закладу проводять педагогічну практику.

Щороку найкращі учні ліцею завойовують премії на повітовій та Національній Олімпіадах з української мови та літератури. Велике число учнів беруть участь в різних шкільних конкурсах та змаганнях, як на повітовому, так і на національному рівнях, що організовує СУР (декламування української мови). В ліцеї розгортаються щорічно різні виховні проекти та культурні заходи.

Так, що Педагогічний ліцей імені Тараса Шевченка продовж багатьох років сформував українську інтелігенцію для всієї країни.

У Бухарестському університеті, на кафедрі старослов'янських мов був відкритий відділ української мови. Це стало поштовхом для культурного зрушення. Після закінчення українського педагогічного ліцею багато випускників вступали до Бухарестського університету на відділ української мови. Вони мали великі можливості вивчати та вдосконалювати свої знання з української мови і літератури. Багато священників, які нині працюють в українських парафіях, навчалися у педагогічному ліцеї. Діяльність українського ліцею була добре організована. Всі педагоги – високоосвічені професіонали, деякі з них були відомими на той час науковцями. Більшість українських педагогів – політичні втікачі з України. Вони знайшли притулок та роботу на Мараморощині і започаткували новий етап відродження

української культури й освіти. Піднесення освітнього рівня серед українського населення цього краю було основною метою діяльності українського педагогічного ліцею.

У 1949 р. побачила світ двотижнева газета "Новий вік" українською мовою. На початку 50-х років почали видаватися шкільні підручники, художня та інша література українською мовою. В українських селах засновувалися самодіяльні колективи, які зробили значний внесок у процесі національно-культурного відродження та розвитку українців Мараморощини. Вони організували різні за масштабом конкурси української пісні й танцю. Драматичні колективи виступали в українських селах Мараморощини, ставлячи на сцені відомі українські п'єси та композиції.

Упродовж 1950–1958 рр. виходив цікавий двомісячний журнал "Культурний порадник", який зробив значний внесок у культурне життя українців у Румунії. Цей журнал припинив свою діяльність у 1958 р., що негативно позначилося на культурно-освітній роботі серед українського населення Мараморощини та інших регіонів.

На початку 60-х років процесові національно-культурного відродження українців у Румунії було завдано найбільшого за увесь час удару. Під тиском нової національної диктаторської політики в державі поступово почала скорочуватися кількість українських шкіл та класів. Так, якщо у 1958/59 навч. р. у Румунії налічувалося 83 початкові, 30 семирічних і 3 одинадцятирічні школи з українською мовою викладання, в яких навчалося відповідно 7567, 2120, 333 учні, то на початку 80-х років уже не було жодної української школи.

У 1966 р. український ліцей у місті Сігету Мармаціей та інші українські навчальні заклади припинили свою діяльність. Закривалися також бібліотеки, не видавалися українські шкільні підручники. Таким чином, процес національно-культурного відродження та розвитку поступово згасав, що дало поштовх до посилення асиміляції та формування "гомогенного румунського народу".

Разом із занепадом шкільництва в українських селах Мараморощини згасала й українська культура. Почали поширюватися зневіра, страх перед системою. Процес денационалізації національних меншин у час комуністичного режиму Чаушеску найбільше спричинився до застою у сфері української духовності. Багато українців після 60-х років втратили надію на відродження традицій і

культури та подальший національно-культурний розвиток, хоча конституція Румунії передбачала рівноправність національних меншин у місцях компактного проживання.

У 1970-1990 рр. асиміляційні процеси посилилися. Деякі українські інтелігенти та їхні нащадки розмовляли виключно загальнодержавною (румунською) мовою, аргументуючи це тим, що будь-яка просвітницька діяльність серед українців Марамороського краю може негативно позначитися на їхній подальшій кар'єрі та особистому житті. В 1970-1990 рр. у Румунії було надруковано небагато книг українською мовою.

Другий етап національно-культурного відродження пов'язаний із крахом комуністичної системи. Падіння режиму Чаушеску 29 грудня 1989 р. – важлива подія для громадян Румунії. По-новому визначаються права національних меншин і впроваджується закон про їхнє рівноправ'я. Українські громади в Румунії скористалися наданими правами, створили товариства та організації, які б представляли їх перед державою. Так, 1990 р. у Бухаресті розпочав діяльність Союз українців у Румунії (СУР). Вона спрямовувалася на відновлення українського шкільництва, відродження та подальшого розвитку української національної культури, літератури, мистецтва в Румунії. Голова Союзу українців Мараморощини, разом зі своїми помічниками, активно займаються проблемами українського шкільництва, відродження українського педагогічного ліцею у місті Сігету Мармаціей. Представники СУР у Мараморощині плідно співпрацювали з головою товариства "Україна", в результаті чого був підписаний договір про прийняття до вищих навчальних закладів українців-випускників румунських ліцеїв. Завдяки цьому, наприкінці вересня 1990 року, 40 випускників румунських ліцеїв приїхали навчатися в Україну – до Львівського, Ужгородського та Івано-Франківського університетів.

Відповідно й інші крайові організації СУР проводили акції з відродження українських шкіл та мови. Найскладніші завдання постали перед крайовою організацією Південної Буковини (повіт Сучава), де населення зазнало найбільшої асиміляції. Зокрема, банатська крайова організація СУР ставила мету відродити українську мову в українських селах Банатів, а також зміцнити роль української православної церкви на території, де проживають українці.

Важливе значення для розвитку літератури та мистецтва має відкриття журналів "Наш голос", "Вільне Слово", "Український Вісник", "Curierul Ucrainean", "Escouri Ucrainene", "Дзвоник". У журналах публікуються не лише літературні твори, а й інші праці, які так чи інакше сприяють національно-культурному розвитку українців. На початку своєї діяльності та на сьогодні СУР активно займався налагодженням нових румунсько-українських взаємовідносин з Україною.

У Румунії розуміли значення добросусідських відносин. Насамперед велася роботи для створення умов та гарантій щодо національно-культурного та освітнього відродження українців у Румунії й румунів в Україні. Румунське населення в Україні характеризується високою національною свідомістю, його чисельність у 1989 р. становила 135 тис. осіб. Більшість з них (96%) живе у Чернівецькій (100 тис. осіб) та Закарпатській (29 тис. осіб) областях. На початку 1997/98 навчального року в Україні навчалася румунською мовою 34,3 тис. учнів. У румунських поселеннях Чернівецької та Закарпатської областей діяли 88 та 11 шкільних румунських закладів.

На жаль, українцям у Румунії (чисельність яких становить 66,8 тис. осіб) вдалося відкрити у 1997 р. тільки один український ліцей імені Тараса Шевченка, де навчалася у 1998/99 118 учнів, а на 2020/2021 навчальний рік вивчали на українській мові лише 172 учнів.

Велике значення для розвитку національної культури мала підготовка та навчання молодих спеціалістів у вузах України. У майбутньому це дало б змогу виробити систему викладання українською мовою та створити на цій основі українські початкові та середні школи й ліцеї. Випускники українського педагогічного ліцею працюють у сільських школах. Частина з них вступає до вищих навчальних закладів. Нині в сільських школах українських сіл Мараморощини українська мова вивчається лише чотири години на тиждень. В шостих та сьомих класах викладається цікавий предмет "Історія традиції". Зазначаємо, що викладання релігії у шкільних навчальних закладах українських сіл краю не викладається українською мовою. Хоча навчальна програма передбачає викладання релігії на українській мові. Щоб зберегти українську самобутність у краї, треба відроджувати і розвивати українську культуру та українське шкільництво.

Слід також періодично організовувати засідання та з'їзди українських учителів Мараморощини, Буковини Добруджі та Банатів. СУР запровадив у практику такі з'їзди українських учителів, де можна регламентувати та вирішувати усі назрілі проблеми українського шкільництва. Цього року у курорті Юпітер СУЗ організував такі заходи.

Варто було б створити на Мараморощині "Будинок українського учителя". У серпні 2006 році була започаткована Асоціація українських учителів Румунії. Метою цієї неурядової організації є упровадження українського шкільництва у всіх українських поселеннях Румунії, а також об'єднання українських учителів та української інтелігенції.

Втілення в життя цих проектів може змінити ставлення самих українців до українського шкільництва. Поліпшити перспективу розвитку українських шкіл можна також при активній матеріальній підтримці і допомозі з боку як Румунії, так і України.

Освітній рівень населення українських сіл Мараморощини відіграє важливу роль у соціальній стратифікації суспільства. Цей показник прямо пропорційно впливає на забезпеченість кваліфікованими кадрами галузей народного господарства та їх рівень життя населення.

У рівні освіти українського населення спостерігаємо територіальні відмінності. В приміських сільських населених пунктах (Ремети (Ремети), Бочікою Маре (Великий Бичків), Рона де Сус (Верхня Рівна) та Рускова (Рускова) питома вага осіб з освітою вища, ніж у віддалених гірських селах (Поієніле де суб Мунте (Руська Поляна), Репедя (Кривий) та Бістра (Бистрий)). В середньому за статистичними даними перепису населення на 1992 р. в усіх українських селах на 1000 осіб припадає 864 особи з освітою, решта – 136 осіб не мають освіти. Від загальної чисельності населення українських сіл (38403 жителі) особи віком 12 і більше років становили 74,9% (28557 осіб). Із них 24848 осіб у 1992 р. мали освіту.

В середньому за статистичними даними перепису населення на 2011 р. в усіх українських селах на 1000 осіб припадає 953 особи з освітою, решта – 47 осіб не мають освіти. Від загальної чисельності населення українських сіл (35217 жителі) особи віком 10 і більше років становили 85,65% (30166 осіб). Із них 28740 осіб у 2011 р. мали освіту.

Також спостерігаються територіальні відмінності серед українських сіл за рівнем вищої, повної середньої, середньої та початкової освіти.

Проте відносні та абсолютні показники кількості осіб із вищою освітою доволі низькі. У період комуністичної диктатури зменшувалася кількість місць у вищих навчальних закладах, хоча середні та професійні заклади обмежень не зазнали. Таким чином, у вузах створювалася велика конкуренція (приблизно 25 осіб на місце). Українці та представники інших національностей майже не мали шансів вступити до румунських університетів. В основному велика кількість українців з Румунії, які бажали здобути вищу освіту, орієнтувалися на український філологічний відділ Бухарестського університету або на теологічні інститути в містах Клуж-Напока, Сібіу та Бухарест. Були відкриті нові заклади з української філології при Клузькому та сучавському університетах. Українці вступали також на математичні, фізичні, хімічні та інші факультети, що після закінчення давало змогу обирати відповідний фах або працювати в школах свого краю, тим самим піднімаючи рівень освіти і культури серед українців.

Показник рівня вищої освіти на 1992 р. серед населення в приміських селах у 1,5 раза вищий, ніж у гірських поселеннях. Найвищий він у комуні Бочікою Марє (Великий Бичків): на 1000 осіб віком 12 і більше років припадає 11 осіб з вищою освітою, на другому місці – комуна Рона де Сус (Верхня Рівна) (8 осіб), Рускова (Рускова), Бістра (Бистрий) (по 6 осіб), Поєніле де суб Мунте (Руська Поляна) 4 особи, Ремєці (Ремети) та Рєпєдя (Кривий) (по 3 особи). Найгірша ситуація його часу склалася у гірських селах, розташованих у долині р. Рускови, де на 1000 осіб віком 12 і більше років у середньому припадає лише 4 особи з вищою освітою, хоча на цій території проживає 14524 осіб цієї вікової категорії (50,5% від усього населення цих сіл).

Загалом кількість осіб серед українців Мараморощини, які мають вищу освіту, дещо більша, але чимало з них не повернулося до рідного краю через різні економічні та соціальні причини (вигідніші та перспективніші умови праці тощо), тим самим знизивши частку осіб із вищою освітою в регіоні. За офіційними даними, в 1992 р. у комуні Рона де Сус (Верхня Рівна) із 4119 осіб, що здобули освіту, лише 32 особи мали вищу. Проведене нами етносоціологічне анкетування в 1997 р. засвідчило, що кількість осіб із

вищою освітою збільшилася вдвічі (до 65 осіб), не рахуючи тих, що залишилися в інших регіонах держави після здобуття освіти. Подібна картина спостерігається і в інших українських селах. В 1990 р. близько 50 випускників українських ліцеїв вступили до вищих навчальних закладів Львова, Ужгорода, Івано-Франківська та інших міст України. Близько 90 українських студентів із Мараморощини здобули вищу освіту рідною мовою і працюють в школах краю.

Незначні за кількістю студентів набори з Мараморощини у вищі навчальні заклади України (переважно західного регіону) проходилися у 1991, 1993, 1997, 2001 рр. Такі заходи відіграють важливу роль у процесі національно-культурного відродження українців повіту Марамуреш. Багато випускників румунських ліцеїв закінчили університети, музичні, педагогічні та медичні училища в Україні.

Показник рівня вищої освіти на 2011 р. серед населення в приміських селах у 2 рази вищий, ніж у гірських поселеннях. Найвищий він у комуні Бочікою Марє (Великий Бичків): на 1000 осіб віком 10 і більше років припадає 69 осіб з вищою освітою, на другому місці – комуна Ремети (48 осіб), на третьому місці Рона де Сус (Верхня Рівна) 40 осіб, Репедя (Кривий) 39 осіб, Бістра (Бистрий) – 35 осіб, Рускова (Рускова) 31 особа, Поєніле де суб Мунте (Руська Поляна) 27 особи. В усіх українських комунах мають вищу освіту 28740 осіб з яких 1167 особи вищу освіту.

Зберегти етнокультурну та мовну спадщину українцям Мараморощини вдалося завдяки тому, що вони з повагою та гордістю ставилися до національних культурних надбань і виявили надзвичайну стійкість. Велику роль відіграла національна свідомість українських учителів, священників, поетів, письменників. Українські культурні діячі за останні 50 років дуже старанно зберігали та відновлювали надбання української духовної та культурної спадщини. В українських селах Мараморощини українською мовою розмовляє понад 88,7% населення. Мовна ознака є тією складовою суспільного життя, за допомогою якої населення самоідентифікується і розвивається. На жаль, упродовж багатьох століть українці втратили чимало звичаїв, обрядів та рис національного одягу. Це засвідчує природний процес асиміляції українців у повіті Марамуреш.

1. Енциклопедія українознавства: В 12 т. / Гол. ред. В. Кубійович. Перевидання в Україні. – Львів.: НТШ, 1994. – Т.4. – С. 1600.
2. Зарубіжні українці / Редкол.: С.Ю. Лазебник, Л.О. Лещенко, Ю.І. Макар та ін. – К.: Україна, 1991. – 252 с.
3. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994. – 442 с.
4. Заставний Ф.Д. Українська діаспора: Розселення українців у зарубіжних країнах. – Львів: Світ, 1991. – 120 с.
5. Українське автохтонне населення в країнах Східної Європи: Румунія. – С. 88–96, 118–119.
6. Recesământul populației pe anul 1992. № 88 – Baia-Mare. – Direcția județeană de statistică Maramureș.

УДК 06.05:502:008(477-924.52)

**МІЖНАРОДНА ПРЕМІЯ
"CORONA CARPATICIA" ("КАРПАТСЬКА КОРОНА")
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПРИМНОЖЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ ТА ПРИРОДНИХ ЦІННОСТЕЙ КАРПАТ**

В.В. Кухта

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Міжнародна премія "Corona Carpatica" ("Карпатська корона") започаткована однойменною Творчою асоціацією (під дахом Ужгородського науково-освітнього товариства імені Августина Волошина) у 2003 році. Вона присуджувалась професійним літераторам за визначний внесок в українську та румунську літератури, а також україномовним і румуномовним письменникам на теренах діаспори. Лауреатами премії названо поважний ряд поетів і прозаїків: Василя Герасим'юка, Василя Портяка, Івана Андруссяка, Станіслава Аржевітіна (Київ); Василя Рябого (Коломия), Мирослава Лазарука (Чернівці), Мирослава Дочинця (Мукачево), Петра Ходанича (Ужгород); літературознавців, діалектологів, публіцистів Івана Жегуца (Німеччина), Йосифа Сірку (Канада), Миколу Мушинку (Словаччина), українських поетів Румунії Миколу

Корсюка (Бухарест) і Павла Романюка (Марамуреський повіт) та ін. З румунського боку відзнаки лауреатів отримали поети, літературні критики Касіан Марія Спірідон (Яси), Іон Вадан (Клуж-Напока), Джеллу Доріан (Ботошани), прозаїк, літературознавець Іон Ністор (Сату-Маре) та ін. Про діяльність тодішньої Творчої асоціації "Corona Carpatica" – її співголовами були письменники Василь Кухта (м. Ужгород, Україна) та Джордже Вултуреску (м. Сату-Маре, Румунія) – є відповідна стаття в "Енциклопедії сучасної України".

Але з часом українсько-румунський формат вичерпався. У 2021 році "Corona Carpatica" з волі фундаторів – оновленої однойменної Творчої асоціації (у складі ГО "Ужгородське науково-освітнє товариство імені Августина Волошина", всеукраїнського екологічного журналу "Зелені Карпати" (м. Рахів Закарпатської області), літературно-мистецького, громадсько-політичного, науково-освітнього часопису "Буковинський журнал" та Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка (м. Чернівці), Клубу творчої інтелігенції Вижниччини "Німчич" (м. Вижниця Чернівецької області); Видавничого дому "Високий Замок" (м. Львів), БО БФ "Автентика Гуцульщини" (м. Косів Івано-Франківської області), Верховинського РО ВУТ "Просвіта" імені Тараса Шевченка (сміт Верховина Івано-Франківської області), ГО "Асоціація випускників закладів художньої освіти Закарпаття" (м. Ужгород); а також Карпатського біосферного заповідника (м. Рахів Закарпатської області), Карпатської асоціації національних парків та заповідників (АСАНАР) (м. Татранська Ломніца, Словаччина), Міжнародної асоціації "Європейська мережа букових лісів" (м. Еберсвальде, Німеччина) – стала літературно-мистецькою, екологічною премією загальноєвропейського масштабу. Вона запроваджена з метою збереження і примноження, популяризації культурних і природних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці, сприяння принципам міжнародного співробітництва.

25 вересня ц.р., у рамках Днів європейської спадщини, в еколого-освітньому центрі Карпатського біосферного заповідника з промовистою назвою "Центр Європи", розташованому в Географічному центрі Європи (село Ділове Рахівського району Закарпатської області, Україна) відбулося вручення дипломів і відзнак лауреатам

премії 2021 року. Через застороги, пов'язані з коронавірусом, воно проходило в онлайн-режимі, на майданчику Zoom. В еколого-освітньому центрі зібралися його господарі – директор Карпатського заповідника Микола Тарасюк, заступник директора з наукової роботи, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор, начальниця редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань, кандидат біологічних наук Богдана Москалюк, завідувачка центру Мар'яна Беднар, начальник відділу науково-дослідної роботи і міжнародної співпраці КБЗ Юрій Беркела, інші працівники природоохоронної установи. На свято завітав також директор Департаменту природно-заповідного фонду Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Едуард Арустамян. Модеруючи дійство з Ужгорода, координатор Творчої асоціації "Corona Carpatica" Василь Кухта побажав учасникам зустрічі в Географічному центрі Європи, незважаючи на те, в яких містах і країнах вони знаходяться, відчувати енергетику "постійного, точного, вічного місця", як промовляє стела, встановлена тут вченими Віденської цісарсько-королівської академії Австро-Угорської імперії у 1887 році. Дипломи та відзнаки Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії "Corona Carpatica" з рук Е. Арустамяна та М. Тарасюка отримали член НСХУ, кандидат мистецтвознавства Марія Гринюк (номінація "Декоративно-прикладне мистецтво") – за оригінальний вклад у розвиток косівської мальованої кераміки та підготовку номінаційного досьє для внесення цієї традиції у Список культурної спадщини ЮНЕСКО; член НСПУ Василь Шкурган (номінація "Література") – за самобутню поезію гуцульською говіркою (книга "Ади жию" (2020) та публікації в періодиці). Пані Марія і пан Василь живуть і працюють у місті Косові Івано-Франківської області. Премію також вручено уродженцю с. Тур'я-Поляна (нині – Ужгородський район Закарпатської області), члену НСХУ, народному художнику України Тарасу Даниличу (номінація "Образотворче мистецтво") – за неповторну творчу манеру та популяризацію засобами образотворчого мистецтва етнічних традицій Українських Карпат. У номінації "Екологія" лауреатом 2021 року став відомий польський вчений-природодослідник Томаш Вінніцкі – за монографію "Nature in the Bieszczady national park", багатолітнє видання наукового збірника "Roczniki Bieszczadzkie", серію наукових та популярних ста-

тей у періодиці. Пан Томаш живе і працює у місті Устрікі Дольне (Польща). Після завершення вручень лауреати виголосили свої "карпатокаронівські" промови.

Під час включень про унікальність премії, її перспективи говорили фундатори, члени конкурсної комісії, представники громадських організацій, наукових, літературних і мистецьких спільнот – лауреат Національної премії імені Т.Г. Шевченка в галузі літератури, ведучий мистецьких програм телеканалу "UA Культура" Василь Герасим'юк (м. Київ); провідний науковий співробітник Інституту екології Карпат НАН України, кандидат біологічних наук Оксана Марискевич (м. Львів), доцент Закарпатської академії мистецтв, голова ГО "Асоціація випускників закладів художньої освіти Закарпаття", кандидат мистецтвознавства Ігор Луценко (м. Ужгород); голова живописної секції закарпатського обласного осередку НСХУ, заслужений художник України Василь Вовчок (м. Ужгород); головний редактор часопису "Буковинський журнал", директор Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка, заслужений діяч мистецтв України Мирослав Лазарук (м. Чернівці), голова Рахівського товариства "Гуцульщина" Іван Беркела та інші. Йшлося про екологію доквілля й душі, про те, що Карпати для екологів, літераторів і художників – не тільки об'єкт дослідження, зображення в художньому творі чи на полотні, не тільки ареал спільного проживання, але й виживання. Вони – чи не єдине справжнє, що залишилося в добу тотальних девальвацій і деформацій. Цінності Карпат спільними зусиллями необхідно зберегти і примножити!

Учасники дійства переглянули фільм про історію відзначення Днів європейської спадщини в Географічному центрі Європи, що транслювався на телеканалі "UA Культура" п'ять років тому, відеоролик з піснею "Чорні хлопці" про дивовижний гуцульський менталітет (слова Василя Кухти, музика – гурт "ТіКомуЗа", вокал – Іван Беркела), взяли участь у відкритті в еколого-освітньому центрі КБЗ "Центр Європи" постійно діючої виставки книг, мистецьких буклетів, публікацій лауреатів, фундаторів, членів конкурсної комісії Міжнародної премії "Сороса Carpatica". Вирішено й надалі дбати про літературно-мистецьке наповнення центру: облаштовувати тут мистецькі вернісажі, про-

водити зустрічі з майстрами слова і пензля, екологами-природодослідниками з різних європейських країн. Географічне осердя Європи до цього зобов'язує!

До відома зацікавлених осіб та організацій: фотовідеозвіт про вручення премії, а також Положення про неї та інші супутні документи розміщені на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника. Подію широко висвітлено на сторінках "Української літературної газети" (Київ), газети "Високий замок" (Львів), інших друкованих та електронних закарпатських, прикарпатських, буковинських медіа. До нових зустрічей в Географічному центрі Європи!

УДК 39.008:379.822(23)

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ГІРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

О.І. Леневиц^{1,2}, М.І. Коханець¹, І.В. Лях¹

¹НПП "Сколівські Бескиди", м. Сколе, Львівська обл., Україна

²Інститут екології Карпат НАН України, м. Львів, Україна

У системі державного природно-заповідного фонду України особливо виділяється Карпатський регіон, що обумовлено як фізико-географічним розташуванням так і чисельністю та видовим складом флори та фауни даного регіону. Мальовничі пейзажі гір, лісові та водні ресурси цього краю ще здавна користувались значним попитом серед туристів, а особливість етнографічних груп українців, що проживають на даній території є невід'ємною частиною туристично-рекреаційного потенціалу.

Впродовж останніх років збільшення чисельності туристів-рекреантів у гірському регіоні значно зросла, що стало поштовхом до розбудови туристичної інфраструктури. На теперішній час послуги, які пропонуються відпочиваючим є настільки різними, що визначається в основному платоспроможністю самих туристів. Діапазон у наданні рекреаційних послуг для відпочиваючих є досить широ-

ким – починаючи від звичайних, достатньо комфортних умов до розбудови масштабних туристичних комплексів, де пропонуються не тільки комфортні умови для проживання, але й низку розважальних програм, різних видів спорту (катання на лижах, сноуборді; басейни, чани тощо).

На території Львівщини основним центром туризму і рекреації є смт. Славське із прилеглими до нього населеними пунктами, що сформували потужну зону зимового виду відпочинку. Центром відпочинку в літній період є м. Сколе із прилеглими населеними пунктами, що знаходяться в зоні діяльності НПП "Сколівські Бескиди" і формують потужну пішохідно-рекреаційну зону. В межах цих зон функціонує понад 200-300 закладів відпочинку в основному це приватний сектор (близько 70%) – садиби, котеджі. Решту – готельно-відпочинкові та туристичні комплекси, готелі, пансіонати, бази відпочинку [1, 4]. І тільки віддаленість кількох населених пунктів від великих міських агломерацій, а також відсутність потужних інвесторів, практично не змінило спосіб життя та культуру жителів цього регіону.

Щодо розбудови сучасної інфраструктури на теренах інших регіонів, зокрема Івано-Франківщини, є ще масштабнішою (с. Поляниця, м. Яремче, Микуличин, Татарів тощо). Розбудова населених пунктів та забудова сучасними будинками є не тільки показником добробуту, але й як один із способів заробітку. Сучасна туристична інфраструктура є настільки одноманітною, що приватні садиби, готелі в смт. Славське практично не різняться в архітектурі з житловими будівлями в м. Яремче, а туристична інфраструктура – в с. Поляниця від бальнеологічного курорту Трускавець. На превеликий жаль більшість унікальних житлових будівель, зокрема смт. Славська та інших сіл залишились світлиною [2]. З огляду на вище сказане, виникає потреба у збереженні етнокультурної спадщини, а особливо житловій забудови яка серед сучасної інфраструктури наче "загубилась" або зазнала масштабних перемін.

Вирішенням окресленої проблеми може бути віднайти, збережені або частково збережені житлові будинки, будівлі господарства, що представляють собою етнічну культуру (Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини тощо) та створення міні-скансену. Це

стало б центром збереження етнокультурної спадщини, місцем святкування релігійних свят та фестивалів, проведення екологічних уроків для дітей (вивчення історії рідного краю), а також збільшення чисельності туристів, що принесе дохід місцевій громаді та створить нові робочі місця праці. Добрим прикладом, для реалізації даного проекту, є музей архітектури і побуту "Старе село", що в селі Колочава Хустського району Закарпатської області [3]. Унікальність цього села в тому, що тут представлена і сучасна забудова, але й збережено частину історії їхнього села та рідного краю.

Не можливо залишити поза увагою роль національних природних парків у збереженні етнокультурної спадщини (Стойко, Крук, 2002), зокрема Національного природного парку "Сколівські Бескиди" (надалі Парк). Парк є найбільшою природоохоронною установою в гірському регіоні Львівської області в межах адміністративних територій Боринської, Козівської, Сколівської, Східницької та Трускавецької ОТГ, що заселяє етнічна група українців – бойки. З огляду на те, що населені пункти знаходяться в зоні діяльності Парку співпраця з представниками місцевої влади, духовенством є двосторонньою. Останніми роками святкування основних релігійних свят (Водохреща, Івана Купала, Петра і Павла) проводиться з участю Парку. Вперше цього року на Сколівщині було проведено фестиваль "Карпатський мед", де організатором виступала Сколівська міська рада, а Парк був співорганізатором проведеного заходу. Участь у щорічному фестивалі української середньовічної культури "Ту Стань" який популяризує пам'ятку та поглиблює знання власної історії. Фестиваль є культурною подією, яка відкриває історичний контекст та прив'язує до української історії часів Київської Русі (<http://skole.space/ua/home.html>).

Нещодавно на території Парку (Приполонинне лісництво) відкрили музей в дерев'яній різьбленій альтанці. До музейної експозиції потрапили унікальні старовинні речі побуту бойків. Серед них знаряддя праці, посуд, речі домашнього вжитку, старовинні меблі. Однак на теренах Сколівщини залишилось дуже мало приватних садиб, які б відображали "дух бойківщини", що дещо ускладнює розв'язання вище окресленої проблеми.

1. Леневиц О.І. Рекреаційно-туристичний потенціал НПП "Сколівські Бескиди" та прилеглих до нього територій / О.І. Леневиц, В.П. Рожак // "Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід". Матеріали ювілейної X міжнародної наукової конференції (7-9 жовтня, Львів 2016). – 2016. – С. 209–214.
2. Стойко С.М., Крук Д.Є. Роль природно-заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків, лемків // Гори і люди (в контексті сталого розвитку): Матеріали міжнар. конф. 2002. Рахів, 2002. Т. II. С. 179–185.
3. Тарас В. Сколе: історико-культурний нарис. – Львів, 2020. – 344 с.
4. Електронний ресурс: <https://xn--80aace4aefc3afhn7j0h.xn--j1amh/index.php/blog-left-sidebar/#>. Електронний ресурс: www.karpaty.info.ua

УДК 595.7:502.4(477-924.52)

НОВІ ЗНАХІДКИ РІДКІСНИХ ВИДІВ КОМАХ НА ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Є.К. Ляшенко

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

В статті наводяться результати нових знахідок рідкісних видів комах, що занесені до 3-го видання Червоної книги України (2009) з території Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) за період з 2018 по 2020 роки. Переважна більшість досліджень рідкісних видів комах проводилась у природоохоронних науково-дослідних відділеннях (ПНДВ) заповідника, як автором даної публікації, так й сторонніми спеціалістами з науково-дослідних установ України. Автор статті висловлює щире подяку всім дослідникам, хто надав свої власні дані про знахідки рідкісних видів комах у вигляді публікацій. В публікації подаються точні географічні координати знахідок, зафіксованих за допомогою програми SMART, яка дозволяє швидко закартувати конкретний вид у природних умовах. Наводяться також скорочені відомості про чисельність, фенологію та екологічні особливості знайдених видів.

Ряд Твердокрили – Coleoptera

Вусач великий дубовий західний – *Cerambyx cerdo* L.

Вид вперше знайдений на території Юлівської Гори (Берігівський р-н) у червні 2019 р. у кв. 143. Оселює старі дубові ліси з наявністю відміраючих сухих дерев дуба на північно-західному схилі гори. Координати знахідки – 48.027239; 23.070753. Виявлено 3 особини. В біотопі поширений локально, переважно у розрідженому дубовому лісі. Імаго активні у передвечірні години, у день ховаються під корою, яка відстала від стовбура. За даними літератури личинки розвивається у трухлявій деревині дерева протягом 3-4-х років. Не виключено, що вид поширений й на іншій території району в межах КБЗ.

Жук самітник – *Osmoderma barnobita* Motchulsky

Вперше знайдений у буковому пралісі на території Угольського ПНДВ у кв. 25 (48.260856; 23.619616) у кількості 2 особин (Чумак В.О., к.б.н., доц., УжНУ, усне повід.). До того був зафіксований десять років тому на території Кісв'янського ПНДВ у кількості 3-х особин. Поширений дуже локально переважно у букових пралісах, а також у може зустрічатися й у мішаних лісах. Жуки активні у денні години, надають перевагу старим дуплястим деревам, або стоячим сухим зломаним стовбурам, переважно бука та липи, висотою до 1,5 м. Літають мало, частіше скупчуються у дуплах. Потребує подальших досліджень щодо його поширення та екології.

Ряд Прямокрилі – Orthoptera

Дибка степова – *Saga pedo* Pall.

Вид вперше знайдений на території заповідного масива Чорна Гора (Берігівський р-н) у червні 2018 р. (Варга О.В., к.б.н., Ін-т зоології НАНУ) [2] у кількості 1 особини. Оселює відкриті степові ділянки південно-східного схилу гори. Полюбляють найтепліші ділянки свого біотопу. Координати знахідки (48.138338; 23.073689). Поширений дуже локально поодинокими партогенетичними особинами (самками). Імаго є хижаками-засадниками, живуть сховано у трав'янистої рослинності. Слід зауважити, що ця знахідка є другою в Закарпатті (перша – також у червні 2018 р. у подібному біотопі на Берігівському горбогір'ї) (Метелешко О.Ю., к.б.н.; Мірутенко В.В., к.б.н., УжНУ). Є припущення, що вид розширює свій ареал на північ.

Ряд Перетинчастокрили – Hymenoptera

Мегариса рогохвостова – *Megarhyssa superba* Schrank

Вид вперше знайдений на території Угольського ПНДВ у липні 2019 р. у кількості 2 особини (Варга О.В., к.б.н., Ін-т зоології НАНУ, усне повід.). Координати знахідки (48.260856; 23.619616). Оселює на букові праліси з наявністю повалених, всихаючих та пошкоджених дерев листяних порід на місцях, що добре прогріваються сонячним промінням. Вид є зовнішнім паразитом личинок різних комах-ксилофагів, переважно рогохвостів. Зустрічається у червні-липні. Досить рідкісний вид їздців-іхневмонід. Поширений локально. Вірогідно також в подальшому може бути знайдений на території інших ПНДВ, зокрема Широколужанського ПНД-відділення.

Ряд Бабки – Odonata

Дозорець-імператор – *Anax imperator* Leach

Вперше виявлений на території Чорногірського ПНДВ (кв. 3) у серпні 2019 р. у кількості 3 особин. Зустрічається поодинокими особинами з липня до вересня. Координати знахідки (48.148021; 24.503197). Вид оселюється на відкритих місцях (галявини та узлісся) біля гірських потічків, постійних невеликих водойм. Поширений до висоти 1200 м н.р.м. Раніше був знайдений лише на території Долини нарцисів, де також мешкає поодинокими особинами. Потребує подальшого вивчення щодо поширення та екологічних особливостей виду.

1. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
2. Varga O. A new record of *Saga pedo* Pall. (Orthoptera: Tettigoniidae) from Transcarpathia, Ukraine // *Ukrainska Entomofaunistica*, – 2018. – 9 (1). – S.16.

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ
АВТОХТОНІВ-ГУЦУЛІВ МАРАМОРОЩИНИ (РУМУНІЯ)
ТА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ (УКРАЇНА)
В КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ
КУЛЬТУРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА**

О. Масляник¹, Я. Ткачук²

¹Спілка журналістів України, м. Львів, Україна

*²Національний музей народною мистецтва
Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського,
м. Коломия, Івано-Франківська обл., Україна*

Актуальність. Після Грудневих подій 1989 року і повалення диктатури Чаушеску розпочався новий етап розвитку культурного життя українців Румунії, з'явилися ґрунтовні дослідження проблем української діаспори та автохтонів. Серед них на особливу увагу заслуговує дослідницький проект "Українська меншина Північно-Західної Румунії", який було реалізовано румунськими та українськими фахівцями впродовж 2001-2003 рр. Дослідження здійснювали співробітники Музею історії м. Сату Марє (Люба-Ірина Горват, Аліна Асталош, Мара Пушкеш-Лобонц, Золтан Тот, Корнел Град), Музею села м. Сигета (Мармаціей Міхай, Ілона Данкуш), радник Міністерства культури Румунії Ярослава Колотило (з румунської сторони). З української сторони – професор Микола Вегеш, співробітники УжНУ Анастасія Вегеш та Оксана Дербаль, фольклорист Іван Хланта та Михайло Зан. Об'єктом дослідження стало українське населення повіту Марамуреш, його національна та етнічна ідентичність.

Постановка проблеми. Предметом даної розвідки є дослідження міжкультурних зв'язків українського населення Мароморощини у Румунії з мешканцями Закарпатської Гуцульщини.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що проблематика історії та сучасного становища українців Румунії (насамперед Мараморощини) була предметом наукових пошуків як румун-

ських, так і українських істориків, етнологів та географів. Серед румунських дослідників варто відзначити наукові праці Л. Горват, Ю. Чиги та В. Куреляка.

Відповідно до проведених досліджень стало відомо, що українська спільнота в Румунії компактно проживає в близько 100 населених пунктах, які представлені чотирма історичними областями країни: Мараморощина (повіти Марамуреш і Сату Маре), Буковина (повіти Сучава та Ботошани), Банат (повіти Тіміш, Караш-Северін та Арад), Добруджа (повіт Тульча). Згідно з даними перепису 2002 року українська спільнота налічує 61 091 людину, що становить 0,3% всього населення Румунії.

На сьогодні, місцями компактного проживання українців є повіт Марамуреш (понад 36 тис. осіб), Південна Буковина (понад 10 тис. осіб), повіт Банат (понад 8 тис. осіб), повіт Добруджа (1,5 тис. осіб). Однак чисельність осіб, які спілкуються українською мовою, перевищує офіційну чисельність українців, що свідчить про громадську ідентифікацію. За неофіційними даними чисельність українців в Румунії становить від 150 до 250 тисяч осіб.

За переписом 1948 року українців налічувалося 800 тисяч осіб, але політика румунізації призвела до стрімкого зменшення кількості українців. За офіційним переписом 1956 року в Румунії проживало 68,3 тисяч українців, найбільше в повітах Сучава та Марамуреш.

"Мармарощина або Мараморощина – історична область в Карпатах (укр. Мармарощина, рум. Maramureş (Марамуреш)), що ділиться на Південну Мармарощину (українську етнічну територію в закарпатській Румунії) та Північну Мармарощину, що становить собою східну частину українського Закарпаття" [8, с. 1476].

За рішенням Тріанонського договору 1920 року історичний край Мармарощина був розділений між Чехословаччиною (60% території) і Румунією (південніше річки Тиса; 40% території).

Після Другої Світової війни північ Мармарощини відійшла до СРСР і увійшла до складу Закарпатської області.

Після довгих років румунізації на території Південної Мармарощини досі зберігається українська мова і в місті Сигеті діє український ліцей імені Т.Г. Шевченка. Майже все населення краю можна назвати нащадками українців, але тут не кожен це знає, а тим паче визнає своє українське коріння.

"Вперше назва "Мараморош" згадується в грамоті з 1199 року" [8, с. 1476]. У 1918–1919 рр. входила до складу Гуцульської Республіки.

За переписом 1930 року на території Мармарощини проживало 26 000 осіб, в тому числі 17 000 (65,4%) українців.

Нині в південній частині Мармарощини (Сигітський та Вишівський р-ни Марамороського повіту), уздовж річок Рускова, Вишівка і на лівому березі р. Тиса розташовано 13 сіл, в яких проживає понад 37 тисяч українців. Найбільшими з них є села Руська Поляна (Poienile de sub Munte) – 11 тис. мешканців, Русково (Ruscova) – 6 тис. мешканців, Кривий (Repedea) – 2,4 тис. мешканців, Кричунів (Craciunesti) – 1,8 тис. мешканців, Вишівська Долина (Valea Viselui) – 1,7 тис. мешканців, Красний (Crasna) – 1,5 тис. мешканців, Бистрий (Bistra) – 1,5 тис. мешканців. У селах Вишня Рівна (Rona de Sus), Красний, Бистрий, Вишівська Долина, Руська Поляна, Луг над Тисою (Lunca la Tisa), Великий Бичків (Vocicoiu Mare), Кричунів (Craciunesti), Ремети (Remeti), Микула (Micula) загальна частка українського етнічного населення складає близько 95%.

Після тривалого періоду мадяризації та румунізації щодо українців Мармарощини, українське культурне життя дещо поживало з 1948 року, коли румунською владою було надано права для національних меншин у шкільництві. Втім і нині в Румунії, де за офіційними даними налічується 65 тисяч українців, а за даними Союзу українців Румунії – 250 тисяч, українська національна меншина перебуває в досить складних умовах щодо збереження та розвитку своєї національної ідентичності, задоволення освітніх та культурно-інформаційних потреб.

У Румунії немає жодного українського дитячого садка, жодної школи з викладанням більшості предметів українською мовою. На Мармарощині лише в 11 садках із румунською мовою виховання та у 8 восьмирічних школах із румунською мовою навчання українська мова і література викладається як окремий предмет. У повіті є єдиний в Румунії український ліцей. Вищу освіту українською мовою можна здобути в трьох навчальних закладах та лише за однією спеціальністю – українська мова і література. Фактично відсутні будь-які друковані ЗМІ українською мовою, окрім чотирьох періодичних видань Союзу українців Румунії.

Попри значні потуги громадських організацій, Православної і Греко-католицької Церков, ЗМІ, інтелігенції, українці Румунії поступово втрачають рідномовну та етнокультурну ідентичність, вливаючись у річище монолітної румунської етнонації.

Загалом, етнокультурні зв'язки українського населення Мараморощини і мешканців Закарпатської Гуцульщини можна прослідкувати на рівні національних проєктів, симпозиумів, конференцій, фестивалів, конкурсів, що реалізуються за підтримки Державного комітету України у справах національностей та міграції, міжнародних фондів, Міністерства освіти та Союзу українців Румунії та багатьох дослідників, краєзнавців, істориків.

Цінним для краєзнавців та істориків став проєкт "Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку", видання матеріалів ініціювали Л. Аза, А. Попок та О. Швачка. Проєкт здійснено в рамках діяльності Змішаної міжурядової комісії з питань забезпечення прав національних меншин за підтримки Державного комітету України у справах національностей та міграції і Міжнародного фонду "Відродження". Видання ілюструє результати соціологічного опитування українців Румунії та демонструє перспективність подальших подібних досліджень з метою виявлення динаміки етнокультурного життя українців Румунії.

Дослідник з Румунії Василь Куреляк в своєму етногеографічному дослідженні "Українська діаспора Мараморощини" слушно підтверджує, що етнографічна територія Гуцульщини простягається за межі державного кордону України на територію Румунії, а населені пункти долини річки Рускови та комуни Бістра відносяться до етнографічної групи гуцулів. Українці комун Бочікою Марє та Ремєц належать до потисян (долинян), а жителі комуни Рона де Сус – до змішаних гуцульсько-потисянських українців. Територіально Гуцульщина у Марамороській частині Румунії майже збігається з українськими етнічними землями, не охоплюючи Потисся.

Основною зоною розміщення гуцулів у Мараморощині є Вишівщина (територія між річками Васєр, Вішеу і Тиса). У цьому субрайоні виділяються дві підзони: долина річки Рускова та нижня течія басейну річки Вішеу. Площа цієї території становить 576,7 км² (78,1%) від загальної площі української етнічної території. Тут про-

живало 25 499 осіб (66,4% від загальної чисельності населення українських сіл). Територія Потисся становить 162,2 км² (21,9%). Тут розміщені дев'ять українських поселень, в яких у 1992 р. проживали 12 904 особи (33,6%). Внаслідок тривалої ізоляції та трансформації життєдіяльності гуцули і потисяни поступово осучаснювалися в етнографічному аспекті. Нині перед ними стоїть завдання відновити національно-культурну спадщину.

Дослідниця українського життя в Румунії Ярослава Колотило (Бухарест) подає своє бачення культурної діяльності у селах Мараморощини. Гірські карпатські українці – гуцули Румунії – свідомі українці, вони працьовиті, гідні і зберігають своє багате мистецтво з роду в рід. Як вважає дослідниця, гуцули Румунії живуть на Буковині у десятиох селах і присілках, а в Марамореші – у трьох селах (Вишівська Долина, Красний і Бистрий), хоч деякі вважають, що село Поляна та інші також гуцульські.

Багатий емпіричний матеріал щодо українства Румунії містять періодичні видання Союзу українців Румунії (СУР) "Український вісник", "Вільне слово", "Наш голос", "Обрії", румуномовна газета "Curierul Ucrainean".

Найбільш колоритно описав взаємозв'язки гуцулів усієї Мараморощини Михайло Ломацький у своїй діалогії "Заворожений світ", (Тиса, Львів, 2014). Так, у першій частині "По той бік Чорногори" він пише: "Простора наша Гуцульщина в довжінь, у ширинь і височинь – ніхто не знає допевна, де її початок, а де кінець.

Простяглася уздовж і вшир, піднялася високо. Зайняла південну закутину галицької волості, вперезалася частиною буковинської Верховини, закосичилася верхами, полонинами й лісами Закарпаття.

Гуцульщина! Запишнена зеленою красою, сповнена сили, вславлена буйністю природи та бурхливістю життя мешканців-гуцулів.

А тієї краси й сили було, мабуть, найбільше в частині Гуцульщини по ту сторону Чорногори над бистротечними річками Білою і Чорною Тисами. Але ця Закарпатська Гуцульщина була в нас найменше знана – забута була колись, у мряці забуття залишилась по сьогодні. А там краса, якій рівну не легко найти. Там зохвано найбільше первобутности гір і гуцульської старовіччини.

Славу цієї Гуцульщини несла в світ Тиса – славні тут величиною і красою села, а між ними найбільші – Ясіня з близько десятима тисячами мешканців і Рахів – із сімома тисячами. Старовинні це оселі – їх початки губляться в мряковині сивої давнини.

Тут і полонини просторі з буйними травами – між ними 2.022 м високий П'єтрос, а даліше, Шешул, Менчул, Прелуки, Близниці і другі, – тут не лише дві Тиси, але й потоки, між якими найбільші Розіш великий і Свидовець.

Майже зовсім забутою, ніким недосліджуваною була та найменша частина Гуцульщини з містечком Руською Полянню від полонини Копилаша на південний захід до міста Сиготу. Ця частина належала перед першою світовою війною до Мадярщини, після війни припала Румунії.

Наш нарід тут був безмілосердно й безщадно нищений матеріально й гноблений морально, – чисто українські і мішані села не мали своїх шкіл, селяни жили в нужді і темноті, ба, священники тут були змадяризовані так, що й у церквах не находили наші люди нічого свого, нічого рідного.

Мадяри мадяризували гуцулів, румуни румунізували, а жиди визискували; всі, як голодне гайвороння, клювали живе тіло наших людей.

Гуцульські села тут, як Петрова, Рускова та другі, вбогі; при головних вулицях гарні жидівські будівлі, при них городи, сади й сіножати, гуцульські ж хати розкинені по верхах і ґрунях.

Прекрасна й багата тут природа, а люди сірі, бідні, бліді, недоживлені діти, жаль бере глядіти на них, – матері їх передчасно постарілі, обличчя в них журбою о хліб насущний поорані.

А всі вони добрячі, щирі й гостинні, сердечні, лагідні й прихильні, хоч бідні й нещасні.

Тільки десь там далеко, у верхах, під полонинами, задержались були ще багаті газди, нащадки колишніх дуків Верховини.

Спільними зусиллями павперизували (*розорювали* – авт.) й ожебрачували жиди, мадяри й румуни гуцулів – газдів замінювали в своїх слуг і наймитів.

Від непам'ятних часів бували тісні і безпереривні зв'язки між галицькою і закарпатською Гуцульщиною взагалі, а з цією частиною за Копилашем, зокрема. Проходив тут головний шлях з-над

Черемошу над Тису – Дідушковою Річкою, потім ішов двома пляями на полонину Скупову, далі плаєм, зв. Угорське й Стовпнями на Черемош у Зеленім, звідтам на Шибений, або Лудовою на Ватунарку, а звідси Руським Ділом на Копиаш, а з нього в глибину закарпатських гір.

Копиаш теж оточував темний ліс, що простягався по високих берегах потоків аж перед Руську Полянну. Гора й полонина Копиаш були вже по ту сторону Чорногори.

Крім плаю через Копиаш вели на Закарпаття ще плаї зі Стога, граничної полонини, з Фуратика й Ледескула ген аж над річку Вишову, де жили теж наші люди, змішані з румунами. На сусідючих зі собою полонинах сходилися літом гуцули з цієї і тієї сторони Чорногори – сходилися і дружили між собою.

Вузьким, каменистим руслом продирався той потік поміж лісову гушавину й скелі і, шойно минувши ліси Копиаша, розливав свої води дещо ширше, а його високі береги, покриті великими листковими й чатинними лісами, розсувалися щораз більше, тож плив уже широкою, розкішною долиною з лугами, буйним зіллям, квітами і травами аж до просторої, плодovитої, сонцем залитої рівнини, на якій розложилося колись село, сьогодні містечко Руська Поляна.

Говорили тут колись старі люди, що Господь прогнав був із раю не лише Адама й Єву, але й усіх звірів і птахів, а ті найшли для себе другий рай власне по ту сторону Чорних гір, над двома Тисами".

Етнокультурні зв'язки гуцулів-автохтонів Мараморощини (Румунія) та Закарпатської Гуцульщини (Україна) передбачають не лише контакти на рівні родин, а й тісну співпрацю на рівні громадських, культурно-освітніх організацій, неурядових фондaцій та державних інституцій.

2015 і 2017 року автори мали нагоду дослідити українське життя у гірських селах Поляна, Кривий, Русково, Рона, Красний, Бистрий, Вишівська Долина. Наші мікродослідження питань національної та етнічної ідентичності, етнокультурної самоідентифікації, етномовних процесів не претендують на всеосяжність, однак дають підстави твердити, що найвищий рівень української етнічної самосвідомості демонструють усі чотири гуцульські села – Красний, Бистрий, Кривий та Вишівська Долина.

Тут побутує розмовна діалектна гуцульська мова і традиційна культура, поширені зв'язки з родичами на правому березі р. Тиси (Україна).

Для українців Румунії були організовані перші національні фестивалі в всіх кряях – в Марамореші, Банаті, Добруджі, Буковині, де українці, в тому числі й гуцули, змогли спілкуватись і виявити своє духовне і матеріальне мистецтво.

У Бухаресті вже стали традиційними "Дні української культури", тепер це дійство відбувається майже кожного року, а деякі фестивалі, такі, як Фестиваль українських колядок, що проходить у м. Сигеті, з 1993 року став традиційним. Святкова служба в Українській церкві, парад костюмів і масок на вулицях міста і цікавий концерт гуртує українців і викликає пошану і подив зі сторони румунів та влади цього краю. На цьому фестивалі завжди були присутні колядники з сусіднього Закарпаття. У Сигеті Мармацією відбувся вже XXIII Міжнародний фестиваль українських колядок, звичаїв та обрядів зимових свят.

Інший культурний традиційний захід, який проходить щороку на Буковині, – це Фестиваль "Співжиття", де українці з певного села організують фестиваль і запрошують хоча би один колектив від інших буковинських меншин (а їх досить багато), гостей з близької України, приміром, цікавий 13-й фестиваль пройшов у гуцульському селищі Кирлибаба.

Перший Фестиваль українських колядок відбувся на Буковині 27 грудня 2015 року в Сереті. Ось як про це пише "Український вісник" (число 1-2, 2016): "Нарешті!... Після кількох спроб, можливо й випробувань, серетська організація СУРу, зі святочного натхнення її голови Михайла Міхаєску-Анюка, за підтримкою місцевої Мерії та під покровительством Сучавської повітової організації СУРу, в супроводі Іллі Савчука – голови і Івана Боднара – першого заступника голови, зорганізували в приміщенні Культурного центру "Міхай Теліман", перший випуск Фестивалю українських колядок".

За ініціативою та проектом викладачок Анки Штюбіану та Конвалії Григорійчук із села Балківці, повіт Сучава, за підтримкою Міністерства освіти та Союзу українців Румунії, в новообладнаному місцевому культурному домі відбувся шостий випуск міжповітового конкурсу "Свято рідної мови". Були запрошені та

брали участь в конкурсі учні шкіл, де вивчається рідна українська мова: з Сучавщини – Балківці, Негостина, Шербівці, Калинешти-Купаренку, Калинешти-Енаке, Вашківці, Бродина, Ульма, Ізвоареле Сучевей, Молдова-Сулиця, Палтіну, Марицея, Мілішівці, Серет, Радівці, Сучава; з Мараморощини – Рускова, Поляни, Верхня Рівня, Ремети, Луг над Тисою; з повіту Тіміш – Шука. Рідна українська мова представлялась публіці різними формами: декламуванням, усним описанням народного строю рідної місцевості, есе або складанням твору на тему рідної мови, короткими виставами (Є. Фрасинюк, Український вісник, № 5-6, 2016).

Протягом двох днів у залі "Васіле Лукачу" Західного університету Васіле Голдіш у м. Сату Марє відбулося урочисте відкриття VII-го Міжнародного симпозіуму "Румунсько-українські відносини: історія та сучасність". Організаторами симпозіуму були Союз українців Румунії та Сатумарська повітова організація Союзу українців Румунії, якою керує новообраний голова повітової організації та генеральний секретар СУРУ Люба Горват. Партнерами події були Повітовий музей з Сату Марє, Ужгородський національний університет, Західний університет "Васіле Голдіш" (Арад) організація Сату Марє, Національний лісотехнічний університет (Львів), Благодійний фонд з Чернівців "Суспільні ресурси та ініціативи" (Український вісник, № 5-6, 2016).

Ще один культурний захід українців Мараморощини, який вже можна назвати традиційним, це "Фестиваль-конкурс української поезії", що проходить кілька років підряд у селі Вишня Рівня і надиhaє молоде покоління до поезії, до українського слова. Щоберезня в Румунії проходять "Шевченківські дні".

Стало вже традицією кожного року проводити "Свято осені" в марамороському селі Ремети, куди колективи всіх українських сіл приносять зразки свого матеріального, а особливо духовного урожаю. Буковинські гуцули не забули відзначити свого героя Лук'яна Кобилицю в селі Нісіпіті і провели дуже гарне тепле свято, де були присутні і їх брати з-за кордону.

У гуцульському селі Вишівська Долина 2016 року були організовані і зняті студією телебачення "Українські вечорниці" у хаті народного поета Гаврила Клемпуша. Ініціатор – місцева активістка Марія Папарига.

Гуцули Мараморощини щороку гуртуються навколо специфічного весняного свята "Гуцульська міра" у селі Бистрий, яке закликає сюди гуцулів з цілої Румунії і з України.

У 2015 році один з авторів відвідав XIV-й фестиваль весняних обрядів "Гуцульська міра". Його ініціатор – Дмитро Коренюк, відомий український письменник-гуморист, вчитель, професор музики, який докладає багато зусиль, щоб не заросла половою українська нива. Ось як він розтлумачив суть дійства: "Міра – це робоче свято, коли збираються люди, вівчарі доять та міряють молоко овець, господар позначає фарбами кожну свою вівцю, щоби міг розпізнати восени. Це вихід овець на полонину. Це свято відбувається не тільки у нашому селі, а й в інших українських селах – Вишівській Долині, Вишні Рівній, Русковій, Полянах. Вівчарські звичаї, на жаль, почали трохи забуватися. Саме тому 14 років тому я та колишній радник Міністерства культури Румунії Ярослав Колотило започаткували у селі Бистрий фестиваль "Гуцульська міра", нас підтримав примар (сільський голова) Василь Дудчук".

Феєрична артистична програма заповнила і сцену, і зал Будинку культури – гурт "Веселі гуцули" з Бистрого піснями і танцями викликав щирі овації, а наприкінці гурт "Юркуци" з Вишівської Долини подарували високе пісенне українське і румунське мистецтво. Гуцульське народне гуляння об'єднало все село – бистрян і гості мали нагоду скуштувати вівчарські страви: сир, вурду, бриндзю, бануш, ягнятину.

Наступного дня відбулося посвячення овець отцем Іваном Юрчею. Настоятель бистрянської парафії о. Іван так розповідає про весняний обряд гуцульської міри: "З давніх-давен наші предки працювали лісорубами або вирощували худобу, забезпечуючи таким чином повсякденне життя. Майже кожна сім'я тримала овець. Під час зими господарі тримали вівці вдома, а з приходом весни вівці збиралися до купи до однієї стайні, де їх перебирав вівчар, який мав виганяти їх на високогірні пасовиська. На жаль, останнім часом міра не має те саме значення, як колись. Переважна частина дійства проводиться довкола фестивалю, артистичної програми, але далі робиться молитва за овець та вівчарів. Цього року я відправив цю молитву у Чорній Долині, у господаря-вівчара ІванаТуруса. Важливим є те, що наші люди далі зустрічаються у цей день у єдності та любові".

Ще ніколи гуцульські фестивали не проходили за межами України. Немало років виношувались плани провести фестини в Румунії – на Сучавщині чи Мараморощині, де у кількох десятках сіл проживають автохтони-гуцули, відрізані від гуцульського материка повоєнним переділом Європи, однак ментально пов'язані з ним духовною пуповиною: вони надійно зберегли давні співанки й легенди, традиції, самобутню культуру.

Було немало розмов й дискусій, писалися плани й пропозиції, однак справа з місця не рушила. Там, де не могли собі дати раду офіційні й державні установи, взявся до роботи Василь Попович – поважний газда з села Кривого (Репедя), голова фонду "Союз гуцулів Румунії", директор тамтешнього будинку культури. Говорив мало, дав слово 2017 року провести перший міжнародний гуцульський фестиваль у рідному селі. Знайшов прихильників у повітовій раді в Бая-Маре, взяв у союзники примара (сільського голову) Івана Миколайчука, поїхав за порадою у Верховину до Дмитра Стефлюка – голови всеукраїнського товариства "Гуцульщина" та Ярослава Кікінчука – голови асоціації місцевих рад гуцульських регіонів.

Час і бензин не рахував, шукав-просив кошти, переконував спонсорів, закликав акторів виступити без гонорарів. І от 30 липня 2017 року трембіти скликали горян до Румунії на Перший Міжнародний гуцульський фестиваль. Прийшли гуцули й румуни з сусідніх сіл, приїхали побратими з України – з Верховини, Коломиї, Яремче, Надвірної, Львова, Рахова, Буковини...

Гуцульський світ того дня перенісся на Мараморощину: тут співали коломийки й танцювали аркана, грали-вигравали скрипки й денцівки... Варили банош й бограч, смажили баранину, частували знаменитою румунською цуйкою – п'ю до тебе! І спілкувалися, набувалися в приятній бесіді, розумілися на рівні серця, бо з єдиного українського пракореня явлені світові, високими узверхами поєднані, рідною Гуцулією збрані. На високому організаційному рівні у Кривому у 2018 році відбувся і II Міжнародний гуцульський фестиваль в Румунії.

На усіх заходах – фестивалях, вечорницях, конференціях – обов'язково є участь делегацій і учасників з України, зокрема й гуцульських районів, що поглиблює міжкультурні зв'язки, зміцнює транскордонне співробітництво, сприяє духовному розвитку українців Румунії.

Ось свідчення етнічної гуцулки, екс-радника Міністерства культури Румунії Ярослав Колотило: "Гуцулів з Мараморощини не можна порівняти з гуцулами з Косова. Вони мають інший відтінок у мові. А рахівські гуцули такі самі, як наші. У нас збереглося чимало, але й багато зникло, наприклад, уже немає цимбалів. Трембіти й сопілки є. Вишивають менше, переважно хрестиком. У нашому селі збереглося лише 15 гуцульських кептарів, один з них є в музеї в Бухаресті. На жаль, нема гуцульського музею в Румунії, але у Вишівській Долині зберігся дім Гаврила Клемпуша, лісоруба, поета. Він був самоуком, розумною людиною. На його хаті ми встановили пам'ятну дошку, там багато гуцульських виробів. Гуцули-автохтони мусять показати, що живуть на своїх землях, і тільки доля, історія розділили їх кордонами. На гуцулів Румунії треба дивитися як на таких, що, слава Богу, збереглися, і треба їм допомогти, щоби зберігалися далі. На Мараморощині ніколи не міняли українську Службу Божу на румунську: досвід показує, що тільки там, де збереглася Церква, збереглася нація і її самобутність".

На румунській Буковині було знищено українську Церкву, переклали літургію румунською, тому молодь перестала говорити українською мовою. На Мараморощині українці не скорилися мадярській владі, а коли прийшла румунська, то гуцули твердо відстояли свої права на рідну мову, хоче це було нелегко.

На румунізацію українців впливає Румунська православна церква (богослужіння і проповіді майже повсюдно відбуваються лише румунською мовою), розпорошеність й самоізоляція від інших країв українського поселення, тамтешня українська інтелігенція була залякана, зазнала переслідування режиму Чаушеску. Соціалістична Румунія робила все для того, щоб не комунікували між собою гуцули-українці Мараморощини й Закарпаття, Сучави і Буковини. Колючий дріт обабіч Тиси й Черемоша на десятиліття розділив гуцульські родини.

Від румунської революції 1989 року розпочалося національне й церковне відродження, однак йде воно дуже повільно через недостатню зацікавленість центрального уряду Румунії та місцевої влади, а також через недостатні зв'язки з материковою Україною, яка епізодично проявляє інтерес до цієї гуцульської закутини.

Державний кордон України й Румунії проходить вздовж Тиси і не збігається з етнічним, тому в межах Румунії знаходиться до півсотні сіл, заселеної українцями. Державний прапор України не зустрінеш в українських селах Мараморощини, хоча на сільрадах румунських сіл Закарпаття висіли румунські триколори. На сцені у Бистрому назву фестивалю "Гуцульська міра" написали тільки румунською мовою, хоча 97 відсотків мешканців села – гуцули-українці.

Дні напруженої праці на Мараморощині залишили незабутні враження і поповнили діаріуш новими знаннями. Директори будинків культури Николай Марічек і Василь Попович були нашими гідами.

Побували у сімох селах, ось їх перелік: Бистрий, Вишівська Долина, Красний, Кривий, Рускова, Рона, Поляни, у місті Сиготі. Спілкувалися з гуцулами-газдами і газдинями. Справжні патріоти краю – Дмитро Коренюк, Василь Дудчук, Василь Попович, Николай Марічек, Анна і Йосип Годинчуки, Дмитро Голдіш, Петро і Юрій Пирожуки, Юрій Москалок, Михайло Турус, Анна Луцак, Танасій та Ілона Ончі, Касіян Піцура, о. Іван Арделян, о. Іван Юрча, о. Петро Рагован – усі вони розповідали про свої села й міста, ділилися проблемами, розпитували про материкову Україну і Гуцульщину.

Етногеографічне вивчення проблем розвитку міжкультурних зв'язків українського населення румунської Мараморощини зі своїми єдинокровними братами в Україні дозволяє зробити певні висновки.

Йдеться насамперед про нагальну проблему суттєвого гальмування асиміляційних процесів та реукраїнізацію краю, які можливі тільки за активної участі материкової України через надання духовної та матеріальної підтримки.

Пожвавлення економічних зв'язків на макро – та макрорівнях може частково позитивно вплинути на вирішення соціальних та фінансових проблем. У гірських українських комунах дуже гострою є проблема безробіття, подібна ситуація спостерігається і в селах Закарпатської Гуцульщини. Розвиток традиційних промислів та підтримка з боку двох держав малого і середнього бізнесу, доступні кредити, сучасні технології змогли б частково вирішити проблему безробіття.

Етнічна самоідентифікація зазнала різноманітних культурних та соціальних впливів, що негативно позначилося на справі збереження національної традиції та етнокультурних цінностей, однак не перетнула критичної межі.

Неминучий процес нівелювання традиційно-побутової культури зможе пригальмувати вдумлива і системна робота щодо збереження самобутності етнографічних груп, відновлення національно-культурної спадщини, посилення культурно-просвітницької роботи серед молодого покоління, а також відродження в сучасних економічних умовах традиційних форм господарювання.

Надзвичайно важливою є участь офіційних делегацій, художніх колективів, самоорганізованих громадян з України у культурних заходах, що їх проводять українці Румунії, – фестивалях, вечорницях, концертах, конференціях, – це сприяє поглибленню міжкультурних зв'язків, зміцнює транскордонне співробітництво, надає новий імпульс у справі духовного розвитку української справи у сусідній державі – члена Євросоюзу.

Вважаємо за доцільне мобілізувати усі проукраїнські сили для якнайшвидшого створення потужного українського культурного центру та етнографічного музею у місті Сиготі Мармаціей, а у Вишівській Долині на базі хати-музею Гаврила Климпуша – Гуцульського музею. Також нагальною проблемою, що потребує вирішення, є відсутність на румунській частині Мараморощини фахових дослідників (істориків, краєзнавців) минулого і сучасного краю. На румунській Буковині історичні розвідки й етнодослідження провадив знаний краєзнавець Юрій Чига, однак рік тому він помер, а гідної заміни на Сучавщині буде важко знайти.

Таким чином, у наш час є надзвичайно важливим сприяти поглибленню міжкультурних зв'язків, зміцнювати транскордонне співробітництво, надавати новий імпульс у справі духовного розвитку української справи у сусідній державі Румунії – члена Євросоюзу, задля того, щоб підтримати етнокультурні зв'язки автохтонів-гуцулів Мараморощини (Румунія) та Закарпатської Гуцульщини.

1. Аза Л.О., Попок А.А., Швачка О.В. Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку. – Київ: Соціс. Рівне: Ліста, 1999. – 88 с.

2. Бевка Олекса. Літопис сіл Мараморощини. – Бухарест: RCR EDITORIAL, 2011. – 184 с.
3. Бери і гадкуй: збірник марамороських прислів'їв і приказок / упорядник Олекса Бевка. – Бухарест: RCR EDITORIAL, 2006. – 458 с.
4. Вегеш М.М., Горват Л.В. Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 роках. – Ужгород: Колір принт, 1998. – 87 с.
5. Витвицький Софрон. Історичний нарис про Гуцульщину. – Коломия: Світ, 1993. – 94 с.
6. Горват Л.В. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 рр. – Ужгород, 1998. – 172 с.
7. Гуцульщина в плині віків: історія і культура. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 30 січня 2016 р.) // за редакцією О. Масляника і П. Сіреджука. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 417 с.
8. Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Київ: Молоде життя, 1996. – 1599 с.
9. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України / редактори Я. Грицак, О. Романів. – Львів, 1992. – 230 с.
10. Зан М.П. Проблеми етнічної, мовної та конфесійної ідентичності українців у повітах Марамуреш та Сату Маре (Румунія) // Народна творчість та етнографія, 2009. – № 2.
11. Історія Гуцульщини / за редакцією Миколи Домашевського. – I-VI томи. Львів: Логос, 1990-1999 рр.
12. Кімпан-Кимпяну Петро, Кімпан-Кимпяну Іван. З високої Верховини – до зеленої ліщини. – Бухарест: RCR EDITORIAL, 2008. – 170 с.
13. Ковач Іван. "Сміються, плачуть солов'ї...". Літературні портрети у 2-х томах. – Бухарест: RCR EDITORIAL, 2014.
14. Куреляк В. Українці Румунської Мараморощини: монографія. – Львів: видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 184 с.
15. Ломацький М. Заворожений світ. – Львів: Тиса, 2014. – 496 с.
16. Люблю тебе, Гуцуліє! Збірник українських гуцульських пісень // упорядник Юрій Чига. – Бухарест: RCR EDITORIAL, 2009. – 258 с.
17. Масляник О. Довга дорога на Бистрий...// Гражда, 2015. Ч. 2. С. 35-39.
18. Регуш Корнелій. Українці в Румунії. – Бухарест: RCR EDITORIAL, 2017 – 156 с.
19. Трайста Михайло Гафія. Під сузір'ям слова. – Бухарест: RCR EDITORIAL, 2018. – 376 с.
20. Український вісник. – 2016-2018 рр., №5, 6.
21. Чига Ю. Ой багата Гуцулія. – Бухарест: RCR EDITORIAL, 2003. – 456 с.

ТИРЛИЧ ЖОВТИЙ (*GENTIANA LUTEA*) – ПОПУЛЯРНА РОСЛИНА ГУЦУЛІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ТА ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Б.І. Москалюк¹, Є.А. Мелеш²

¹Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна

²ДВНЗ "Ужгородський національний університет",
м. Ужгород, Закарпатська обл., Україна

Тирлич жовтий (*Gentiana lutea* L.) – рідкісна високогірна рослина роду тирлич, родини тирличеві. Латинська назва роду *Gentiana* L. походить від імені іллірійського царя Гентіуса, який, як вказував Пліній Старший, вперше використав кореневище рослини для лікування чуми ще в 167 році до н.е. [4].

Gentiana lutea – реліктовий середньо-південноєвропейсько-малоазіатський високогірний вид. Зростає у субальпійському та альпійському поясах. В Українських Карпатах проходить північно-східна межа ареалу виду [23].

Тирлич жовтий, а по гуцульському гінзура (або джиджура) – це багаторічна трав'яниста рослина до 120 см заввишки, з широкоеліптичними листками; верхні – стеблообгортні, з серцеподібною основою; нижні – звужені в короткий черешок. Чашечка півчаста, дво-, п'ятизубчаста, з одного боку майже до основи надрізана. Віночок із п'ятьма-шістьма лопатями, в кілька разів довшими за трубочку, жовтий (рис. 1). Плід коробочка [16]. Підземна частина представлена вертикальним кореневищем – каудексом. У генеративних рослин каудекс "багатоголовий". Загалом коренева система дорослих особин складається із додаткових коренів та їх галужень. Функціонально вони диференційовані на товсті багаторічні запасуючі корені й на тонші, які на ранніх етапах розвитку виконують всисну, а пізніше тільки провідну функцію [19].

а б
Рис. 1. Тирлич жовтий на г. Піп Іван Марамороський
(а-суцвіття; б-генеративна особина)

Гінзура в Українських Карпатах відома як цінна лікарська та декоративна рослина. З лікувальною метою використовуються кореневища і корені рослини, які містять різноманітні по хімічній структурі біологічно активні речовини. Фармакологічні властивості сировини визначаються наявністю гірких глікозидів: генціопікріна та амарогенціна.

Застосовують тирлич жовтий для збудження апетиту й поліпшення діяльності органів травлення при ахілії, відрижці, здутті, печії, відсутності апетиту, після виснажливих хвороб, при подагрі й артритях, як жовчогінний і антигельмінтозний засіб тощо [2; 6; 17]. Гіркі глікозиди викликають посилену перистальтику [1, 3], препарати тирличу також підсилюють скорочення серця [8; 9].

У народній медицині тирлич жовтий вживають при хворобах шлунка, селезінки, печінки, при золотусі, жовтяниці, кашлі, гарячці, при дизентерії й цинзі й, крім того, рослину застосовують у стоматології [22; 24]. З коренів джиджури гуцули робили навіть вино, яким лікували легеневі хвороби [22]. А настоянка рослини відома як ефективний загальнозміцнювальний засіб, навіть при туберкульозі легень [8]. Водні витяжки із підземних частин тирличу корисні при ревматоїдних і обмінно-дистрофічних хворобах

суглобів і як жарознижувальна речовина при простудних хворобах. Зовнішньо відвар коренів використовують при гнійних ранах і виразках, а настоянку – при гніздовій алопеції [20; 21]. У літературі є також дані про застосування рослини навіть при злоякісних виразках [20]. Натомість передозування препаратами тирличу жовтого викликає побічні ефекти: блювання, погіршення діяльності органів травлення та ін. [18].

Узагальнюючи дані різних авторів, можемо відмітити, що тирлич жовтий має широке застосування у народній медицині, але найчастіше – при хворобах шлунково-кишкового тракту. У науковій медицині України він практично не застосовується, у зв'язку з тим, що в нашій країні немає культурних плантацій, які б забезпечили потреби фармакопеї.

Останнім часом запаси тирличу жовтого в Українських Карпатах зменшуються, що загрожує повним зникненням цієї рослини. У горян-гуцулів виробилися вікові традиції збирання кореневищ тирличу жовтого на свято Івандель в фазі масового цвітіння. Виникли навіть чаклунські обряди в період, коли вони змушені були займатися самолікуванням з елементами знахарства. З одного боку потрібно зберегти старовинні традиції наших предків, а з іншого – вміло проводити роботу з тими, що впливають на зменшення ареалу та кількості особин тирличу жовтого [11]. Важливим є піднесення екологічної культури й формування екологічної свідомості населення гірських районів. Особливо наголошувати місцевим жителям про тирлич жовтий не як "панацею" від усіх хвороб, а лише як лікарську рослину, що збуджує апетит і покращує діяльність органів травлення [7]. Тепер в аптеках є широкий асортимент альтернативних ліків для боротьби з внутрішніми захворюваннями, особливо в області черевної порожнини. Слід звернути увагу на сприяння розмноженню тирличу жовтого для відновлення його природного ареалу. А необхідні для медицини лікарські рослини потрібно вирощувати в культурі, як це робиться у Швейцарії та інших Західноєвропейських країнах.

Для піднесення екологічної культури молоді та збереження рідкісних видів важливо здійснювати систематичну природоохоронну роботу [12]. Ми підготували методичні розробки для екологічних гуртків щодо охорони рідкісних видів роду тирлич [10]. Також необ-

хідно систематично виготовляти інформаційні матеріали, а у школах, будинках культури проводити позашкільні заходи присвячені тирличам та іншим рідкісним рослинам. Для збереження генофонду досліджуваних популяцій актуально розробити систему їх охорони, дотримуючись наукових принципів.

Важливо наголосити, що *Gentiana lutea* в Українських Карпатах знаходиться на північно-східній межі свого ареалу. Завдяки лікарським властивостям і декоративним якостям вид рідкісний у межах всього ареалу в Українських Карпатах. Основні чинники регресивних змін популяцій *Gentiana lutea* є випас худоби та масове викопування для приготування ліків, одна з причин рідкості – повільний ріст рослини. Рослину включено до Червоної книги України як вразливий вид [23].

Тирлич жовтий представлений в Природно-заповідному фонді, зокрема зростає у Карпатському біосферному заповіднику та в національному природничому парку "Синевир" [5]. Охороняється в Апшинецькому (Свидовець) і Тавпиширківському (Горгани) заказниках загальнодержавного значення [15].

З метою збереження виду *ex situ* нами ще у 1997 році було закладено дослідну ділянку в с. Видричка (близько 500 м н.р.м.). Рослина росла на дослідній ділянці впродовж чотирьох років. Згодом, у 2001 році саджанці було знищено повеневидами р. Біла Тиса. Експеримент по вирощуванню рослини ми продовжили у 2006 році. Дослідну ділянку було закладено в селі Богдан (близько 550 м н.р.м.). Насіння *Gentiana lutea* було зібране на полонині Рогнеска (близько 1550 м н.р.м.) та висіяне в середині жовтня на глибину 0,5-1 см в кількості тисяча штук. Здатність до проростання становила 60% [14]. Успішний багаторічний досвід вирощування *Gentiana lutea* на дослідній ділянці свідчить, що вид можна вирощувати в культурі без додаткових агротехнічних методів підтримки (рис. 2).

З метою відновлення природних популяцій тирличу жовтого слід проводити його реінтродукцію після попереднього вирощування рослин в культурі до дво-трирічного віку [13]. Для отримання вихідного матеріалу для реінтродукційних робіт виду найбільш ефективним є насіннєве розмноження свіжозібраним насінням. При вирощуванні *Gentiana lutea* краще висівати насіння восени під зиму.

Спосіб вирощування є технологічно простим, не потребує великих матеріальних витрат. Тому широке його застосування дасть можливість не лише зберегти цінний вид роду *Gentiana*, а й збільшити його чисельність.

Рис. 2. Восьмирічні особини тирличу жовтого в умовах ex situ

1. Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Яценко-Хмелевский А.А. Лекарственные растения. – М.: Высшая школа, 1990. – 544 с.
2. Гладун Я.Д. Поширення і запаси найважливіших лікарських рослин у Закарпатській області // Укр. ботан. журн., 1986. – Т. 43, № 4. – 94 с.
3. Гродзінський А.М. Лікарські рослини // Енциклопедичний довідник. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1992. – 543 с.
4. Заверуха Б.В., Андриенко Т.Л., Протопопова В.В. Охраняемые растения Украины. – Киев: Наукова думка, 1983. – 176 с.
5. Зиман С.М., Тях Ю.Ю. Рідкісні рослини флори НПП "Синевир" // Фіторізноманіття Карпат: сучасний стан, охорона та відтворення: міжнар. наук. конф., присвяченої 15-річчю МНДЛ УжНУ (11-13 вересня 2008 р.): матеріали конф., 2008. – IX. – С. 63–67.
6. Кархут В.В. Ліки навколо нас. – Київ: Здоров'я, 1978. – 368 с.
7. Комендар В.І. Лікарські рослини Карпат. – Ужгород: Карпати, 1971. – 247 с.

8. Мамчур Ф.І. Довідник з фітотерапії. – К.: Здоров'я, 1986. – 280 с.
9. Мамчур Ф.І. Цілюще зело. – К.: Здоров'я, 1993. – 208 с.
10. Москалюк Б.І. Охорона високогірних видів роду тирлич в Українських Карпатах // Біологія, 2007. – Т. 168, № 12. – С. 35–36.
11. Москалюк Б.І. Проблема охорони високогірних видів роду *Gentiana* L. в Українських Карпатах // Актуальні проблеми ботаніки та екології: міжнар. конф. молодих учених-ботаніків (17-20 вересня 2007 р.): матеріали допов. – Київ, 2007. – С. 158–160.
12. Москалюк Б.И. Формирование экологической культуры молодежи // Урбоэкосистемы: проблемы и перспективы развития: IV междунар. науч.-практ. конф. (Ишим, 2009): материалы доклад. – Ишим, 2009. – С. 369–370.
13. Москалюк Б.І. Введення в культуру *Gentiana lutea* L. в Українських Карпатах // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. Біологія, 2009. – № 25. – С. 113–116.
14. Москалюк Б.І. Сучасний стан популяцій високогірних видів роду *Gentiana* L. та наукові основи їх охорони в Українських Карпатах: автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.05 / Нац. ботан. сад ім. М.М. Гришка, НАН України. – К., 2010. – 20 с.
15. Нестерук Ю. Рослинний світ Українських Карпат: Чорногора. Екологічні мандрівки. – Львів: Бак, 2003. – 520 с.
16. Определитель высших растений Украины / [отв. ред. Ю.Н. Прокудин]. – Киев: Фитосоциосентр, 1999. – 548 с.
17. Попов О.П. Лікарські рослини в народній медицині. – Москва, 1966. – 335 с.
18. Преображенський В. Сучасна енциклопедія лікарських рослин. – Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2005. – 544 с.
19. Прокопів А.И., Волгин С.А. Возрастные изменения анатомического строения *Gentiana asclepiadea* и *Gentiana lutea* (*Gentianaceae*) // Ботан. журн., 1991. – Т. 76, № 11. – С. 1472–1481.
20. Растительные ресурсы СССР: Цветковые растения, их химический состав, использование. – Л.: Наука, 1990. – 328 с.
21. Скляревский Л.Я., Губанов И.А. Лекарственные растения в быту. – М.: Россельхозиздат, 1986. – 272 с.
22. Терлецький В.К. Дивовижне у світі рослин. – Київ: Урожай, 1990. – 208 с.
23. Червона книга України. Рослинний світ / [відп. ред. Я.П. Дідух]. – К.: Глобалконсалпінг, 2009. – 900 с.
24. Черкес А.И. Справочник по фармакотерапии. – Киев, 1952. – 356 с.

**НОВІ ДАНІ ДО ІСТОРІЇ ОХОРОНИ ПРИРОДИ
НА ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ МАКРОСХИЛІ ЧОРНОГОРИ
(УКРАЇНСЬКІ СХІДНІ КАРПАТИ)
В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Ю.Й. Нестерук

*Асоціація "Res Carpathica",
м. Львів, Україна*

Після I Світової війни унаслідок перекроювання карти Європи була відроджена польська держава. Тоді ж питання охорони природи стало одним із пріоритетних завдань державного значення. Важливим заходом стало створення у 1919 р. Державної ради охорони природи [Państwowa Rada Ochrony Przyrody].

Одним із першочергових завдань Ради було створення мережі природоохоронних територій, зокрема великих резерватів у Карпатах. Промоторами цього були відомі польські вчені та діячі в галузі охорони природи – Я.Г. Павліковський, В. Шафер, С. Соколовський, В. Гоетель та ін., а також громадські діячі, активісти туристичних організацій. Однією з таких перспективних територій була Чорногора.

У 1920 р. С. Соколовський у новому часописі "Ochrona Przyrody" подав статтю, де вказав, що Польське товариство природознавців ім. Коперника і Галицьке лісове товариство розпочали роботу зі створення в Східних Карпатах, на хребті Чорногора резервата.

У 1921 р. Міністерство рільництва вилучило з господарського вжитку полонину площею 307,5 га, а також 140 га лісових площ. Ця територія була опоясана колючим дротом, що залишився від воєнних баталій 1914–1915 рр.

У 1923 р. полонину Пожижевську відвідала Державна комісія для огляду території і складання кошторису відбудови науково-дослідної станції, яка функціонувала там від 1899 до 1916 р. Проте, через мізерні дотації від держави відбудова станції тривала усі п'ять років (1923–1928 рр.). Тоді ж було розширено територію резервату на полонину Пожижевську, північний і північно-східний схили Брескула та його відріг, званий "Плече".

Від 1924 р. розпочалася польсько-чехословацька співпраця зі створення прикордонних резерватів у Карпатах, а саме в Татрах, Пенінах і в Чорногорі, основними промоторами були: з польської сторони – В. Шафер і В. Гоетель, з чехословацької – К. Домін.

У 1926 р. в праці "Czarna Hora jak rezerwat przyrodniczy" було представлено поетапне розширення резервату в Чорногорі з перспективою створення в майбутнього Чорногірського національного парку [Czarnohorski Park Narodowy]. Серед основних завдань такого плану було врегулювання напливу туристів, для яких Чорногора у той час була на другому місці – після Татр. У статті уперше було оприлюднено схему майбутнього резервату (рис. 1).

Рис. 1. Схема майбутнього Чорногірського національного парку (1926)

Тоді ж, як зазначали у багатьох публікаціях, на перешкоді до створення національного парку були фабрики терпентинної олії, які по чергово ще від 1912 р. діяли в Чорногорі: спочатку – на схилах Данцера, а пізніше – в долині потоку Маришевського. Обидві фабрики були знищені унаслідок руйнації природною стихією: у 1927 р. фабрика біля Данцера знищена потужним селевим потоком, а в 1931 р. така ж під полониною Маришевською – споруда впала під вагою снігу.

У січні 1928 р. у Варшаві на ІХ-му з'їзді Державної ради охорони природи В. Шафер наголосив на необхідності розширення уже існуючого заповідника в Чорногорі та налагодження співпраці з Чехословаччиною для створення дволатерального національного парку. У 1929 р. він розробив пакет пропозицій стосовно національного парку в Чорногорі. У доповіді міністру віросповідань та народної освіти В. Шафер зазначав: "У нас ще багато роботи в Чорногорі, але тут ми дивимося у майбутнє з надією сприяння і підтримки зі сторони Міністерства рільництва, наукових і туристичних організацій зі Львова та Станіслава". Незабаром відбулося розширення вже існуючого заповідника на північно-східному та східному схилі Чорногори до площі понад 900 га.

3–14 грудня 1929 р. у Кракові відбувся ініційований Державною радою охорони природи Польщі конгрес науковців Польщі, Чехословаччини та Румунії щодо співпраці в галузі охорони природи на прикордонних територіях. На цьому форумі велику увагу надавали прикордонному (польсько-чехословацькому) Чорногірському національному паркові.

На цьому ж конгресі була створена ініціативна група, яка складалася з професорів Я. Смоленського (Польща), К. Доміна (Чехословаччина) та А. Борзи (Румунія) для створення заповідника в південному секторі Чорногори, а також прилеглих частинах Мармароського масиву і Чивчинських гір – між горами Піп Іван (Чорногірський), Стіг і Чивчин, де на той час сходилися кордони трьох країн. У проекті основною метою цього заповідника було створення маточника (розплідника) для карпатської фауни. Створення такого трилатерального резервата було б новацією в теорії та практиці природоохоронної справи. Однак, після конгресу 1929 р. про цей проект уже не згадували.

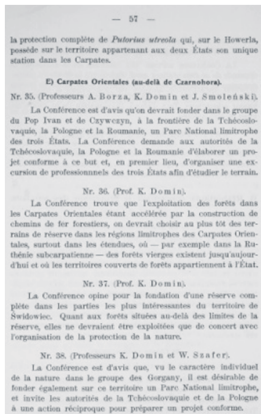
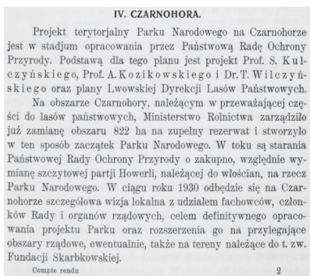
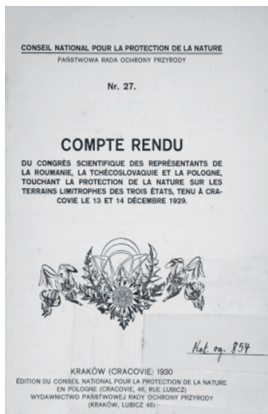

Рис. 2. Матеріали конгресу 1929 р.; а) титульна сторінка; б) фрагмент доповіді В. Гоетеля про Чорногірський національний парк; в) один з пунктів резолюції про створення трилатерального резервата у місці поєднання кордонів Польщі, Чехословаччини і Румунії.

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. розпочалися роботи з інвентаризації флори і фауни на території майбутнього Чорногірського національного парку. Цьому сприяла дослідна ботанічно-рільнича станція на полонині Пожижевській, що стала центром польових досліджень природодослідників, які проводили свої польові дослідження в Чорногорі. Фактичний матеріал з басейну верхнього Прута збирали ботаніки Б. Павловський, Т. Вільчинський, Ю. Мондальський, Г. Козій, дендрологи А. Сьродонь і П. Контни, палеоботанік С. Толпа. Через кілька років детальні ботанічні дослідження були поширені і на урочища Гаджина і Кізі Улоги – в басейні лівих приток Чорного Черемоша, тому, що в той час великого значення надавали охороні місць зростання кедрової сосни.

До цього періоду відносяться ряд цікавих флористичних знахідок на північно-східному макросхилі Чорногори. Проте, з цього часу нам не відомо значних публікацій, окрім кількох праць Т. Вільчинського, Б. Павловського та ще кількох дослідників.

Свої інвентаризаційні роботи на території майбутнього Чорногірського національного парку проведені краківськими зоологами під керівництвом Ю. Фудаковського. Результатом цих дослід-

дження стала публікація у часописі Дослідного інституту державних лісів праці "Przyczynek do znajomości fauny Czarnohory" (у двох частинах), а також ряду інших.

На початку 30-х рр. ХХ ст. розпочинається незрозуміла тенденція у природоохоронній справі зі створенням національного парку в Чорногорі. У 1932 р. в тогочасній Польщі були створені перші національні парки – в Пенінах і в Біловезькій Пущі. У науковій літературі зазначали, що на черзі створення ще кількох, у тому числі першочергово – у Чорногорі, Свентокшинських горах і Баб'їй Гурі. У цьому ж році резерват в Чорногорі розпорядженням Дирекції державних лісів був значно збільшений – до 1512 га, у тому числі абсолютна охорона зазначалася на площі 907 га, а часткова – на іншій території, де на полонинах було дозволено випас великої рогатої худоби та овець.

У 1933 р. В. Шафер так писав про створення національного парку в Чорногорі: "за організацією він поки що відставав від інших, хоча за науковими дослідженнями добре виконував свої завдання завдяки підтримці керівництва Державних лісів і Дослідної ботанічно-рільничої станції на полонині Пожижевській".

Як неодноразово зазначали в тогочасній природоохоронній літературі, завдяки науковцям, які працюють у Чорногорі, а також різноманітній діяльності дослідницької станції на полонині Пожижевській, наукова інформація з території майбутнього Чорногірського національного парку є зразковою порівняно з іншими заповідними територіями II Речі Посполитої. Проте, не вистачало, згідно з річним звітом Державної ради охорони природи – це активного промоутора, який би лобював офіційне створення Чорногірського національного парку на усіх рівнях. "Дуже хотілося б, щоб цей парк отримав професійного менеджера та парковий комітет, подібний до існуючої комісії в Пенінах" – зауважив В. Шафер.

У 1933 р. у щорічнику "Wierchy" було опубліковано цикл статей відомих польських спеціалістів про Чорногору та майбутній Чорногірський національний парк. У цих публікаціях була представлена карта запланованого резервата (рис. 3).

станція на Пожижевській – оз. Несамовите – Шпиці – Маришевська – ур. Форещанка, де у той час була кінцева станція вузькоколійки. Й. Браун-Бланке потім подавав свої геоботанічні описи і фотознімки з Чорногори у своїх наступних працях.

Рис. 4. Повідомлення в газеті "Wschód" [Схід] № 55 від 30 липня 1937 р. про екскурсію Чорногорою видатних тогочасних геоботаніків Європи

Підводячи підсумок, слід підкреслити, що природоохоронна робота в Чорногорі має давні традиції і за понад столітню історію діяльності зі збереження цієї частини українських Східних Карпат зібраний великий науковий матеріал і накопичений великий досвід науковцями та діячами природоохоронної справи.

1. Compte rendu du Congrès Scientifique des représentants de la Roumanie, la Tchecoslovaquie et la Pologne, touchant la protection de la nature sur les terrains limitrophes des trois états, tenu à Cracovie le 13 et 14 Décembre 1929. Édition du Conseil National Pour la Protection de la Nature en Pologne, Kraków, 1930.
2. Fudakowski J. (red.). Przyczynek do znajomości fauny Czarnohory. Rozprawy i sprawozdania Instytutu badawczego lasów państwowych, 8, 1935, s. 27-102.
3. Fudakowski J. (red.). Drugi przyczynek do znajomości fauny Czarnohory. Rozprawy i sprawozdania Instytutu badawczego lasów państwowych, 42, 1939, s. 7-54.
4. Goetel W. Parki Narodowe na pograniczu polsko-czechosłowackim. Wierchy, 4, 1926, s. 127-133.

5. Kostyrko J. Czarnohorski Park Narodowy. Wierchy, 11: O Czarnohorze, 1933, s. 131-146.
6. Kuleczyński S., Kozikowski A., Wileczyński T. Czarna Hora jako rezerwat przyrodniczy. Ochrona przyrody, 6, 1926, s. 23-34.
7. Olszański M., Rymarowicz L. Powroty w Czarnohorę: Nie tylko przewodnik. Oficyna wydawnicza "Rewasz", Pruszków, 1993.
8. Sokołowski S. O potrzebie zakładania rezerwatów leśnych. Ochrona przyrody, 1, 1920, s. 21-24.
9. Swederski W. Sprawozdanie Stacji Doświadczalnej Botaniczno-Rolniczej we Lwowie. Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego, Puławy, 1928.
10. Szafer W. Projekt utworzenia rezerwatu dla fauny karpackiej nad górnym Czeremoszem. Ochrona przyrody, 12, 1932, s. 165-166.
11. Zagraniczni uczeni geobotanicy zwiędzają z zainteresowaniem Huculszczyznę. Wschód, N 55, 1937, 30 lipca.

УДК 502.4(477+498)(234.421.1)

**ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ
ТРАНСКОРДОННОГО МІЖНАРОДНОГО
УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКОГО
БІОСФЕРНОГО РЕЗЕРВАТУ В КАРПАТСЬКИХ ГОРАХ
ТА РОЛЬ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПРИРОДНОГО ПАРКУ "ВЕРХОВИНСЬКИЙ"**

М.М. Нечай

*НПП "Верховинський",
с. Верхній Ясенів, Івано-Франківська обл., Україна*

Актуальність створення транскордонного Міжнародного українсько-румунського біосферного резервату в Карпатських горах, полягає в тому, що він дасть можливість ефективно координувати природоохоронну й науково-дослідну роботу чотирьох українських та двох румунських природо-заповідних інституцій та науково розробляти спільні проекти сталого розвитку цих цінних прикордонних гірських теренів. Оскільки значна частина території проєктованого

резервату, розташована по обидва боки державного кордону, між Україною і Румунією, його створення допомагатиме спільному вирішенню найбільш актуальних економічних і екологічних проблем в цьому особливому регіоні Карпатських гір, які зумовлені глобальною зміною клімату.

За своїм функціональним призначенням біосферні резервати відрізняються від національних парків, заповідників й інших категорій охоронних територій. Їх призначення полягає в поєднанні пасивних форм охорони природного середовища (заповідний режим), з активними формами охорони шляхом екологічно обґрунтованих методів використання й відновлення природних ресурсів. Враховуючи таке багатогранне завдання БР, під егідою МАБ ЮНЕСКО створюється на підставі національних та міжнародних природоохоронних програм глобальна мережа біосферних резерватів. Біогеограф Каліфорнійського університету (США) М.Д.Ф. Удварди визначив на планеті 8 біогеографічних царств, 193 біогеографічні провінції та 360 біогеографічних регіонів. Серед визначених регіонів є гірська система Карпат.

Значну роботу по створенню українсько-румунського біосферного резервату починаючи з 2010 року проводить заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор – Федір Гамор. З його ініціативи укладено Меморандум про взаєморозуміння між Карпатським біосферним заповідником (Україна) і природним парком "Гори Мароморощини" (Румунія) щодо створення українсько-румунського біосферного резервату в Маромороських горах.

Бажано, щоби в кожному біогеографічному регіоні були створені біосферні резервати. Вони призначені зберігати не лише природні екосистеми й ландшафти різного типу та їх біологічне різноманіття, але й обґрунтувати екологічні засади оптимізації економічних систем – агроекосистем, лісових екосистем, водних екосистем. Тому біосферні резервати створюються не лише на суходолі, але і в прибережних зонах Світового океану та різних морських екосистем.

Українською територіальною основою проєктованого резервату, на півдні Українських Карпат, стануть сучасні території Національного природного парку "Верховинський", Карпатського

національного природного парку, Національного природного парку "Черемоський" та Карпатського біосферного заповідника. Румунською основою проєктованого резервату, стануть сучасні території Muntii Maramuresului й Rodna National park, в Мармароських та Роднянських горах, на півночі Румунських Карпат.

Вся українська територія, проєктованого резервату, є дуже цінною для збереження природи і проведення природознавчих наукових досліджень півдня Українських Карпат, належить до ПЗФ України. Департамент природно-заповідної справи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України вважає, що на території запроєктованих чотирьох природо заповідних установ України, проводиться ефективна природо-охорона і науково-дослідна робота та розробляються новітні моделі раціонального, екологічно ощадливого, гірського лісового господарства, які можуть представляти інтерес для наших румунських колег.

Для того, щоб проєктований міжнародний біосферний резерват, у прикордонному регіоні Карпатських гір, поповнився новими важливими міграційними коридорами, в першу чергу, необхідно розширити територію НПП "Верховинський", на терені, від г. Піп Іван Чорногірський, до г. Чивчин. Це дасть можливість змонітизувати територію НПП "Верховинський" із сусіднім Карпатським НПП та Карпатським БЗ. Саме ці питання, у 2019 році, стали предметом обговорення на зустрічах керівників, вищезгаданих природоохоронних установ, у Верховині і Рахові. З цією метою, керівники Верховинського і Черемоського Парків, відвідали Румунію та провели робочі консультації, щодо спільної праці над створенням Міжнародного біосферного резервату.

26.03.2019 року на виконання листа Мінприроди № 8-04/228-19 від 26.03.2019 року у НПП "Верховинський" проведено робочу зустріч представників Карпатського біосферного заповідника та національних природних парків: "Верховинський", "Черемоський" та "Карпатський". Під час зустрічі розглянуто питання про підготовку номінації щодо створення транскордонного біосферного резервату в Мармороських горах.

Учасники зустрічі звернулись до Міністерства екології та природних ресурсів України щодо необхідності проведення робочої зустрічі на міжнародному рівні Україна – Румунія про створення

транскордонного біосферного резервату в Маромороських горах за участю природоохоронних установ Румунії.

27.08.2019 року у м. Вішеу – де – Сус проведено робочу зустріч за участю з української сторони:

- Михайло Нечай – директор НПП "Верховинський";
- Василь Мельник – директор НПП "Черемоський".

З Румунської сторони:

- Каталіна Богдан – директор природного парку "Гори Мараморощини";
- Міхаела Павел – директор Родинського парку;
- Василь Попович – голова фундації українських гуцулів Румунії.

На цій зустрічі розглянуто питання щодо проведення підготовчих заходів по створенню українсько-румунського транскордонного біосферного резервату в Маромороських горах та запропоновано Мінприроди України та Міндовкілля Румунії провести переговори на яких обговорити конкретні заходи щодо створення українсько-румунського транскордонного біосферного резервату в Маромороських горах.

При цьому визначено, що з української сторони можуть долучатися: НПП "Верховинський", "Вишницький", "Синевір", "Карпатський", "Черемоський", Карпатський біосферний заповідник та природний заповідник "Горгани".

Національний природний парк "Верховинський", на відрізьку понад 20 км, державного кордону із Румунією, безпосередньо межує із румунським біосферним резерватом Muntii Maramuresului. Тому в процесі створення проєктованого нового транскордонного Міжнародного українсько-румунського біосферного резервату, на найвищій території Українських Карпат та на півночі Румунських Карпат, прикордонний НПП "Верховинський, може відігравати значну наукову і економічну роль. В перспективі, на українській частині території новоствореного біосферного резервату, можливо прокласти вузькоколіїну залізну дорогу, яка стане екологічно ощадливим видом транспорту, в високогір'ї півдня Українських Карпат. Створення нового Міжнародного українсько-румунського біосферного резервату в Карпатських горах, є актуальним завданням і потребує практичного вирішення.

ГРИБИ В ПИТАННЯХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ

М.В. Пасайлюк

*Національний природний парк "Гуцульщина",
м. Косів, Івано-Франківська обл., Україна*

"Ми є те, що ми їмо" – цей вислів приписують і Гіппократу, і китайському поету Лі Бао та багатьом іншим вченим та філософам. Якщо жартівливо описати компонентний склад справжнього гуцула, то в переліку обов'язково буде кулеша, бриндза, бануш, голубці, вурда, гуслінка, палюшки, варениці, пампушки, бурачки, фасулі, молоко, грибова юшка, баранячі роги, білі гриби, білі з шкварьками і квашені, тунт та ін. При цьому не важливо що саме буде на столі, гуцул обов'язково подякує Господу та попросить, щоб благословив їжу і питво, а після прийому їжі перехреститься та подякує газдині.

Гастрономічні уподобання гуцулів важко уявити описати, не використовуючи слово "гриби". Раціон кожного гуцула в обов'язковому порядку включає в себе кілька видів цих шапинкових, причому доступних в різних іпостасях: як окремий продукт чи як елементи блюд, як лікувальний засіб тощо.

Переконалися у тому, що гриби є важливою складовою раціону гуцулів можна просто поспілкувавшись із любителями "тихого полювання". Так, представники гуцулів із різних сіл будуть діловито описувати Вам смакові якості та переваги того чи іншого виду, при цьому кожен матиме свою назву.

Приміром, *Cathathelasma imperiale* – катателазма царська, тунт, корбан, гордуман – це різні варіанти назв одного і того ж виду, знайти який можна у хвойних лісах Карпат на висоті від 400 до 1000 м н.р.м. Це мікоризоутворюючий гриб. У горах існує приказка: "За одного тунта трьох білих дають" – тобто один тунт вартує трьох білих грибів. Слід відмітити, що такої високої оцінки гриб заслужив не стільки за свої смакові якості, скільки за повір'я, що настоянка катателазми царської покращує чоловічу потенцію. Таким чином,

тунт – неофіційно проголошений символ чоловічого здоров'я і користується особливою повагою гуцулів. При цьому в їжу він теж вряди-годи потрапляє. М'якуш гриба білий, жорсткуватий, з приємним смаком та запахом свіжого борошна з нотками цитрусового аромату. Його використовують у приготуванні других страв з м'яса та риби. На карпатських весіллях з цього гриба готують традиційну українську страву – голубці. Добре зберігається в морозильній камері.

Не тільки карпатські мольфари використовують катателазму для лікувальних цілей. Із етилацетатного екстракту катателазми виділено вісім стеролів ергостанового типу, що мають протипухлинну дію. Екстракт міцеліальної культури інгібує ріст саркоми-180 і карциноми Ерліха на 90% (Ohtsuka et al., 1973). Відомі народні рецепти для приготування настоянок гриба: для цього слід використовувати свіжозібрані гриби. В літрову банку кладуть подрібнені шапинки і заливають горілкою. Настояють в темному місці 21 добу, проціджують. Приймають по пів чайної ложки (можна розвести у воді) два рази в день за півгодини до їжі. Не слід забувати, що надмірне вживання такої настоянки упродовж короткого проміжку не сумує ефект від окремих доз.

Не можна не згадати "гриба над всіма грибами" – білого гриба, боровика справжнього (*Boletus edulis*). Це саме той гриб, заради пошуків якого гуцул може на певний період часу покинути і сім'ю, і дружину і навіть коханку. Це гриб, який змушує озброюватися складними ножиками і зручними кошелями, а відомості про місцезнаходження грибовища передаються із покоління в покоління як особливий ритуал. "Полювати" на гриба починають ще вдосвіта, а сучасні пристрої типу ліхтариків особливо спритним дають можливість навіть ночувати в лісі в очікуванні плодових тіл. Це саме той гриб, про якого складена дитяча приказка: "Бариш, бариш, де твій товариш? Тут чи там покажися нам!" Маленькі гуцулики вірять, що така нехитра примівка допоможе збагатити їх кошелік на ще одного представника виду. Ну а цілувати першого знайденого в сезоні білого гриба – то вам всеодно що дубляж першого поцілунку! Може, навіть, більш інтригуюче, адже не знаєш чи чекатиме тебе і в наступному році в цьому ж місці.

При цьому сновидіння, в яких фігурує білий гриб трактуються неоднозначно. Гуцули вірять, що молодіці білий гриб сниться до вагітності, а літнім людям – до переходу їх у життя вічне.

Білий гриб росте в хвойних, листяних і мішаних лісах, звичайно на лісових узліссях, у рідкому молодому ялинику, на вологому ґрунті з червня по жовтень. Білі гриби часто ростуть групами. Для гуцулів особливо цінні "осінні" білі гриби – вони зазвичай не такі червиві. Хоча насправді білі "літні" гриби – це переважно знахідки боровика сітчастого (*Boletus reticulatus*), який і справді часто буває червивим, а білі "осінні" гриби – це боровик справжній (*Boletus edulis*). Однак хто ж ходить у ліс із визначником? Кусень сала, скиба хліба, фляга з водою і "щасливий патик" (тобто палиця з допомогою якої знайшли першого гриба за цим заходом у ліс) – ось перелік нехитрих пожитків гуцула – грибника, що "полює" на білого гриба.

Через те, що у сушеному вигляді білі гриби, на відміну від інших, не темніють, тому власне і називаються білими та є такими бажаними у кошику.

Мариновані білі гриби – обов'язковий атрибут гуцульського столу, особливо на Святий вечір. В сушеному вигляді – компонент для салату із білих буряків, який теж готують тільки на Гуцульщині, це незамінна складова чинахів, це відома далеко за межами Гуцульщини грибна юшка.

В давнину водними екстрактами з плодових тіл білих грибів лікували стійкі виразки, відмороження. У їх плодових тілах виявлено алкалоїд герценін, який застосовують під час лікування стенокардії. Білий гриб покращує обмін речовин, його використовують при лікуванні туберкульозу, при злоякісних новоутвореннях. Для білизни шкіри роблять маски з кашки білого гриба (Peintner et al., 2007).

Білий гриб – важлива складова економічного розвитку регіону, адже після збору гуцульські гриби (після оплати, звісно) потрапляють у меню всіх гурманів цієї страви.

Таким чином, білий гриб – це незамінний атрибут гуцульського столу та, свого роду, приз одвічних гуцульських змагань під назвою "Хто більше грибів цього року назбирав".

Ще одним грибом, знайти який – то Божа ласка, і в полювання на який посвячені тільки окремі грибники – це баранячі роги (Трутовик зонтичний, бараняча голова, *Polyporus umbellatus*). Знайти гриб – велика удача і велика рідкість. Через свої великі розміри (зріле плодове тіло може важити 2,5-3 кг та сягати до 40 см

у висоту і ширину) гриб легко виявити і вилучити. Грибник після такої знахідки може впевнено повертатися додому, адже достатньо одного плодового тіла, щоб заповнити кошик вщент.

Серед любителів юшки із цього гриба є професіонали, які, точно знаючи "грибні місця", постійно їх моніторять. Буває і таке, що знайшовши молоде плодове тіло, грибник добре маскує його та відвідує упродовж наступних 3-4 днів, щоб понести додому вже гриба у великому форматі. Цікаво, що саме такі грибники можуть оцінити швидкість росту грибниці, адже добре пам'ятають де знаходили плодове тіла у попередні роки. За 5-6 років локація плодкових тіл зміщується на 5-6 м. Отже, за 1 рік радіус росту грибниці подовжується на 1 м. Звичайно, такі підрахунки доволі неточні, але, як показує практика, виправдовують результати трофеєм.

В епоху соціальних мереж фото із баранячими рогами стало мейнстрімом, тоді як до цього часу запрошення поласувати грибом показувало справжню гостинність господаря. Таке запрошення було адресоване тільки обраним і виявляло особливу приязнь до гостя.

Слід не забувати, що гриб внесений до Червоної книги України, однак наразі це не зупиняє любителів ним поласувати.

Цікаво, що Східна медицина вже давно використовує гриба в лікувальних цілях. Трутовик зонтичний містить велику кількість вітамінів і мікроелементів, ергостерол, біотин, полісахариди, ферменти (Cornelius et al. 2009). Тому для гриба характерні наступні основні фармакологічні властивості: сечогінна (діуретична); нормалізація проникності судин при гематурії; протипухлинна; антиоксидантна; імуностимулююча; полегшує перебіг токсичного гепатиту; протипсоріатична; антирадіаційна, антибактеріальна і противірусна (зупиняє ріст стафілококів, уrogenітальних хламідій, малярійного плазмодія); сприяє росту волосся (Zhang et al., 2011). У традиційній китайській медицині гриб трутовик зонтичний використовується при анурії, набряках, проносі, странгурії з наявністю каламутної сечі, при швидкоплинному частому болючому сечовипусканні. Також широко застосовується при жовтяниці і цирозі печінки. Молоді м'які плодове тіла збираються для сушіння або подрібнюються і настоюються на воді або горілці свіжими (нарубаними). Цікаво, що медицина Сходу в деяких питаннях надає перевагу не стільки плодовим тілам, скільки підземним склероціям. В літературі описані спроби виростити скле-

роції Трутовика зонтичного в лабораторних умовах та в природних (Choi et al., 2003). В наших експериментах вдалося отримати плодові тіла Баранячих рогів в лабораторних умовах (Pasailiuk 2020). Оскільки попит на гриба великий, а місць зростання відомо небагато (на Косівщині, приміром тільки шість), то з'явилася потреба відтворювати гриб у природних умовах, щоб мінімізувати загрозу його знищення. Ця необхідність є особливо актуальною після деяких повідомлень що несвідомі грибники намагалися перенести "грибничку" собі до хати, для чого знімали верхній шар ґрунту із міцелієм гриба та переносили в більш зручне, на думку грибника, місце. Зрозуміло, що такі варварські дії призвели тільки до повного знищення місцезростання. Більше баранячі роги в цьому місці не знаходили. Наша авторська технологія re-situ дозволяє відтворювати рідкісні види грибів у природі – для цього ми вирощуємо міцелій на різних субстратах, а потім виносимо у природні умови в місця де гриб раніше зростав, але з різних причин його плодових тіл не виявляли тут уже впродовж тривалого часу. Відтворення *Polyporus umbellatus* на території НПП "Гуцульщина" стало можливим завдяки проєкту "Відтворення рідкісного, їстівного, лікувального гриба *Polyporus umbellatus*", виграного Марією Пасайлюк в рамках "Премії земля жінок 2021" в Україні що фінансує фонд Yves Rocher.

Ще один вид грибів, без яких важко уявити собі справжню гуцульську трапезу – це *Lactarius piperatus*, або ж, як називають їх гуцули – білі (з наголосом на останньому складі). Ці гриби масово трапляються у лісі влітку та восени. Їх легко відрізнити не тільки за тією ознакою, що вони повністю білі (і ніжка і шапинка), але й за тим, що після відривання шапинки від ніжки на місцях зламу проступає білий сік, схожий на молоко. Гуцули в їжу використовують тільки шапинки білів, попередньо добре відмочивши. Літній варіант споживання білів – це підсмажити їх на пательні разом із шкварками та приправити часником – смакота, якої ще треба пошукати! "Зимовий" варіант споживання білів – це квашені шапинки білів, які дуже добре смакують із картоплею в мундирі. Про білі у гуцулів навіть є приказка: "До Іллі лиш беруть білі" – тобто до свята Іллі, яке святкують 2 серпня і яке вважається першим осіннім святом, прийнято збирати ці гриби. Нині білі не застосовують як лікувальний засіб, однак є відомості що в давнину ними лікували хвороби нирок і туберкульоз.

Звичайно, що зміни екологічного стану навколишнього середовища суттєво впливають на ситуацію в плані плодоношення грибів. Всім відомо, що дощ має бути "грибним", щоб раціон гуцула поповнився грибами, тому кліматичні зміни які вже очевидні для всіх можуть завдати суттєвої шкоди видовому складу рослин, грибів, тварин, а разом із природою і людям, що послуговуються її благами. Тому слід не тільки дотримуватися своїх традицій але й шанувати природу, адже саме завдяки її дарам ми можемо продовжувати гуцульську династію!

1. Choi KD, Lee KT, Shim JO, Lee YS et al. 2003 – A new method for cultivation of sclerotium of *Grifola umbellata*. *Mycobiology* 31(2), 105–112.
2. Cornelius C., Cavallaro M., Cambria M.T., Toscano M.A. Calabrese V. Comparative Enzyme Analysis of *Polyporus umbellatus*, *Agaricus blazei*, *Pleurotus osteratus* and *Hericiium erinaceus* // *Clinical Journal of Mycology*. – 2009. – Vol. 3, №. 1. – P. 5–7.
3. Pasailiuk M. (2020) Growing of *Polyporus umbellatus* // *Current Research in Environmental & Applied Mycology (Journal of Fungal Biology)* 10(1): 457–465 (2020).
4. Peintner U., Iotti M., Klotz P., Bonuso E., Zambonelli A. Soil fungal communities in a *Castanea sativa* (chestnut) forest producing large quantities of *Boletus edulis* sensu lato (porcini): where is the mycelium of porcini? // *Environmental microbiology*. – 2007. – Vol. 9. – P. 880 – 889.
5. Ohtsuka S., Ueno S., Yoshikumi C., Hirose F., Ohmura Y., Wada T., Fujii T., Takahashi E. Polysaccharides having an anticarcinogenic effect and a method of producing them from species of Basidiomycetes. – 1973. – UK Patent 1331513.
6. Zhang G., Zeng X., Li C. et al. Inhibition of urinary bladder carcinogenesis by aqueous extract of sclerotia of *Polyporus umbellatus* fries and polyporus polysaccharide // *Am J Chin Med*. – 2011. – V. 39, № 1. – P. 135–144.

ОБ'ЄКТИ ВСЕСВІТНЬОЇ ПРИРОДНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО ІСТОРИЧНОЇ МАРАМОРОЩИНИ

В.Ф. Покиньючереда, Ю.Ю. Беркела

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Історична Мараморощина охоплює сучасну територію України в межах Рахівського, Тячівського і Хустського районів Закарпатської області, та повіту Марамуреш у Румунії. Перші згадки про цей регіон датуються 12 століттям. Його активна колонізація розпочалася в 14 ст., в першу чергу за рахунок мешканців прилеглих регіонів, а саме волохів-румун з Семиграддя та русинів-українців з Галичини [1]. Приблизно в цей же час на цій території створено Марамороський комітат (жупу) у складі Угорщини, під владою якої вона практично безперервно перебувала до 1919 року. За підсумками Першої світової війни Австро-Угорська імперія розпалася і на її основі утворилася низка незалежних держав. Не обійшов цей процес і Мараморощину, яку згідно з рішеннями Сен-Жерменського мирного договору 1919 р. та Трианонського мирного договору 1920 р., поділено на дві частини по річці Тиса. Більша північна частина відійшла до Чехословаччини, де було створено Марамороську жупу, а південна – до Румунії. Хоча доволі строкатий етнічний склад населення при цьому до уваги практично не брався, у північній частині виразно домінувало слов'янське населення, у той час як основу мешканців південної частини становили румуни. Загалом на початку 20 ст. територію Мараморощини населяло понад 360 тис. мешканців, з яких близько 45% становили русини-українці, 24% – румуни, решта – євреї, німці, угорці, словаки та ін. Під час Другої світової війни цей регіон знову потрапив до складу Угорщини, а по її закінченні, по старому довоєнному кордону, був поділений між СРСР та Румунією.

Марамороський регіон, завдяки географічним умовам, багатій на події історії та присутності численних етносів, володіє величезною природною та культурною спадщиною. Яскравим

свідчення цього є представленість на цій порівняно невеликій території значної кількості культурно-історичних та природних пам'яток як національного, так і міжнародного значення. До останніх належать об'єкти всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО, тобто такі, які мають загальносвітове визнання. В перелік всесвітньої спадщини ЮНЕСКО входять видатні культурні і природні цінності, що становлять надбання всього людства. На території історичної Мараморощини таких об'єктів три, а саме два серійних культурних – "Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі та України" і "Дерев'яні церкви Мараморощини", та один природний – "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи".

Серійна транскордонна спадщина ЮНЕСКО "Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі та України" обіймає групу історично та культурно цінних унікальних дерев'яних церков, яка включає 16 українських сакральних споруд, 8 з яких розташовані в Польщі та 8 в Україні [5]. Всі вони побудовані між XVI і XIX століттями громадами православної та греко-католицької конфесій. Дані церкви представляють наступні типи архітектури: гуцульський (Україна), галицький (чотири Україна і дві на території Польщі), бойківський (дві в Україні та одна в Польщі) і лемківський (всі п'ять на території Польщі) [3]. Зазначений вище серійний транскордонний об'єкт включено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО 21 червня 2013 року на 37-й сесії Комітету Світової спадщини ЮНЕСКО, що проходила у Камбоджі.

Дерев'яна церква гуцульського типу знаходиться саме на території Мараморощини – в межах населеного пункту Ясіня. Це церква Вознесіння Господнього, також відома як Струківська – одна з найдосконаліших дерев'яних церков на всій Гуцульщині. В середині неї збережено оригінальний іконостас, що походить з часу спорудження церкви у 1824 р. На одвірку церкви вирізано декоративну композицію з трьох хрестів і зазначену вище дату. Вона збудована без жодного цвяха і слугує унікальним взірцем церковного будівництва для дерев'яних храмів Гуцульщини [3]. Струківська церква відзначається вишуканими пропорціями і являє собою витвір архітектурного мистецтва. Її назва походить від прізвища легендарного засновника села Івана Струка, який колись збудував каплицю на

місці теперішньої церкви, а пагорб з церквою люди й до сьогодні вважають святим. Поруч знаходиться дзвіниця збудована у 1813 р., яка складає з церквою єдиний ансамбль. Дзвіниця Вознесенської церкви 11 м заввишки за своїми архітектурними та художніми якостями займає місце серед найдосконаліших витворів закарпатського народного зодчества. За історичними даними, вона була перенесена до Вознесенської церкви в 1895 р. від знищеної пожежею церкви в північній частині селища Ясіня. У 2018 році церква і дзвіниця визнані об'єктом культурної спадщини національного значення, який внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (№ 070037).

Історико-етнографічний регіон Мараморощина є одним з небагатьох місць нашої планети, де збереглась багата дерев'яна архітектурна спадщина. Місцеві традиції будівництва дерев'яних церков беруть свій початок в 16 сторіччі і стали класичними. На сьогодні тут збереглося понад сотню таких церков, третина з яких є старшою за два сторіччя. Серійний об'єкт всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО "Дерев'яні церкви Мараморощини", який у 1999 році Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включив до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, охоплює найцінніші і найкраще збережені з них. У його складі вісім православних і греко-католицьких церков різних історичних періодів. Вони характеризуються високими стрункими вежами-дзвіницями, які розташовуються у західній частині церкви, і високими одно – або подвійними дахами, вкриті гонтом. Ці церкви будувались протягом 17-19 сторіч, часто на місці старих церков, у відповідь на заборону австро-угорської влади будувати кам'яні сакральні споруди східного обряду.

У рішенні Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО зазначено: "Марамороські дерев'яні церкви є видатними прикладами народної релігійної дерев'яної архітектури, яка є результатом обміну православних релігійних традицій з готичними впливами в специфічній народній інтерпретації традицій дерев'яного будівництва, що демонструє високий рівень художньої зрілості та ремісничих навичок" [10]. Також у рішенні наголошено, що сусідні держави-учасниці можуть розглянути можливість додати до цього об'єкта інші дерев'яні церкви.

Серійний транснаціональний об'єкт всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи" є найбільшим у світі за кількістю складових частин [4]. На сьогодні він складається з 94-х ділянок, які знаходяться у 18 європейських країнах. Об'єкт всесвітньої спадщини розташований на територіях Албанії, Австрії, Бельгії, Болгарії, Боснії та Герцеговини, Італії, Іспанії, Німеччини, Північної Македонії, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, України, Франції, Хорватії, Чехії та Швейцарії. Його історія розпочалася у 2007 році з "Букових пралісів Карпат" – десяти ділянок на території Словаччини та України. П'ять із них, зокрема й найбільший у світі осередок букових пралісів "Уголька-Широкий Луг", знаходилися на території Карпатського біосферного заповідника [2]. У 2011 році, за результатами включенням "Давніх букових лісів Німеччини" до Списку всесвітньої спадщини, об'єкт розширено ще на п'ять складових частин [6]. У 2017 році додано 63 нові ділянки із територій десяти країн Європи. Серед них були й дев'ять українських складових частин, які охороняються в національних природних парках "Синевир", "Зачарований край" і "Подільські Товтри" та природних заповідниках "Горгани" і "Розточчя" [7, 8, 9]. Наступне розширення відбулося у 2021 р., коли в склад серійного об'єкта ввійшли 16 складових частин із 6 нових країн-учасниць, а саме Боснії і Герцеговини, Північної Македонії, Польщі, Франції, Чехії та Швейцарії. Таке рішення 28 липня 2021 р. прийняв Комітет всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у рамках 44-ї сесії [4]. Таким чином, загальна площа розширеного об'єкта складає 98125,15 га, з яких 28985,97 га охороняється на території України. Завдяки цьому наша країна займає перше місце за площею об'єкта, обіймаючи 29,5% від його загальної площі.

На території історичної Мараморощини знаходиться 11 складових частин зазначеного вище об'єкта Спадщини – 9 українських і 2 румунських. Українські складові частини охороняються на територіях Карпатського біосферного заповідника та національного природного парку "Синевир". У Карпатському біосферному заповіднику – це "Чорногора", "Мараморош", "Свидовець", "Кузій-Трибушани" та "Уголька-Широкий Луг". Остання складова частина – "Уголька-Широкий Луг" загальною площею 11860 га, є не тільки найбільшим у світі осередком букових пралісів, але й, відповідно, найбіль-

пою серед усіх 94-х складових частин. Загалом складові частини Карпатського біосферного заповідника становлять 21,4% території транснаціонального об'єкта Спадщини, забезпечуючи таким чином лідерство України за часткою Спадщини, яка знаходиться під її егідою. У національному природному парку "Синевир" представлено 4 складові частини: "Дарвайка", "Стримба", "Квасовець" і "Вільшани" загальною площею 2 865,04 га.

Румунські складові частини з території Мараморощини включають два об'єкти – складову частину "Стримбу-Баюц" (Strâmbu-Băiuc) площею 598,14 га і компонентний кластер "Гроші Тіблешулуй" (Groșii Țibleșului), який складається з двох окремих ділянок загальною площею 346,37 га, об'єднаних спільною буферною зоною.

Важливо зазначити, що кожна із складових частин об'єкта спадщини характеризується унікальним кліматом, ґрунтами, флорою і фауною, до яких лісовий, або європейський бук чудово адаптувався. Саме його висока конкурентоспроможність дозволила колонізувати більшу частину нашого континенту.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що потенціал історичної Мараморощини на цьому далеко не вичерпаний. Тут збереглося ще чимало культурних і природних пам'яток, які можуть суттєво доповнити уже згадані об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Адже усі вони є серійними, тобто такими, які можуть бути розширеними за рахунок включення нових особливо цінних територіальних чи матеріальних одиниць. Згадаймо до прикладу унікальні дерев'яні церкви населених пунктів Середнє Водяне, Колодне, Репинне, Крайникове, Олександрівка, Сокирниця, Ізки тощо, які відносяться до того ж архітектурного стилю й історичного періоду, що й дерев'яні церкви румунської Мараморощини. Без сумніву, що серед них знайдуться такі, які зможуть достойно представляти надбання дерев'яної сакральної архітектури української частини Мараморощини в серійному об'єкті всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО "Дерев'яні церкви Мараморощини".

Чудовим доповненням до іншого серійного об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України" можуть слугувати дерев'яні церкви з гуцульського регіону, що розташовані в населених пунктах Ділове і Ясіня (ур. Плитуватий). Правда остання для цього потребує реставрації,

а саме заміни сучасних будівельних матеріалів на кшталт бляхи на автентичні дерев'яні компоненти, зокрема гонт. Нагадаємо, що серед восьми церков цього серійного об'єкта лише одна відноситься до гуцульського архітектурного типу.

Деяко складніша ситуація з доповненням природного об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи", адже всі найкраще збережені ділянки букових пралісів із цієї території уже увійшли до його складу. Проте їх площі можуть бути значно збільшені за рахунок прилеглих ділянок, які зараз знаходяться в межах державних лісогосподарських підприємств, що безумовно значно підвищить їх наукову й природоохоронну цінність.

1. Віднянський С.В. Мараморошина [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2009. – 790 с. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Maramoroschina>
2. Гамор Ф.Д., Довганич Я.О., Зиман С.М., Парчук Г.В., Покинйчереда В.Ф., Сухарюк Д.Д. Букові праліси Карпатського біосферного заповідника як складова частина українсько-словацької номінації для включення до Списку всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО // Наукові основи ведення сталого лісового господарства. Матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 80-річчю з дня народження П.С. Пастернака. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 95–99.
3. Дерев'яні церкви Карпат внесли до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/culture/803399-derevyani-tserkvi-karpat-vnesli-do-spisku-vsvesitnoji-spadschini-yunesko.html>
4. Інформуємо про розширення серійного об'єкта всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи". – Режим доступу: http://cbr.nature.org.ua/news/2021/wh_n.htm
5. Карпатські церкви стали спадщиною ЮНЕСКО. [Електронний ресурс] // Історична правда, 21 червня 2013. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/06/21/126746/>
6. Покинйчереда В., Гамор Ф. Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини – об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО // Зелені Карпати. – Ужгород, 2011. – С. 22–23.

7. Покинъчереда В.Ф., Проць Б.Г., Беркела Ю.Ю. Підсумок другого етапу номінування букових пралісів і старовікових лісів України до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя включення букових пралісів Карпат до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (м. Рахів, 26-29 вересня 2017 року). – Львів: Растр-7, 2017 – С. 255–264.
8. Проць Б.Г., Покинъчереда В.Ф., Беркела Ю.Ю. Підсумок другого етапу номінування букових пралісів і старовікових лісів України до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО // Наук. зап. Держ. природознавч. музею. – Львів, 2019. – 35 – С. 89–96.
9. Pokynchereda V., Prots B., Berkela Y. Extension of the UNESCO World Heritage Site in Ukraine – main results // Swiss Federal Institute for Forest, Snow and Landscape Research WSL, 2019: Temperate and boreal primeval forests in the face of global change Conference, 2-4 September 2019, Lviv (Ukraine). Birmensdorf, Swiss Federal Research Institute WSL, p. 27.
10. Report WHC-99/CONF.209/22, p.16. <https://whc.unesco.org/archive/repcom99.htm#904>

УДК 581.5:582.929(477.86)

**ВІТАЛІТЕТНА СТРУКТУРА ПОПУЛЯЦІЙ
POLYGONATUM MULTIFLORUM (L.) ALL.
У БІОТОПАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ**

Н.І. Різничук, М.В. Стефанець, Р.В. Прокопчук, І.М. Лешко

*ДВНЗ "Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника",
м. Івано-Франківськ, Україна*

Віталітетну структуру ценопопуляцій вивчали за методикою Ю.А. Злобіна, враховуючи розмірні спектри генеративних особин ценопопуляцій. Для оцінки життєвості визначали індекс віталітету (IVC), обчислення якого ґрунтується на врахуванні розмірних спектрів генеративних особин ценопопуляцій. Індекс визначали за формулою (1–8):

$$IVC = \frac{\sum_{i=1}^N x_i / \bar{x}_i}{N}$$

де, x_i – середнє значення i -ої ознаки у ценопопуляції;
 $\bar{x}_i$ – середнє значення i -ої ознаки усіх досліджених ценопопуляцій;
 N – число спостережень.

Висновок про посилення дії стресових факторів на ценопопуляції робили на основі зменшення значень віталітетних індексів. Максимальне значення індексу відповідає найкращим умовам реалізації ростових потенцій, найменше – найгіршим. Відношення максимального значення IVC до мінімального відображає розмірну пластичність виду (в межах досліджуваних ценопопуляцій). Отже, ISP (індекс розмірної пластичності) = IVC_{max} / IVC_{min} . Отриманий ряд індексних показників ділили на три класи методом ранжирування: а – високий віталітет; в – середній; с – низький. За кількісним співвідношенням у ценопопуляціях особин різного рівня віталітету визначали індекс якості ценопопуляцій Q:

$$Q = 1/2 (a+b),$$

де Q – індекс якості ценопопуляції; а – частка особин найвищого віталітету (у частках одиниці); b – частка особин проміжного віталітету (у частках одиниці).

На основі віталітетного аналізу виділяли якісні категорії ценопопуляцій:

- а) депресивні ($Q < 0,16667$);
- б) врівноважені (Q від $0,16667$ до $0,33333$);
- с) процвітаючі ($Q > 0,33333$).

Індекс віталітету (IVC) ценопопуляцій *Polygonatum multiflorum* (L.) All. змінюється від 0,67 до 1,25. Мінімальний вияв життєвих потенцій констатовано для ценопопуляції примагістрального біотопу, максимальний – в умовах східнокарпатських заболочених вільшаників (рис. 5.19). Індекс розмірної пластичності виду (ISP) становить 1.86.

Високі значення IVC (> 1) притаманні для ценопопуляцій більшості лісових біотопів (ацидофільні дубові ліси, середньоєвропейські букові ліси, змішані дубово-в'язово-ясеневі ліси, мезо-евтрофні нейтрофільні букові ліси), а також узлісних і селітебних біотопів та

чагарників. У буково-дубових і грабових лісах ІVC становить 0,95 і 0,96, відповідно. Дещо нижчі індекси віталітету розраховані для ценопопуляцій на зрубках (0,88) та занедбаних пасовищних і сіножатних лук (0,74).

На різну комфортність екологічних умов для ценопопуляцій *Polygonatum multiflorum* (L.) All. вказує також розподіл особин за класами віталітету. До категорії депресивних відносяться ценопопуляції антропогенних біотопів: занедбаних пасовищних та сіножатних лук і приміагістральних. В умовах пасквального та фенісіциального навантаження критерій Q становить 0,15, а частка особин найнижчого віталітетного класу – с – складає 0,70; за умов антропогенної трансформації, спричиненої транспортним навантаженням, Q рівне 0,14; частка особин третього віталітетного класу – 0,72.

Процвітаючий віталітетний тип установлено для ценопопуляцій узлісних біотопів (Q = 0,36), середньоєвропейських чагарникових заростей (Q = 0,40), ацидофільних дубових лісів (Q = 0,38), східнокарпатських заболочених вільшаників (Q = 0,43) та у селітебних біотопах (0,40). Висока частка особин а – і b-класу у віталітетному спектрі ценопопуляцій селітебних біотопів, з одного боку, є свідченням їх високої адаптивної здатності до умов штучного розведення, а з іншого – може бути наслідком штучного коригування віталітетної структури.

В усіх інших досліджених біотопах установлено рівноважний тип віталітетної структури природних ценопопуляцій *Polygonatum multiflorum* (L.) All. ($0,22 \leq Q \leq 0,32$).

Висновки

1. Ценопопуляції *Polygonatum multiflorum* (L.) All. у біотопах Передкарпаття характеризуються значним різноманіттям віталітетної структури. Тут виявлено усі три якісні типи ценопопуляцій: депресивні, рівноважні та процвітаючі. Диференціація особин за рівнем віталітету має видову специфіку і визначається біотопічними особливостями місцезростань.

2. Індекс віталітету (ІVC) ценопопуляцій *Polygonatum multiflorum* (L.) All. змінюється від 0,67 до 1,25. Мінімальний вияв життєвих потенцій констатовано для ценопопуляції приміагістрального біотопу, максимальний – в умовах східнокарпатських заболочених вільшаників.

1. Злобин Ю.А. О неравноценности особей в ценопопуляциях растений // Ботан. журн., 1980. – Т. 60, №3. – С. 311–322.
2. Злобин Ю.А. Об уровнях жизнеспособности растений // Журн. общ. Биологии, 1981. – Т. 42, №4. – С. 492–504.
3. Злобин Ю.А. Теория и практика оценки виталитетного состава ценопопуляций растений // Ботан. журн., 1989. – Т. 74, №6. – С. 769–781.
4. Злобин Ю.А., Скляр В.Г., Клименко А.А. Популяции редких видов растений: теоретические основы и методика изучения. – Сумы: Университетская книга, 2013. – 439 с.
5. Злобин Ю.А., Скляр В.Г., Бондарева Л.М., Крильчук К.С. Концепція морфометрії у сучасній ботаніці // Чорноморск. ботан. журн., 2009. – Т. 5, №1. – С. 5–22.
6. Злобин Ю.А., Скляр В.Г., Коваленко І.М., Крильчук К.С. Структура популяцій рослин: основні поняття, методи, інформативність // Вісник СНАУ: Серія "Агрономія і біологія", 2008. – Вип. 10-11 (14-15). – С. 156–165.
7. Скляр В.Г. Динаміка віталітетних параметрів лісоутворювальних видів Новгород-Сіверського Полісся: теоретичні засади та способи оцінки // Укр. ботан. журн., 2013. – Т. 70, №5. – С. 624–630.
8. Скляр Ю.Л. Віталітетна структура ценопопуляцій *Trapa natans* L.S.L. в національному природному парку "Деснянсько-Старогутський" // Вісник Черкаського університету. Серія "Біологічні науки", 2015. – № 2 (335). – С. 96–102.

**РОЛЬ ГО ВСЕУКРАЇНСЬКЕ
ТОВАРИСТВО "ГУЦУЛЬЩИНА"
В ЗБЕРЕЖЕННІ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Д. Стефлюк

*Всеукраїнське товариство "Гуцульщина",
НПП "Верховинський",
с. Верхній Ясенів, Івано-Франківська обл., Україна*

Історія гуцульських фестивалів розпочалась у жовтні 1991 року у селі Верхній Ясенів Верховинського району. На всіх етапах розбудови нашої держави фестивальний рух сприяв утвердженню національної свідомості і відповідальності в розбудові України, її багатонаціональної культури, традицій, розвитку прикладного мистецтва та народної творчості. В роботі фестивалів приймали участь президенти, міністри, політичні та громадські діячі, багаточисленні гості гуцульських товариств з Румунії, Польщі, Чехії, Великобританії, США та багатьох інших країн, що сприяло налагодженню міжнародних економічних та культурних зв'язків. І на цьогорічний фестиваль запрошені гості з багатьох країн, зокрема Румунії, Молдови, Чехії та Польщі, наші побратими лемки та бойки.

Гуцульщина. Одне слово, а як багато в ньому героїчного, легендарного, історичного. Здається, невеликий регіон, розташований в мальовничих Карпатах, покритий зеленими лісами, оповитий синіми хмарами, виглядає, немов писанка в лоні просторої України та Румунії. Не випадково один із французьких мандрівників у середині XIX сторіччя говорив, що немає в Європі більш привабливого своєю природною і людською красою, з неповторними традиціями народного мистецтва краю, як Гуцульська земля над Черемошем і Прутом. Тему Гуцульщини в українській літературі, особливо другої половини XIX – початку XX століть, висвітлено у творчості багатьох письменників, але найбільш яскраво – у прозі Хоткевича та Коцюбинського. Зокрема, Гнат Хоткевич писав: "Гуцульщина!

Сей край невичерпної краси, перлина в нашій затраченій короні! Місце скарбів художніх натхнень, джерело будучих наших багатств артистичних...".

Гуцульщина – центр Європи. Вона має багатовікову історію. Гуцули обжили найвищу місцевість Українських Карпат – довкола Чорногірського, Чивчинського, Горганського, Гринявського, Покутсько-Буковинського гірських масивів, уздовж верхів'я річок Прут, Черемош, Тиса, Бистриця, Сирет, Сучава і прилеглі села Румунії. Територія регіону Гуцульщини в Україні становить майже 8 тисяч квадратних кілометрів, де проживає майже півмільйона мешканців. Ще 30 гуцульських сіл знаходяться у Румунії. Неповторна природа гір вдихнула своєму народові велику творчу силу. Тому-то так багато в нашому краї самобутніх, неперевершених музикантів, піснярів, а також майстрів різних видів прикладного мистецтва.

Тож товариство "Гуцульщина", зорганізувавшись у 1990 році задля відродження, примноження матеріальної і духовної гуцульської культури, місцевих традицій і обрядів, започаткувало в 1991 році Міжнародні Гуцульські фестивалі, в рамках яких проводяться також науково-практичні конференції, "круглі столи", симпозіуми, зльоти обдарованої творчої молоді Гуцульщини, спортивні заходи тощо.

Провести такий фестиваль стало можливим завдяки започаткованій діяльності товариства "Гуцульщина", яке поставило за мету задля збереження та примноження духовної і матеріальної культури об'єднати творчі сили гуцулів, які проживають у Галичині, на Буковині, на Закарпатті та за кордоном.

Вступним словом перший Гуцульський фестиваль відкрив тодішній голова товариства "Гуцульщина" Дмитро Ватаманюк, який розповів про Гуцульщину і її багатовікову історію. При цьому оприлюднив основну мету фестивалю – з'єднати творчі сили гуцулів із Галичини, Буковини, Закарпаття, а також із діаспори.

На урочистому відкритті фестивалю були присутні уродженець Жаб'я Антін Ясельський, який майже 50 років мешкав у Великобританії; професор славістики з Німеччини Анджей Вінценз, батько якого був визначним дослідником Гуцульщини; гуцулка, письменниця з Києва Марія Влад та багато інших поважних гостей.

Усі повірили, що започатковано велику справу, яка духовно об'єднуватиме гуцулів усього регіону і тих, що живуть в інших місцевостях України та за її межами, і ще гучніше звучатимуть гуцульська говірка, пісня-коломийка, ніжно-бурхлива музика, іскрометні танці на всю Україну, на весь світ. Сьогодні в Україні діють відокремлені підрозділи товариства "Гуцульщина" у сімнадцяти областях. І так сталося...28-29 липня 2018 року, на головний фестивальний гуцульський храм вже 25 раз на яремчанщині зберуться гуцули з різних регіонів, щоб в черговий раз продемонструвати високий рівень збереження та примноження автентичної гуцульської культури.

Кожного року збагачувались і вдосконалювались форми проведення цього свята, але дотримувалися головного:

1. Аби згуртувати, об'єднати гуцулів у велику родину, фестиваль почергово відбувається в гуцульських райцентрах і містах, згідно графіку, який затверджує з'їзд Всеукраїнського товариства "Гуцульщина" і схвалює Асоціація органів місцевого самоврядування регіону Гуцульщини.

2. У фестивалі беруть участь: фольклорно-етнографічні колективи, вокальні ансамблі та окремі виконавці, оркестри народних інструментів, трієсти музики, солісти-інструменталісти на гуцульських народних музичних інструментах, самодіяльні театри, читці-декламатори, гумористи, танцювальні колективи, кіно і фотостудії, майстри образотворчого, декоративно-ужиткового мистецтва. Обов'язкова умова – виконання гуцульського автенту, творів гуцульської тематики.

Професійне журі має оцінювати переможців окремо за жанрами. Пісенний жанр: вокальні ансамблі, малі вокальні форми (солісти, дуети, тріо, квартети), виконавці естрадної пісні, фольклорні колективи, театри фольклору, виконавці гуцульської співанки та коломийкарі. Музичний жанр: оркестри народних інструментів, трієсти музики, солісти-інструменталісти. Театральне мистецтво: театр, художнє поетичне слово, автентичні розповіді, гумористичні сценки, читці-гумористи. Хореографічне мистецтво: народні гуцульські танці, танцювальні пари та окремі виконавці обрядових гуцульських танців, автентичних рухів та прадавніх дійств. Гуцульське образотворче мистецтво (живопис, графіка,

скульптура), художні вироби (з дерева, металу, шкіри, лози), гуцульська кузня (ковальські вироби), художня кераміка і розпис, вишивка і ткацтво, бісероплетіння і вишивка бісером. Кіно-, відео-, фотомистецтво.

Обов'язкова умова: фестиваль – це народне самодіяльне дійство, а тому професійні виконавці можуть виступати тільки поза конкурсною програмою.

Дотримання цих вимог, зробило Гуцульські фестивалі справді великим самобутнім дійством, не подібними на інші фестивалі, яких багато проводиться як у нашому краї, так і по всій Україні

Міжнародні Гуцульські фестивалі – справжнє свято народної творчості, свято єднання. Започаткований у рік народження нашої держави, він перетворився в традиційне і вражаюче дійство, на якому демонструють свої здобутки вже відомі таланти, відкриваються і утверджуються нові імена, підсумовується набутий досвід і розширюються обрії народної творчості. Естафету проведення фестивалів прийняли гуцули з Румунії, тут на Мараморощині в селі Репедя 29-30 липня 2017 року відбувся перший Гуцульський фестиваль у цій країні.

Головним меседжем нинішнього як минулорічного фестивалю, що проходив на Коломийщині є патріотична тематика, яка протягом багатьох століть на прикладі опришківських рухів, січових стрільців і воїнів УПА, Героїв Небесної Сотні, учасників АТО допомагала і допомагає гуцулам та іншим нашим побратимам боротись за волю і незалежність з різними ворогами та поневолювачами. Особливо актуальним є наше сьогодні, коли Україна веде збройну боротьбу з терористами на сході України. Бажаю всім творчим колективам, майстрам народної творчості та прикладного мистецтва Гуцульщини успішно виступити, одержати перемогу та стати лауреатами фестивалю і цим підтримати нашу боротьбу за розбудову Європейської України.

Враховуючи значимість Міжнародного Гуцульського фестивалю в суспільно-економічному та культурному житті регіону, Управа Всеукраїнського товариства "Гуцульщина" звернулась до Міністерства культури України про надання йому державного Статусу.

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ГЕНОФОНДУ
КОНЕЙ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ПОРОДИ
В РАМКАХ ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ**

Ю.П. Стефурак, І.В. Стефурак, М.В. Пасайлюк

*Національний природний парк "Гуцульщина",
м. Косів, Івано-Франківська обл., Україна*

Гуцульська порода коней є аборигенною породою гуцульського регіону Східних Карпат, від чого і походить її назва. Впродовж історії по всій території цього гірського масиву границі багато разів мінялися, тому на звання країни-батьківщини цієї породи, претендують і Румунія і Польща, оскільки у часи монархії Габсбургів це була єдина країна. Перші відомості про породу зустрічаються, починаючи з 1603 року, тому гуцульську породу коней, без сумніву, можна віднести до старовинних.

На створення гуцульської породи коней суттєво вплинули природнокліматичні, фізико-географічні, соціально-економічні фактори, а також умови годівлі та використання. Спочатку ця порода розводилася в різкоконтинентальних умовах Буковинських Карпат і мала всі риси, що були притаманні диким коням. В середині 19 століття, під час існування Австро-Угорської Монархії, з'явилися перші племгосподарства, які займалися розведенням гуцульських коней, їх почали систематично використовувати для кавалерії.

Австрійський уряд тримав дві стаїні гуцульських жеребців – у Косові, засновану в 1891 році та в Жабйому (сьогодні Верховина), засновану в 1895 році.

Були засновані перші лінії видатних жеребців-плідників на території сучасної Румунії: Нгобу (нар. в 1895 р. на території сучасної Румунії); і Goralal (нар. в 1899 р. в Жабйому, тепер смт Верховина). Подальший розвиток гуцульської породи коней був зупинений Першою Світовою війною. У 1915 році гуцульське стадо було переміщене від Lucina (Румунія) до Waldof (Австрія). Після війни і розпаду Австро-Угорської Монархії, цен-

три розведення гуцульських коней були переміщені в Румунію, Чехословаччину і Польщу. Було створено ще 5 ліній видатних жеребців-плідників: В Словаччині – Gurgula (нар. в 1924 р. в Косівському повіті), в Чехії – Polana (нар. в 1929 р. в Косівському повіті), в Румунії– Ousora (нар. в 1929 р. в Румунії), Pietrosu (нар. в 1930 р. в Румунії) та Prislora (Румунія, 1936р.). Характерно, що до сьогоднішнього дня розмноження гуцульської породи коней базується на використанні нащадків жеребців-плідників цих семи ліній (Шельов, Спірідонов, 2009).

Збереження і розмноження поголів'я коней даної породи має велике господарсько-економічне значення в умовах переходу до нових форм господарювання і, особливо, розвитку рекреаційної галузі в Карпатському регіоні України. Гуцульська порода коней консолідована і територіально зосереджена і проведення комплексу селекційно-племінних та організаційно-господарських заходів, при безумовному впровадженні в практику племінної роботи основних результатів наукових досліджень, дозволить зберегти і удосконалити цю цінну породу коней в Україні. Тому давно назріла необхідність об'єднати власників (племінні та приватні господарства) чистопородного і найбільш типового поголів'я гуцульських коней Карпатського регіону України, науковців і фахівців з метою проведення загальної інвентаризації генофонду, налагодження селекційно-племінної роботи, застосування економічно-ефективних методів вирощування, годівлі, утримання та використання, впровадження наукових розробок для покращення господарсько-корисних та племінних якостей коней.

Гуцульські коні – незалежна та унікальна порода. Починаючи з 1979, вона входить до фонду захисту генотипів аборигенних та примітивних порід тварин FAO. Для досягнення цієї мети в 1994 була створена Міжнародна федерація гуцульських коней (H.I.F), до якої Україна поки що не входить. Мета цієї організації – забезпечувати єдину методика і мету розведення на території, де поширена ця унікальна порода. В даний час світова популяція нараховує біля 500 чистопородних гуцульських кобил, і це свідчить про необхідність серйозних дій щодо збереження цієї унікальної породи коней.

У зв'язку з цим, у квітні 2013 року на базі конферми ТзОВ "Варто", Коломийського району Івано-Франківської області, було створено "Всеукраїнську асоціацію власників та селекціонерів коней гуцульської породи". Планувалося, що першим ефективним кроком в діяльності асоціації мав стати вступ України до міжнародної організації "НІФ", що б надало поштовху в розведенні гуцульських коней, дало змогу безперешкодно імпортувати племінний матеріал та в перспективі вийти на міжнародні ринки. Однак, наразі вступ до "НІФ" не відбувся, триває пошук механізмів і фінансових можливостей для реалізації цього задуму.

В той же час не припиняються наукові дослідження з удосконалення породи. Науковцями Прикарпатської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААНУ та НПП "Гуцульщина" розроблено "Комплексну програму зі збереження та удосконалення гуцульської породи коней в Карпатському регіоні України", розпочато її впровадження. На базі Національного природного парку "Гуцульщина" розпочато створення Центрив з відтворення гуцульських коней. В 2015 році спільно з польськими партнерами розроблено стратегію "Повернення гуцульського коня в його природне середовище" в рамках проекту "Створення Польсько-Українського центру розведення та популяризації коней гуцульської породи" програми транскордонного співробітництва Польща-Білорусія-Україна. В стратегії намічено шляхи подальшої співпраці в напрямку збереження гуцульської породи коней в Карпатському регіоні України та наукових досліджень в цій сфері.

Проблема збереження, розмноження та масового покращення гуцульської породи коней в Україні має вирішуватися шляхом створення племпідприємств, формування селекційних стад на основі аналізу даних експедиційного обстеження приватних і колективних господарств на предмет наявності коней гуцульської породи, а також оцінки типового поголів'я за традиційними зоотехнічними та імуногенетичними методами, застосування чистопородного розведення з інтенсивним використанням жеребців-покращувачів, а також випробування та атестація племінних коней.

Однією з найважливіших умов бажаного успіху племінної роботи з гуцульською породою коней має бути строгий підбір і добір жеребців і кобил, налагодження зоотехнічного обліку.

Отже, основними методами збереження породи є: відтворення поголів'я в генофондних стадах; поширення високоякісного генетичного матеріалу через систему заводських стаєнь; тривале збереження і використання генетичного матеріалу в спермобанках; збільшення кількості плідників, що використовуються в генофондних стадах, заводських стайнях і для штучного осіменіння.

Для збільшення кількості та поліпшення якості гуцульських коней, насамперед, потрібно: розробити детальний план селекційно-племінної роботи; відновити діяльність міжрайонних племстанцій та заводських конюшень; створити кінний завод та 2 селекційні центри з розведення гуцульської породи коней; розширити мережу племінних конеферм (в сільськогосподарських підприємствах різних форм власності, лісових, природоохоронних та рекреаційних організаціях); зарезервувати полонини для випасання, а також цілорічного безстаєнного утримання гуцульських коней; збільшити кількість та покращити якість плідників що використовуються в генофондних стадах, заводських стайнях і для штучного осіменіння; імпортувати чистопородних гуцульських жеребців та кобил з однієї з країн Східної Європи; проводити ротацію жеребців-плідників; підвищити породний статус коней у приватному секторі (організація парування пунктів, пунктів штучного осіменіння тощо); запровадити тривале зберігання і використання генетичного матеріалу в спермобанках; відновити чисельність коней у всіх категоріях господарств із наступним їй збільшенням, до об'єктивної потреби; збільшити вихідне поголів'я кобилوماتок; збільшити обсяги вирощування та реалізації племінного молодняка; запровадити централізований племінний облік у відповідність зі світовими стандартами; застосовувати нові молекулярно-генетичні, біотехнологічні методи, інформаційні системи спрямовані на оптимізацію селекційного процесу; розробити комплексну програму розвитку кінного туризму та гіпотерапії в поєднанні з селекційно-племінною роботою.

Надзвичайно актуальним для збереження генетичного потенціалу, формування селекційного стада є створення кінного заводу для розведення і вирощування гуцульських коней а також мінімум

2-х селекційних центрів з розведення гуцульської породи коней. Один такий центр необхідно створити на базі Національного природного парку "Гуцульщина" (НПП). Багаторічна ініціатива Парку щодо розведення та використання гуцульського коня у власному господарстві й обслуговуванні туристів є актуальною і ефективною. У Проекті організації території НПП заплановано будівництво конюшні та створення центру з відтворення гуцульських коней. Основною метою Центру стане забезпечення основних напрямків ведення племінного, виробничого, спортивного, рекреаційного, продуктивно-прикладного конярства. Гуцульський кінь повинен стати своєрідним символом парку і зображенням-логотипом на сувенірній продукції НПП.

Саме таким господарствам, а також племрепродукторам та племінним фермам, відводиться провідна роль у виконанні поставлених завдань, які повинні забезпечувати господарства різних форм власності та спрямування цінними племінними та робочими кінями, надавати господарствам допомогу в організації племінних ферм, вирощуванню і випробуванню молодняка.

В цій роботі дуже важлива транснаціональна складова, адже коні гуцульської породи є важливим елементом культурного життя не тільки України, а в умовах глобалізації та популяризації історико-краєзнавчих процесів, в умовах розвитку рекреаційної складової в напрямі колоритного місцевого підтексту, в умовах важливості збереження автентичності та самобутності краю збереження саме коней гуцульської породи з усіх боків кордону є надзвичайно важливим завданням.

Тому для України перспективним є долучитися до Н.І.Ф., до складу якої вже входять Австрія, Польща, Румунія, Чеська республіка, Словаччина, Угорщина та Німеччина і провадити роботу із відтворення коней гуцульської породи із врахуванням досвіду цих держав.

1. Генотипування коней української верхової породи з використанням панелі SSR-маркерів / Шельов А.В., Спірідонов В.Г., Парій М.Ф. та ін. // Вісник українського товариства генетиків і селекціонерів. – 2009. – Том 7, №2. – С. 257–261.

**РІДКІСНІ ВИДИ ГРИБІВ НА ТЕРИТОРІЇ
НПП "ХОТИНСЬКИЙ" (ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛ.):
ЕКОЛОГІЯ, ПОШИРЕННЯ, БІОТОПІЧНА ПРИУРОЧЕНІСТЬ**

Ж.В. Стороженко, Ю.В. Стороженко

*Національний природний парк "Хотинський",
м. Хотин, Чернівецька обл., Україна*

Однією із перлин Чернівецької області є, створений у 2010 році, національний природний парк "Хотинський". Перлина Подністер'я простяглась більше як на 180 км вздовж р. Дністер та охопила колишні Хотинський, Кельменецький та Сокирянський райони. Своєрідний мікроклімат Дністровського каньйону створили сприятливі та унікальні умови для росту та розвитку флори та фауни лише цього регіону. Близько 40% території суходільна та 25% вкрита лісами, які у свою чергу об'єднують неповторну та цінну екосистему. Унікальність лісових екосистем Парку завжди надихає науковців на дослідженні. Одним із цінних у напрямку є мікологічні дослідження. Перші дослідження були проведені науковцями науково – дослідного відділу в 2015 році, але наразі говорити про повне та остаточне вивчення мікобіоти цієї території неможливо. Хоча за декілька років досліджень лісових екосистем виявлено три види гриба, занесених до Червоної книги України – це шишкогриб лускатий (*Strobilomyces strobilaceus* (Scop.) Berk. (*S. floccopus* (Vahl) P. Korst), трутовик зонтичний (*Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr. (*Grifola umbellata* (Pers.) Pilat) та герицій коралоподібний (*Hericium coralloides* (Fr.) Gray).

Шишкогриб лускатий (*Strobilomyces strobilaceus* (Scop.) – гриб, занесений до Червоної книги України [2].

Природоохоронний статус виду: зникаючий.

Чисельність та структура популяцій в Україні: трапляється переважно поодиноці або спорадично.

Чисельність на території НПП "Хотинський": зустрічається поодиноці або у складі 2-3 плодкових тіл. Знайдений лише на території Хотинського природоохоронного науково-дослідного відділу.

Загальна характеристика: гриб сірого або темно сірого кольору, діаметр шапинки 4-10 см, висота 8-10 см. Шапинка зверху вкрита невеликими лусочками від чого і походить назва гриба. М'якуш білий, на зламі червоніє, а потім чорніє та має земляний запах. Перші плодові тіла з'являються в липні.

Виду притаманні наступні біотопи:

Д1.2. Мезофільні евтрофні ліси з домінуванням граба, дуба та інших широколистяних дерев [3];

Д1.2.1. Центральноевропейські грабово-дубові ліси *Central Europeanoak-hornbeamforests*.

Режим збереження популяцій на території національного природного парку "Хотинський": повністю відсутній збір, оскільки місцевому населенню гриб не відомий як їстівний. Популяції стабільні та антропогенне навантаження відсутнє.

Шишкогриб лускатий

Трутовик зонтичний (*Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr. (*Grifola umbelata* (Pers.) Pilat) – гриб, занесений до Червоної книги України.

Природоохоронний статус виду: рідкісний.

Чисельність та структура популяцій в Україні: трапляється дуже рідко.

Чисельність на території НПП "Хотинський": знайдений лише в одному місці в 2017 році.

Загальна характеристика: плодові тіла у дорослого гриба у діаметрі може досягати до 50 см, розгалужене на багато гілочок з невеличкими шапинками (1,5-3 см). Плодове тіло нагадує "голову", тому

у місцевого населення є ще одна назва "Іванова голова". Тканина плодового тіла м'яка з приємним смаком. Перші сходи гриба з'являються в липні і можна знайти ще у вересні.

Виду притаманні наступні біотопи:

Д1.2. Мезофільні евтрофні ліси з домінуванням граба, дуба та інших широколистяних дерев;

Д1.2.1. Центральноевропейські грабово-дубові ліси *Central Europeanoak-hornbeamforests*.

Трутовик зонтичний

Режим збереження популяцій на території національного природного парку "Хотинський": місцезнаходження гриба взято під охорону та ведеться щорічний моніторинг.

Герицій коралоподібний (*Hericium coralloides* (Fr.) Gray) – гриб, занесений до Червоної книги України.

Природоохоронний статус виду: вразливий.

Чисельність та структура популяцій в Україні: трапляється поодинокі.

Чисельність на території НПП "Хотинський": знайдений лише в одному місці у 2019 році на території Хотинського природоохоронного науково-дослідного відділення [1].

Загальна характеристика: плодове тіло розміром 10-50 см та складається із численних гілочок білого кольору, згодом жовтуватого кольору. Сам гриб нагадує гілки ялини лише світлого кольору. Має легкий запах редьки. З'являється вкінці вересня, а може і в грудні (при сприятливій теплій температурі).

Режим збереження популяцій на території національного природного парку "Хотинський": збір населенням відсутній та ведеться моніторинг з вивчення фенології.

Виду притаманні наступні біотопи:

Д1.2. Мезофільні евтрофні ліси з домінуванням граба, дуба та інших широколистяних дерев;

Д1.2.1. Центральноевропейські грабово-дубові ліси *Central Europeanoak-hornbeamforests*.

Герицій коралоподібний

1. Літопис природи НПП "Хотинський", 2019 р. – 554 с.
2. Червона книга України. Рослинний світ. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009 р. – 912 с.
3. Національний каталог біотопів України / За ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. – К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2018. – 442 с.

**ПРИРОДНІСТЬ ЛІСІВ МАРМАРОСЬКОГО МАСИВУ
КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА
В МЕЖАХ ГУЦУЛЬЩИНИ
УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКОГО ТРАНСКОРДОННЯ**

Д.Д. Сухарюк, І.Й. Полянчук

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) на сьогодні є однією з провідних природно-заповідних установ в Карпатському регіоні України. Його територія кластерного типу. До складу КБЗ входять території Чорногірського, Свидовецького, Мармароського, Угольсько-Широколужанського та інших масивів. Площа КБЗ складає 58035,2га. Переважна частина його території охоплена лісами, які поширені тут на площі 48215,2 га, що становить 83% від загальної площі заповідника. В лісових угрупованнях зростає понад 50 видів деревних порід, з яких 22 є лісотворними (6 шпилькових і 16 листяних). Найбільш поширеними є букові (22592,7 га) і ялинові (21921,1 га) фітоценози.

Питанням вивчення лісів Українських Карпат присвячена значна кількість наукових праць [1-5]. Упродовж останніх десятиліть посилену увагу приділено дослідженням лісів природного походження на території Карпатського біосферного заповідника [5-9]. На основі результатів досліджень встановлено, що понад 75% лісів заповідника є натуральними. Букові пралісові угруповання КБЗ включені до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи".

Мармароський масив КБЗ характеризується своєрідною флорою та рослинністю і безпосередньо межує з територією природного парку Мармароські гори Румунії. Загальна площа масиву становить 9891,2 га. Ліси поширені тут на площі 8741,9 га (88,4%). До складу масиву входять землі постійного користування (6259,2 га) і землі, що включені до заповідника без вилучення (2988,0 га) (табл.1). У

постійному користуванні КБЗ знаходяться Мармароське, частина Рахів-Берлибаського і частина Трибушанського природоохоронних науково-дослідних відділень (ПНДВ). На землях КБЗ без вилучення розміщені частина Устеріцького лісництва ДП "Рахівське лісове дослідне господарство" і частина Діловецького лісництва ДП "Великобичківське лісомисливське господарство".

У Мармароському масиві, у відповідності до функціонального зонування території КБЗ, до заповідної зони віднесено 3123,7 га лісів, відповідно, до буферної – 2487,7 га і до зони антропогенних ландшафтів – 3130,5 га.

Таблиця 1

**Розподіл території та лісів Мармароського масиву
Карпатського біосферного заповідника
за землекористувачами в розрізі ПНД відділень та лісництв**

№ п/п	Назва землекористувача	Площа, га	
		загальна	в т.ч. лісів
Землі постійного користування КБЗ			
1	Мармароське ПНДВ	3458,4	2840,3
2	Рахів-Берлибаське ПНДВ	1449,0	1419,0
3	Трибушанське ПНДВ	1351,8	1152,5
Всього		6259,2	5411,8
Землі, які входять до складу КБЗ без вилучення			
1	Устеріцьке лісництво ДП "Рахівське лісове дослідне господарство"	644,0	619,5
Всього		644,0	619,5
2	Діловецьке лісництво ДП "Великобичківське лісомисливське господарство"	2988,0	2710,6
Всього		2988,0	2710,6
Разом		9891,2	8741,9

У лісах Мармароського масиву обліковано 10 типів лісових насаджень (табл. 2). Серед них переважають ялинові і букові деревостани. Дещо менші площі займають гірськососнові, ялицеві, зеленодушеківі, сіровільхові і грабові угруповання. Невеликими ділян-

ками зустрічаються повислоберезові, ясеневі та яворові фітоценози. Ліси масиву представлені переважно мішаними угрупованнями (понад 75% від загальної лісової площі).

Таблиця 2

**Розподіл лісів Мармароського масиву
за складом, структурою і природністю**

№ п/п	Ліси за переважаючими породами	Площа лісів,га			Природність лісів		
		Всього	в тому числі		Праліси	Квазіпраліси	Природні
			Чисті	Мішані			
1	Букові	1993,8	328,6	1665,2	1203,4	86,6	156,0
2	Ялинові	6287,5	1623,4	4664,1	1863,0	980,4	1120,1
3	Ялицеві	147,6	-	147,6	95,0	35,6	17,0
4	Гірсько- соснові	160,6	112,5	48,1	78,2	30,1	20,5
5	Зелено- душекієві	74,6	49,0	25,6	62,0	8,0	4,6
6	Грабові	27,5	-	27,5	-	-	-
7	Сіро- вільхові	31,8	7,0	24,8	-	-	5,2
8	Ясеневі	6,0	-	6,0	-	-	6,0
9	Яворові	5,9	-	5,9	-	-	5,9
10	Повисло- березові	6,6	-	6,6	-	-	-
Разом		8741,9	2120,5	6621,4	3301,4	1140,7	1335,3

В межах масиву описано 32 типи лісу. Найбільш поширеними з них є вологий буково-ялицевий суялиник – СЗБПЯ (4310,1 га), вологий чистий суялиник – СЗЯ (1300,6 га), волога ялиново-ялицева субучина – СЗЯПБ (773,2 га), вологий буково-ялиновий суяличник – СЗБЯП (494,2 га), вологий буково-ялицевий ялиник – ДЗБПЯ (502,9 га), волога ялиново-ялицева бучина – ДЗЯПБ (351,6 га), волога грабова субучина – СЗГБ (126,0 га),

волога ялинова субучина – СЗЯБ (125,0 га), волога чиста субучина – СЗБ – (125,8 га), вологий гірськососновий сугрудок – СЗСт (113,4 га) і вологий зеленодушеківий сугрудок – СЗВЛЗ (76,0 га). На незначних площах зустрічається також свіжа бучина – Д2Б (30,3 га), свіжа грабова бучина – Д2ГБ (57,9 га), свіжа субучина – С2Б (47,2 га), свіжа грабова субучина – С2ГБ (47,5 га), сирий сіровільховий сугрудок – С4ВЛС (41,9 га), волога дубово-грабова субучина – С3ДГБ (8,9 га) та інші.

Ідентифікація природності лісів Мармароського масиву проводилась на основі Методики визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів і природних лісів, затвердженої наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 18.05.2018 р. за № 161.

За результатами натурних обстежень у Мармароському масиві ідентифіковано 5777,4 га лісів природного походження (66,1% від загальної площі лісів), в тому числі 3301,4 га пралісів, 1140,7 га квазіпралісів і 1335,3 га природних лісів (табл. 2). Пралісові угруповання виявлені лише в межах території постійного користування КБЗ. Крім цього, тут зосереджена переважна більшість квазіпралісів і природних лісів. Серед лісів природного походження переважають ялинові і букові праліси, квазіпраліси і природні ліси. Пралісові і квазіпралісові угруповання виявлені межах заповідної зони і частково буферної.

В лісах Мармароського масиву зустрічається ряд рідкісних червонокнижних видів рослин, зокрема баранець звичайний, зелениця альпійська, зозульки Фукса, лілія лісова, скополія карніолійська та інші. В угрупованнях деревно-чагарникової рослинності у смузі на контакт лісового і субальпійського поясів зростає нарцис вузьколистий. В межах масиву охороняються також лісові угруповання з участю тису ягідного і цибулі ведмежої.

В гірських ялинових деревостанах масиву працівниками лабораторії лісознавства КБЗ закладена серія постійних пробних площ з метою проведення довготривалих лісівничих і геоботанічних досліджень та моніторингу. Тут знаходяться найстаріші лісові дослідні полігони в Карпатському регіоні, які були закладені в середині 30-х років минулого століття відомим чеським вченим Алоїзом Златніком [9].

1. Генсірук С.А. Ліси України. – К.: Наук. Думка, 1992. – 408 с.
2. Голубец М.А. Ельники Украинских Карпат. – К.: Наук. Думка, 1978. – 264 с.
3. Кабаль М.В., Брехлічук Д.Д., Сухарюк Д.Д. Високогірні ліси Карпатського біосферного заповідника та їх значення для збереження біорізноманіття // Наукові основи збереження біотичної різноманітності. Матеріали XI конференції молодих учених (Львів, 24-25 травня 2012 р.). – Львів, 2012. – С.139–140.
4. Кабаль М.В., Сухарюк Д.Д., Полянчук І.Й., Вербіцький В.В. Сучасний стан природних чистих ялинників Карпатського біосферного заповідника // Букові праліси та давні ліси Європи: проблеми збереження та сталого використання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 16-22 вересня 2013 р.). – Ужгород: КП "Ужгородська міська друкарня", 2013. – С. 177–180.
5. Кабаль М.В., Глеб Р.Ю. Структура приполонинних ялинників Мармароських гір. Наукові записки Державного природознавчого музею. – Випуск 33. – Львів, 2017. – С.165–174.
6. Стойко С.М. Пралісові екосистеми України, їх багатогранне значення та охорона // Науковий збірник Лісівничої академії наук України. "Наукові праці". – Львів, 2002. – Вип. 1. – С. 27– 31.
7. Сухарюк Д.Д. Природні ліси і праліси Карпатського біосферного заповідника та їх функціональне значення // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю створення Шацького національного природного парку (Світязь, 17-19 травня 2004 року). – Світязь, 2004. – С. 156–157.
8. Чернявський М.В. Букові праліси як еталони лісів майбутнього Українських Карпат // Науковий вісник УкрДЛТУ: дослідження, охорона та збагачення біорізноманіття. – Львів: УкрДЛТУ, 1999. – Вип. 99. – С. 173–179.
9. Zlatnik A. et all. Prozkum prirozenych lesu na Podkarpatske Rusi. Vegetace a stanovište rezervace Stužica, Javornik a Pop Ivan. – Brno, 1938. – 524 s.

ПРОМІЖНІ ПІДСУМКИ ВИКОНАННЯ "КОНЦЕПЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ БУРОЇ КАРПАТСЬКОЇ ПОРОДИ ТА РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ ДО 2025 РОКУ"

В.П. Терпай

*Асоціація бурої карпатської породи великої рогатої худоби,
с. Шенборн, Закарпатська обл., Україна*

Проблема підтримки біологічного різноманіття на планеті Земля включаючи породи великої рогатої худоби та забезпечення людей молоком і гов'ядиною набула загрозливих масштабів. Ці виклики, тенденції постали також перед Україною, яка органічно пов'язана із світовими процесами глобалізації і інтеграції та актуальні на регіональному рівні. Поряд зі зменшенням чисельності загального поголів'я тварин аборигенних, локальних і зникаючих порід великої рогатої худоби, особливо за часів перебудови та комерціалізації народного господарства скорочується й маточне. Інформація стосовно їх популяцій, поширення, цінності часто неповна, не відображає реальну ситуацію. Відсутні скоординовані дії державних і інших структур. Робота по збереженню генофонду ведеться безсистемно, не підкріплена відповідним фінансуванням хоча Законом України ратифікована Конвенція про збереження біологічного різноманіття №252/94-ВР від 29.11.1994 року. Закінчила дію у 2015 році наукова програма "Збереження біологічного різноманіття та система роботи в малочисельних популяціях сільськогосподарських тварин та їх використання в селекційному процесі" яка виконувалась за участі Закарпатського племпідприємства (Керівник В.П. Терпай) та під керівництвом Інституту розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця НААН. Нова, на 2017–2025 роки, існує лише у проектному варіанті (Проблема збереження... [Полупан, Басовський, Резнікова, Резнікова 2017]).

Органами місцевої влади зроблено перший крок для збереження природного біологічного різноманіття. Затверджено регіональний список Закарпатської області вищих судинних рослин

які підлягають охороні (Рішення обласної Ради 23 сесії 6 скликання від 28.05.2015 року № 1263). Наступним кроком має бути організація моніторингу за станом зникаючої бурої карпатської породи, виявлення факторів що загрожують її благополуччю з рейтингом їх впливу. Тому що втрата своєрідного, унікального й безцінного ресурсного потенціалу призведе до звуження генофонду, суттєво обмежить селекційні процеси тепер і у майбутньому (Сохранение генофонда... Винничук, 1989), забезпечення населення краю високоякісними продуктами тваринного походження отриманими в основному від тварин аборигенної великої рогатої худоби (питома маса корів у загальному поголів'ї складає 78,9%). За таких обставин, опираючись на наукові дослідження і узагальнення, нами розроблено та реалізується "Концепція збереження локальної бурої карпатської породи та розвитку молочного скотарства в Закарпатській області до 2025 року" в контексті європейської інтеграції (Концепція збереження локальної... Терпай, 2013) .

Вагомий вклад у розробку теорії та практичних засад формування і функціонування бурої карпатської породи, вивчення генетичних особливостей внесли Кацовський Я., Мицюк О., Недава В.Ю., Яценко О.Є., Сірацький Й.З., Меркушин В.В., Заброварний О.М., Басараб Й.Г., Тиводар М.П., Глазко В.І., Чайковська О.І., Садик О.Ф., Копилова К.В. та багато інших учених і практиків. Водночас на фоні загальнотеоретичних і прикладних досліджень формування, розвитку породи, невирішеними залишалися концептуальне забезпечення підтримки генетичної мінливості на відповідному рівні та збереження як *in situ* так *ex situ*. У зв'язку з цим, постала необхідність впровадження розробленої і сформованої Концепції де визначені принципи законодавчого, регуляторного і фінансового забезпечення та відповідності стандартам ЄС.

Мета досліджень: оцінити вплив Концепції на створення нової моделі ведення молочного скотарства у Закарпатській області, умов для виробництва продукції в особистих селянських господарств, підвищення зайнятості та добробуту сільського населення, збереження локальної бурої карпатської породи великої рогатої худоби і підвищення її конкурентоздатності. Сприяння створенню генофондових стад та збільшення активної частини поголів'я.

Матеріали та методика досліджень

Джерельну базу досліджень склала "Концепція збереження локальної бурої карпатської породи та розвитку молочного скотарства в Закарпатській області до 2025 року" розроблена Терпай В.П., кандидатом сільськогосподарських наук. Схвалена і рекомендована до видання Вченою Радою ІРГТ НААН 18 грудня 2012 року, протокол № 411. Статистичні матеріали і інші офіційні джерела інформації. Особисті селянські і фермерські господарства, які розводять буру карпатську породу великої рогатої худоби. Використано метод теоретичного узагальнення, статистичного і кількісно – якісного аналізу, порівняння та експертних оцінок.

Результати досліджень та їх обговорення

З усіх наявних в області, локальна, аборигенна і зникаюча бура карпатська, одна з найдавніших порід. Зберігає унікальний комплекс господарсько – корисних, біоморфологічних, фенотипових ознак. Має порівняно високі показники комбінованої молочно – м'ясної продуктивності. У багатьох випадках економічно вигідна альтернатива суто спеціалізованим, наприклад, голштинській. Крім того, остання, виявилась більш вразливою до захворювань на туберкульоз, лейкоз. В неї також генетично зумовлені короткий термін господарського використання, низька плодючість та вміст протеїнів у молоці при досить значній кількості лактоглобулінів, які викликають не лише у дітей а й у дорослих людей алергічні реакції, непридатність молока для виробництва твердих сирів типу швейцарський (Гузєв, Гончаренко, Вінничук, 2014). Потрібно звернути увагу і на значні генетичні відмінності. Так, генетична паспортизація виявила, імунногенетичний профіль у природному ареалі розведення бурої карпатської худоби характеризується оригінальністю генетичної структури, високою частотою алелей ОУ2 (близько 0,14), О'(0,10), а також Е'J' і ПQE'Q' (0,11) (Племінні ресурси України, Мельник Ю.Ф., Агафонов, 1998). Формування її особливостей проходило починаючи з часів одомашнення малого карпатського туру в екологічних умовах територій Карпатського регіону куди входить Закарпатська область України (Традиційне скотарство Українських Карпат...Тиводар,1994) земельною площею 1275,3 тис. га із ступінню розораності 15,7%, поділеною на низинну, передгірну і гірську зони, таблиця 1.

Таблиця 1

Екологічні особливості Закарпатської області

Природні зони	Площа, тис. га	Питома вага, %	Ступінь розораності
Низинна	330,3	25,9	53,7
Передгірна	372,0	29,2	11,2
Гірська	573,0	44,9	7,6

Вони різко відрізняються кліматом, рельєфом місцевості, ґрунтами, хімічним і мінеральним складом рослинного покриву. Регіон залишається найменш забезпеченим земельними ресурсами в Україні. За умов малоземелля не можливо формувати оптимальні площі для конкурентоспроможного землеробного господарювання. Разом з тим значна кількість природних сінокосів та пасовищ – 173,0 тис. га розташованих від 105 до 1550 м над рівнем моря, враховуючи високогірні (полонини – 48 тис. га), середньорічна кількість опадів 600 – 1600 мм, служить джерелом для забезпечення фізіологічних потреб великої рогатої худоби в соковитих і грубих кормах, особливо в передгір'ї і горах, таблиця 2.

Таблиця 2

Земельні ресурси Закарпатської області

Регіон	Всього, тис. га		Припадає на одного жителя					
			всього		сільського		земле-користувача	
	с.-г.уг.	ріллі	с.г.уг.	ріллі	с.г.уг.	ріллі	с.-г.уг.	ріллі
Україна	41557,6	32498,5	0,91	0,71	2,77	2,17	1,60	1,30
Область	451,6	199,8	0,36	0,16	0,58	0,26	0,62	0,27
Передгірська і гірська зони	252,4	66,4	0,32	0,08	0,50	0,13	0,85	0,21

За період реформування аграрного сектору економіки здійснено перерозподіл землі, більшість сільськогосподарських угідь стала власністю громадян. Однак, інноваційний розвиток сільського господарства та села обумовлений, на думку економіста – аграрника Огановського Н., не стільки з формами власності на землю, скільки густотою населення, його соціальними та культурними особливос-

тями. Таким чином, значні трудові ресурси 1565 населених пунктів, 579 (37%) зі статусом гірських, давні традиції сприяють розвитку особистих селянських господарств, таблиця 3.

Таблиця 3

Чисельність населення та густина

Регіон	К-ть чоловік всього, тис.	В т.ч. проживає в селах, тис. чол.	Питома вага, %	Припадає чоловік на км ²
Область	1250,7	785,5	62,8	98,1
Передгірська і гірська зони	784,2	500,8	63,8	87,7

Реалізація розробленої "Концепції збереження локальної бурої карпатської породи та розвитку молочного скотарства в Закарпатській області до 2025 року", паювання земель та започаткування створення системи господарств ринкового типу дали новий імпульс процесові виробництва аграрної продукції. Гнучкість індивідуальних виробників регіону доводить здатність до виробництва навіть у нинішніх складних економічних умовах, несприятливого податкового й інвестиційного клімату, відсутності належної підтримки з боку держави і забезпечення значної кількості споживачів місцевими продуктами тваринного походження. Галузь відіграє важливу роль в економіці краю. Це підтверджують, наведені у таблицях 4–5 показники виробництва валової сільськогосподарської та тваринницької продукції і споживання.

Таблиця 4

Виробництво валової продукції сільського господарства

Валове виробництво молока	Всього млн. грн	В тому числі			
		рослинництво млн. грн	%	Тваринництво	
				млн. грн	%
4045,0	1968,0	48,7	2077,0	51,3	

Таблиця 5

Виробництво та споживання продуктів тваринництва

Назва продуктів	Вироблено тис. т	Потреба тис. т	Спожито, тис. т		
			всього	% до потреби	% до виробл.
М'ясо в заб. масі	41,5	99,9	58,7	58,8	141,4
Молоко та прод. з нього	336,6	474,6	302,8	63,8	89,9

Проте, нині біля 40% населення споживає значно менше м'ясо-молочних продуктів від встановлених фізіологічних норм. До того ж потреба сусідніх країн – членів ЄС в органічно вироблених молоці і м'ясі забезпечується на 25 – 40% (Сільський розвиток та розвиток сільських територій... Павлов, 2009). Високий рівень незадоволеного внутрішнього і зовнішнього попиту на продукти харчування створює потенційно значну ємність регіонального і експортного продовольчого ринку. Певний прошарок населення у нас та Європі готовий платити за екологічну чистоту значно більше. На цьому фоні, як тепер так в майбутньому, роль і значення молочного скотарства у системі сільського господарства та вирішенні соціальних проблем області дуже вагома, таблиці 6–7.

Таблиця 6

**Структура валової продукції тваринництва
у грошовому виразі по галузям, %**

Скотарство	59,4
Свинарство	23,2
Вівчарство, козівництво	13,8
Птахівництво	2,4
Інші	1,2

Таблиця 7

**Структура валової продукції тваринництва
по видах продукції у грошовому виразі, %**

Вирощування худоби та птиці	50,9
Молоко	38,2
Яйця	8,2
Вовна	0,1
Інші	2,8

Але виробництво молока і гов'ядини вимагає значних капіталовкладень, які окуповуються в середньо – чи довгостроковій перспективі. Через нестабільність загальної політичної ситуації та пов'язаних з цим несприятливих економічних рамок умов багатьом інвесторам бракує впевненості в успішній реалізації великих проєктів у даній сфері. Крім цього відбулося трансформування земель до

дрібного приватного сектору. За даними державної статистики на одне особисте селянське господарство в середньому припадає 1,4 га сільськогосподарських угідь, фермерське – 7,8 га. Під впливом окреслених чинників істотно скоригувалась система ведення молочного скотарства. На протигагу глобальній продовольчій моделі відновилась традиційна ініціатива для краю. Виробництво і домашню переробку, в основному, взяли на себе одноосібники використавши внутрішні інвестиції, утримуючи корів. Що дозволило збільшити частку виробників з доданою вартості, підтримувати малий бізнес і підвищити рентабельність дрібних господарств, включити відносно короткі харчові ланцюги, відновити зв'язки між містом і селом, таблиця 8.

Таблиця 8

**Розподіл земель та виробництво продукції скотарства в
Закарпатській області у 2020 році**

Назва показників	Усі категорії господарств	В тому числі			
		особисті селянські господарства		сільськогосподарські підприємства	
		кількість	питома вага	кількість	Питома вага
Молоко тис. т	336,7	335,9	99,8	0,8	0,2
М'ясо (жива маса) тис. т	82,6	81,4	98,5	1,2	1,5
Усього земель тис. га	440,7	369,5	83,8	71,2	16,2
С.-г. угідь тис. га	405,5	352,7	87,0	52,8	13,0

Місцеві продовольчі системи сприяють також диверсифікації сільської економіки, забезпечуючи їй більшу стійкість до змін і здатність адаптуватись до них. Разом з тим, результати проведених досліджень свідчать, при виборі тих чи інших технологічних рішень господарювання повинна враховуватись не тільки економічна вигода, але й можливі соціальні та екологічні наслідки, їх практичне втілення. Відповідати природним особливостям Закарпаття.

Важливу роль у зростанні обсягів виробництва органічного молока і гов'ядини, відіграє породна належність поголів'я корів. Генетичний потенціал бурої карпатської породи, її внурівидова і адаптаційна здатність, розширені резистентні властивості, конституційна мінливість, висока життєздатність, пластичність, хороші відтворні та материнські якості, подовжена тривалість використання, багатоплідність забезпечують стійкий незалежний розвиток тваринництва області. Вона надзвичайно ефективно використовує природні пасовища специфічних агроландшафтів включаючи субальпійські та альпійські луки, поїдаючи більше ботанічних видів рослин не поїдаємих іншими породами великої рогатої худоби. Продукує молоко особливого складу. В основному, як і передбачалось концепцією, спостерігається тенденція у динаміці зменшення поголів'я молочної худоби. При цьому валове виробництво молока збільшується. Слід підкреслити, що зростання відбувається за рахунок підвищення продуктивності корів. В історичній послідовності найбільший вплив на формування молочного скотарства належить переважно бурій карпатській породі, таблиця 9.

Таблиця 9

Динаміка породного складу корів в Закарпатській області

Породи	1937 рік		2012 рік		2020 рік	
	голів	відсоток	голів	відсоток	голів	відсоток
Бура карпатська	76824	70,5	74581	75,1	67842	78,9
Інші	32146	29,5	24728	24,9	18143	21,1
Всього	108970	100,0	99309	100,0	85985	100,0

Примітка: 1937 р. Інші – сіра степова, пінцгау, симентальська; 2020 р. Інші – українська чорно-ряба молочна, українська червоно-ряба молочна, симентальська, голштинська, помісі і не визначені генотипи

Чітко виражені породна типовість і екстер'єр в значній степені обумовлюють її високу продуктивність. На великі потенціальні можливості аборигенної худоби вказують показники продуктивності і якості молока за лактаціями, таблиця 10.

Таблиця 10

**Показники молочної продуктивності корів
бурої карпатської породи**

Перша лактація			Друга лактація			Третя лактація		
надій, кг	жир		надій, кг	жир		надій, кг	жир	
	%	кг		%	кг		%	кг
3607	3,79	136,7	4140	3,70	153,2	5680	3,72	221,3

У Європейському союзі впроваджено комплексні програми економічного розвитку сільських територій. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва здійснюється у межах Спільної аграрної політики. Сьогодні такі підходи стають особливо гостро і в Україні. Однак така практика відсутня. Не дивлячись на це, аналіз структури виробництва молока, питомої ваги корів свідчить про поступове нарощування дрібними товаровиробниками і захоплення практично всього сегменту виробництва, що є позитивною тенденцією з точки зору розвитку малого бізнесу, як більш інвестиційно привабливого, таблиця 11.

Таблиця 11

Питома вага корів у господарствах різних форм власності

Роки	Всього голів, тисяч	У тому числі					
		с.-г. підприємства		особисті селянські		фермерські	
		голів	відсоток	голів	відсоток	голів	відсоток
1991	141,5	59,1	41,8	82,4	58,2	-	-
2011	102,4	1,4	1,4	100,2	97,8	0,8	0,8
2020	85,9	0,5	0,6	85,2	99,2	0,2	0,2

Реалізація в повному обсязі концептуальної політики спрямованої на відтворення, збереження та раціональне використання племінних ресурсів забезпечила функціонування єдиної системи селекції через запровадження базових принципів нового підходу – породну асоціацію. Організована у 2014 уже в 2016 році стала членом Федерації бурих порід Європи. Входження в сім'ю країн з розвиненим тваринництвом поставило нові вимоги, швидкої подальшої розбудови (рис. 1).

ВАТ Закарпатське племпідприємство		Закарпатська Науково дослідна станція		Філія ДП Агенство з ідентифікації і реєстрації тварин		
Асоціація (регіональний центр) робочі групи по роботі з бурою карпатською породою						
оцінка плідників за потомством	обробці даних, обліку продуктивності тварин	функціональних ознак та якісних показників	лінійної оцінки та бонітування тварин	по роботі з ОСГ	контреролер асистенти	ідентифікація тварин спеціаліста по розповсюдженню діяльності та інформації

Рис. 1. Схема структури асоціації бурої карпатської породи

Власники особистих селянських господарств діючи відокремлено, не мають реальної перспективи створення та підтримки виробничої інфраструктури, забезпечення матеріально-технічними засобами змушені реалізувати продукцію за заниженими цінами, оскільки не можуть в належний спосіб заготовляти, зберігати та підготовляти великі партії для продажу. Тому нами запропоновано систему створення змішаних сільськогосподарських кооперативів з надання сільським мешканцям таких послуг та збут тваринницької продукції: постачання, сервіс, заготівля кормів і підготовка до згодовування. Серед посталих ключових завдань, покращення якості виробленої тваринницької продукції, доступ власників тварин до всебічних послуг змішаних сільськогосподарських кооперативів. Отримати вигоди від участі у великих за обсягом ділових операціях, уникнення конкуренції між собою, використання професійного менеджменту. Мати прибутки не тільки від виробництва, а й від подальших стадій руху виробленої ними продукції у межах маркетингового ланцюга. Діяти скоординовано, поділяти ризики, схему роботи наведено на рисунку 2.

З метою сприяння дрібним виробникам сформовано відповідне підґрунтя. В першу чергу впроваджено ефективні способи доступу до землі і методи обміну ділянок, створено нові структури і знайдено нові способи виробничо – економічних з'язків. Запропоновано схему виробничо – економічних з'язків при виробництві і переробці молока (головний постачальник сировини – особисті селянські господарства), що наведено нижче, рисунок 3.

Покращення та догляд за громадськими пасовищами, заготівля кормів соковитих і грубих (роторна косарка, граблі-ворошилки, преспідбирач, трактор)	Пункт штучного осіменіння та ветеринарних послуг. Контроль продуктивності корів і якості молока (обладнання по осіменінню та з визначення якості молока, контролер-асистенти, спеціалісти)	Збір, первинна обробка молока та його продаж
Змішаний сільськогосподарський кооператив,ЗСК		
Підготовка кормів до згодовування (подрібнення, виготовлення кормо сумішок)	Закупівля добрив та інших товарів відносно великими партіями (складські приміщення, відповідна техніка, менеджери)	

Рис. 2. Схема роботи змішаного сільськогосподарського кооперативу

Особисті селянські господарства	Об'єднання особистих селянських господарств
ЗСК збір і переробка молока	Збір і первинна переробка молока
Переробне підприємство	

Рис. 3. Схема виробничо-економічних зв'язків при виробництві і переробці молока

Проведеними дослідженнями встановлено, хоча не всі моделі впроваджено, виконання основного напрямку Концепції забезпечує сталий розвиток місцевих громад, галузі молочного скотарства, збереження і підвищення конкурентоспроможності бурої карпатської породи згідно стратегії, рисунок 4.

Такий підхід дає можливість, у конкретно визначеній генофондовій частині популяції управляти генетичною структурою, підтримуючи її алелофонд методами консервативної селекції. Розвиток кількісних ознак (QTL – Quantitative Trait Loci's) використовуючи геномну селекцію на всьому іншому поголів'ї, проводячи аналіз генотипу тварин на рівні генів (локусів) асоційованих із господарськи корисними ознаками та ДНК – технології.

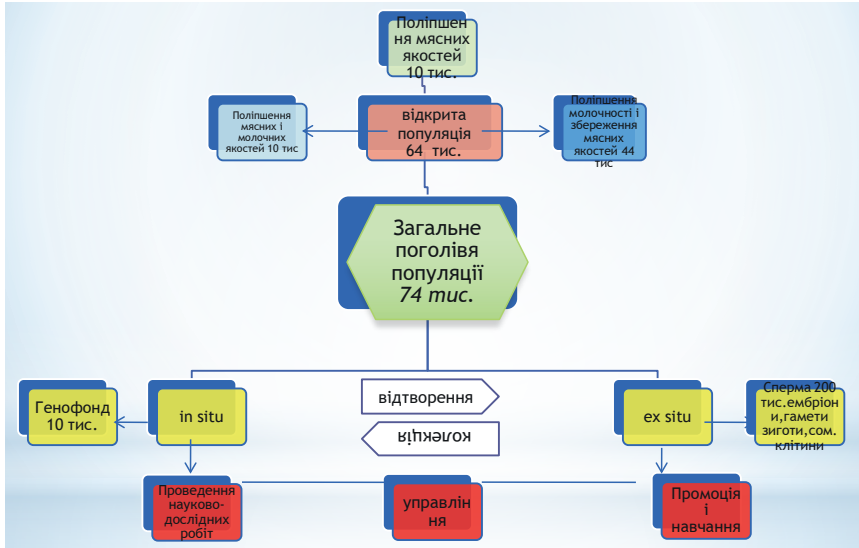

Рис. 4. Стратегія збереження і розвитку бурої карпатської породи

Очікувані результати

Реалізація Концепції в повному обсязі дозволить отримати прогнозовані очікувані результати в 2025 році, виробити 500 тис. т молока. Своє вирішення матиме проблема освоєння полонин і виробництво екологічно чистої, природно вітамінізованої продукції скотарства одержаної від тварин бурої карпатської породи через те, що ареал розповсюдження вказаної худоби географічно співпадає з територією Карпатського біосферного і інших заповідників в Закарпатській області та є важливою ланкою у збереженні аборигенної породи, природних екосистем, виробництві органічної продукції. Збереже відгінне молочне скотарство яке тут має прадавні корені.

На шляху подальшого практичного втілення концепції чільне місце повинна займати система селекції з малочисельними і аборигенними породами, яка відповідає кращим зразкам організації в країнах із розвинутим молочним скотарством Європейського Союзу, США, Канади, Англії. Перший крок зроблено і в Україні, Закарпатті, зокрема, розроблено та дотримуються спеціальні заходи, створено законодавчу базу збереження генофонду (Генофонд порід... Шуплик, Савчук, Гузєв, 2013), стратегію збереження та розвитку

бурої карпатської породи. Проводиться ДНК – тестування як спосіб контролю генофонду чистопородних племінних тварин відповідно до стандартів і методик Міжнародного Товариства Вивчення Генетики Тварин (ISAG) (Common origin of local cattle breeds in western region of Carpathians Kasarda, Moravcikova, Kadlecik, Trakovicka, Zitny, Terpaj, Mindekova, Neupane Mlynekova, 2019). За допомогою цитогенетичних досліджень виявляють приналежних тварин до тої чи іншої породи, носіїв спадкових аномалії, які виникають внаслідок мутацій в генах і хромосомах та можуть спричинити ембріональну смертність плоду, сповільнення темпів розвитку, аномалії статевої диференціації тварин, зниження фертильності (Monitoring of genetic freight in black and motley... Ernst, Zhigachev, Kudryavtseva, 2007).

Висновки

Проміжні підсумки практичної реалізації вказують на те, що запропонована Концепція може бути модельною для забезпечення потреби регіону місцевими екологічними продуктами молочного скотарства, стратегії збереження й інших малочисельних і зникаючих порід великої рогатої худоби в Україні. Сприяє формуванню просторової гармонії та охорони довкілля. Крім того, стан генетичних ресурсів великої рогатої худоби у державі значною мірою залежить від збереження і розвитку аборигенних порід, тому передбачається найближчим часом провести генетичні дослідження маточного поголів'я бурої карпатської породи з метою створення генофондових стад та на предмет виявлення частоти зустрічаємості тварин з генотипом A 2 A2 β – казеїном.

1. Винничук Д.Т. Сохранение генофонда сельскохозяйственных животных / Д.Т. Винничук // Молочно – мясное скотоводство. – 1989. – выпуск 74. – С. 3–8.
2. Гузеев Ю.Симентальська худоба – порода світового значення / Гузеев Ю., Гончаренко І., Вінничук Д. // Тваринництво України. – 2014. – №7. – С. 25–28.
3. Мельник Ю.Ф. Племенні ресурси України / упорядники Мельник Ю.Ф., Агафонов М.І. – Київ, Аграрна наука, 1998. – 335 с.
4. Павлов О.І. Сільський розвиток та розвиток сільських територій: процесуальний та об'єктивний прояви / Павлов О.І. // Економіка, фінанси, право. – 2009. – №7. – С. 17–20.

5. Полупан Ю.П. Проблема збереження біологічного різноманіття генетичних ресурсів сільськогосподарських тварин / Полупан Ю.П., Басовський Д.М., Резнікова Н.Л., Резнікова Ю.М. // Розведення і генетика тварин. – 2017. – випуск 54. – С. 200–208.
6. Про затвердження Переліків видів судинних рослин та оселищ (біотопів), що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області / Рішення обласної Ради 23 сесії 6 скликання від 28.05.2015 року № 1263
7. Терпай В.П. Концепція збереження локальної бурої карпатської породи та розвитку молочного скотарства в Закарпатській області до 2025 року / В.П. Терпай. – Шенборн, 2013. – 22 с.
8. Тиводар М.П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини 19 – першої половини 20ст.: Історико-етнологічне дослідження. – Ужгород: Карпати, 1994. – 560 с.
9. Шуплик В.В.Генофонд порід сільськогосподарських тварин України: навчальний посібник / В.В.Шуплик, О.В. Савчук, І.В. Гузев[та ін.] – Кам'янець – Подільський: Видавець ПП Зволенко Д.Г., 2013. – 352 с.
10. Ernst L.K. Monitoring of genetic freight in black and motley, golshtinsky and ayrshirsky breeds of cattle / L.K. Ernst, A.I.Zhigachev, I.A. Kudryavtseva // Zootekhniya. – 2007. – №3. – Р. 5–10.
11. Kasarda R.Common origin of local cattle breeds in western region of Carpathians / R. Kasarda, N. Moravcikova, O. Kadlecik, A. Trakovicka, J. Zitny, V. P. Terpaj, S. Mindekova, L. Neupane Mlynekova // Danubian Animal Genetic Resources. – 2019. – №4. – Р. 37– 42.

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛІСОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
НА ТЕРИТОРІЇ БАСЕЙНУ ВЕРХІВ'Я РІЧКИ ТИСА
ЗА ЧАСІВ АВСТРІЙСЬКОЇ
ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

М.І. Ткач¹, М.І. Волощук²

¹*Краєзнавець, с. Ділове, Закарпатська обл., Україна*

²*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Лісозаготівля – одне з найдавніших промислів гірських жителів території верхів'я річки Тиса (Рахівщини). За тисячолітню історію краю ця територія була частиною Марамороської жупи (комітату), що входила до складу Угорського королівства, Трансільванського князівства, Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії (до 1918 року). Адміністративним центром комітату Мараморош з початку XIV століття було місто Хуст, пізніше – місто Мармарош-Сігет ("*Sighetu Marmarajei*", що зараз у Румунії) [4].

До XIV століття гірська частини території басейну верхів'я річки Тиса була неосвоєною і мало заселеною [6]. Тривалий час ведення лісозаготівель тут регулювалося так званим звичаєвим незаписаним "волооським правом" для господарювання в маєтках землевласників. Такі заготівлі лісу на той час були незначними, деревину використовували переважно для місцевих потреб [11].

Вже за часів Австрійської імперії в кінці XVII століття, з початком інтенсивної розбудови міст, виникла гостра потреба у розробці багатих лісових ресурсів у східних Карпатах. Постало питання про створення планомірної раціональної системи ведення лісової справи. Тому, на державному рівні, було прийнято рішення переселяти знавців лісової справи з Верхньої Австрії та Німеччини на гірські території Мараморошу, у тому числі і у верхів'я річки Тиси та її приток [9]. Такі переселенці передали свій значний досвід і технічні навички місцевим жителям. Саме завдяки німецьким лісівникам у нашому краї почала зароджуватися і розвиватися лісова

галузь. Як свідчать літературні джерела, перші спроби переселити людей німецької національності на територію верхів'я річки Тиса були зроблені ще до 1730 року. Найбільше німецьких спеціалістів було переселено за часів імператриці Австрії Марії-Терезії. Для них була розроблена спеціальна державна програма, за якою створювалися вигідні умови для переселення людей у Східні Карпати з Верхньої Австрії та Південної Німеччини. На цій території їм відводили земельну ділянку, виділяли сінокісні луки на 2-3 голови худоби, давали знаряддя праці й ліс для будівництва житлових приміщень, одяг і все це за рахунок держави. Будинки і землю не можна було продавати, лише передавати у спадок нащадкам по чоловічій лінії. Крім того, кожному переселенцю держава гарантувала оплату в 1000 гульденів на рік. На випадок смерті переселенця його вдова і не більше як четверо дітей повинні були отримувати пенсію [9].

Виникли цілі поселення німецьких лісових працівників у верхів'ях Білої та Чорної Тиси здебільшого з Австрії – Імюндену, Ебензе, Ушлю, Ротевейзе [5]. У верхів'ї річки Тересви (правої притоки річки Тиса) виникло поселення лісорубів із Зальцкамменгута, де вони заснували населений пункт Німецька Мокра (Deutsch-Mokra) у XVIII ст. [6].

Одне з таких німецьких поселень виникло у Рахові, що і до сьогоднішнього дня, ця місцевість називається Ціпцерай або Зіпсерай, а людей тоді називали ціпцерами. Як вказує М. Домашевський (1987) за переписом населення у 1887 році, у Рахові проживало 650 німців. До сьогоднішнього дня тут можна зустріти людей з прізвищами Айб, Вальраух, Штадлер, Шмоцер, Штайнкуглер...

Для упорядкування ведення лісового господарства видавали спеціальні лісові патенти починаючи від 20 вересня 1782 року. Пізніше було розроблено імператорський Закон про ліси (Reichsforstgesetz), який був запроваджений цісарським патентом від 3 грудня 1852 року і набув чинності з першого січня 1853 року [11]. Закон поділяв ліси на державні; громадські, тобто такі ліси, що належали міським і сільським громадам; та приватні, тобто ліси окремих громадян ("обивателів"), орденів, монастирів, а також товариств, які опиралися на приватно правові відносини. Громадські ліси, як правило, не підлягали поділу. Поділ інших лісів регулювався законами про поділ земель. Закон про ліси зобов'язував проводити заліснення

свіжих зрубів на державних і громадських землях упродовж терміну, що не перевищував п'ять років. Також були строгі обмеження щодо випасу худоби на зрубках та інша господарська діяльність, що могла шкодити підросту дерев.

Від переселення спеціалістів лісової галузі з верхньо-австрійських та інших територій у верхів'я річок Східних Карпат, в тому числі і у верхів'я Тиси, австрійська казна отримувала вигоду. Було створено лісові дирекції, зокрема і в Рахові. Ліси почали вирубувати більш планомірно, що зменшувало їх нестачу в імперії, а вирубані ділянки заліснювалися. Збереглися лісові масиви, які були заліснені австрійськими лісівниками, так звані "австрійські культури" [6].

Німецькі переселенці разом з місцевими людьми на малих річках і потоках побудували плотини (гаті, греблі, кляузи (лат. "clausura")), за допомогою яких сплавливали плоти (дараби, бокори) по річці Тиса у низинні райони Закарпаття, а звідти й до великих міст Австрійської імперії. Гаті-кляузи на гірських річках споруджували за технологією, що застосовувалася в Альпійських горах, зробивши можливим постійно користуватися водним шляхом для сплаву лісу по річці Тиса та її притоках. Загальна кількість загат на Рахівщині, при детальному дослідженні цього питання, була двадцять одна, хоча раніше згадувалося лише про сімнадцять [11]. В історичних джерелах йдеться, що перша така гать на території Рахівщини, та й у Східних Карпатах в цілому, була побудована в урочищі Стебний поблизу с. Ясіня ще у 1724 році. За нею такі ж гаті у 1773-1784 роках з'явилися на верхів'ях річок Білої та Чорної Тиси, Тересви, Тереблі, Вишови (остання – на території Румунії). Найбільшою була гать в урочищі Балцатул. Лісосплав понад 200 років відігравав велику роль у житті місцевих людей, які освоїли професії лісорубів та бокорашів і мали добрий заробіток. Нижче по течії річки Тиса у Солотвині плоти використовували також і для транспортуванні солі [6].

Для розпилювання деревини на дошки німецькими майстрами було побудовано на деяких річках і потоках пилорами, які рухалися за допомогою водяного колеса. Найпотужнішою серед них довгий час вважалася пилорама, споруджена в 1732 році у Великому Бичкові на річці Шопурка (притока Тиси), де працювало понад 20 чоловік. Такі підприємства також діяли у Білому потоці с. Требушани та на потоці Свидівець в с. Ясіня [10].

Добрі умови для розвитку деревообробного промислу в лісистому краї, сприяли тому, що вже в другій половині XVIII століття жителі ряду населених пунктів Рахівщини були зайняті на лісорозробках протягом цілого року. Зростали і потреби у таких професіях, як лісоруб, бокораш (плотогон). Тільки в с. Ясіня та навколишніх його урочищах у цей період постійно працювало в лісі 300-400 лісорубів [9].

Поселення німецьких колоністів у межах населених пунктів позитивно вплинуло на місцеве населення. Чоловіки від них переймали більш вдосконалені методи зрубання дерев і обробки деревини. Навчилися природозберігаючим технологіям, зокрема, як правильно за допомогою "риз" (на німецькій "roizen"), спускати з гір зрубані колоди, не пошкоджуючи інші дерева і лісову рослинність.

Навчилися різним технічним навичкам, особливо при будівництві дерев'яних жител та розкорчовуванні лісу під угіддя. Ще й до сьогоднішнього дня в ході будівництва будинків з дерева, майстри з'єднуючи дерев'яні конструкції використовують так званий "австрійський замок" або "німецький зруб". Також існує мережа гірських лісових стежок, влаштованих так, щоб не було різких перепадів висот, які використовуються до сьогоднішнього дня і мають назву – "фірштаги" або "баронки".

Розвиток лісової промисловості сприяв зародженню інших видів промисловості. Зокрема, у XVII-XVIII століттях, дровами забезпечували залізоплавильні цехи у Требушанах (нині Ділове), Кобилецькій Полянні та Берлибаші (сьогодні Костилівка), лісо-хімічну фірму "Клотільда" у Великому Бичкові, склянну гуту, а потім цех по виробленню заготовок з білого бука для бочок у Требушанах (Діловому)... Потреба в деревині була для розробки соляних шахт в Солотвині, деревообробних цехів в Кобилецькій Полянні та ряді інших населених пунктів. Дрова також були потрібні для випалювання цегли у Великому Бичкові, вапнякових кар'єрів та деревного вугілля, а також для обігріву майстерень по виготовленню "гужвів" і канатів. Дальший розвиток промислового і товарного виробництва сприяв значному збільшенню масштабів лісоексплуатації. Насамперед швидкими темпами зростав попит на будівельний ліс і пиломатеріали на експорт у різні країни Європи. Всі ці мануфактури, цехи і навіть лісохімічне підприємство побудовані на Рахівщині за німецькими й австрійськими зразками були, як на той час, досконаліми.

Австрійськими лісівниками були створені перші резервати (заповідні ділянки) на території верхів'я річки Тиса за часів Австро-Угорщини: у 1907 році були взяті під охорону ділянки мішаних ялиново-ялицево-букових пралісів на південних схилах гори Піп Іван Мармароський, а у 1912–14 роках – на південно-західних схилах Говерли Чорногірського масиву [13; 7]. Саме з цих збережених ділянок пралісів починає свою столітню історію Карпатський біосферний заповідник [2].

Протягом 1795-1845 років італійськими спеціалістами було побудовано возову дорогу, яка зєднала міста Сігет (тепер у Румунії) і Станислав (тепер Івано-Франківськ). Вони чи не першими дали зрозуміти горянам про цінну лісу, який був потрібен для прокладання мостів через річку Тиса та її приток [1].

15 серпня 1895 року було завершено будівництво через територію Рахівщини Транскарпатської залізниці, по якій почали курсувати потяги з нашого краю до найбільших міст згаданої імперії [8; 10]. На початку ХХ століття також була побудована мережа лісових вузькоколіїних залізниць для транспортування деревини з віддалених місць верхів'я річки Тиса і приток [10]. Ці два великі будівництва відіграли велику роль у розвитку лісової справи та виходу людей з природної ізоляції.

Після Першої світової війни і розпаду Австро-Угорської імперії територія комітату Мармарош була розділена між державами. Були розділені цілі населені пункти, зокрема Великий Бичків, Луг, Требушани... В сучасний період південна частина історичного Мармарошу належить Румунії, а північна – Україні.

1. Вінценз С. На високій полонині. – Івано-Франківськ, 2011. – 639 с.
2. Гамор Ф.Д. У пошуках гармонії людини і природи. Матеріали до 70-річчя з дня народження. – Львів: Простір-М, 2021. – 548 с.
3. Домашевський М. Історія Гуцульщини. Т.ІІІ. Чікаго, 1986. – С. 65–70.
4. Історія міст і сіл УРСР Закарпатська область. – Київ, 1969. – 785 с.
5. Мільчевич С.І. Вплив німецьких колоністів на розвиток ремесел на Закарпатті // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. – 2005. – №5. – С. 70–82.
6. Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника / Урс-Бєат Бредлі, Ярослав Довганіч. Швейцарський федеральний інститут дослідження лісу, снігу і ландшафтів, WSL. – Бірмендорф, 2003. – 192 с.

7. Природно-заповідний фонд Закарпатської області. (Довідник). – Ужгород, 1998. – 304 с.
8. Ткач М., Волощук М. Італійці у Східних Карпатах // Всеукраїнський науково-популярний журнал "Зелені Карпати", 2013. – С. 99–105.
9. Ткач М., Волощук М. Німецькі колоністи та їх роль у промисловому освоєнні лісів у верхів'ях басейну річки Тиси // Зелені Карпати, 2014. – №1-4. – С. 118–122.
10. Ткач М.І. Залізниці Гуцульщини // Ж-л "Гуцульський календар", 2015.
11. Ткач М.І. Розвиток лісової промисловості на Закарпатській Гуцульщині. – 2020 (http://rakhivcrb.blogspot.com/2020/08/blog-post_12.html).
12. Шухевич В. Гуцульщина. В 5-ти частинах, ч. I. Львів, 1898.
13. Zlatnik A. Prozkum prirozenych Lesu na Podkarpatske Rusi. Die pruni: Vegetacea stanoviste rezervace Stuzica, Javornika, Pop Ivan // Sbornik, Vyzk. Ust. zemedel, Praha. – 1938. – S. 1–244.

УДК 069(=161.2):394:379.822(477.86)

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА ГУЦУЛЬЩИНИ ТА ПОКУТТЯ ІМЕНІ Й. КОБРИНСЬКОГО У ВИВЧЕННІ, ЗБЕРЕЖЕННІ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Я.Ю. Ткачук

*Національний музей народного мистецтва
Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського,
м. Коломия, Івано-Франківська обл., Україна*

Актуальність. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й.Кобринського нараховує понад 50 тисяч унікальних пам'яток народного мистецтва і став відкритим, багатофункціональним осередком культури, науки, освіти та виховання. Це один із найкращих українських музеїв, перлина культурного надбання України.

Постановка проблеми. Предметом даної розвідки є аналіз діяльності Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й.Кобринського щодо вивчення,

збереження та використання пам'яток матеріальної і духовної культури, популяризації національної гуцульської етнокультурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Нагромаджені людством історичні та культурно-мистецькі скарби мають унікальний шанс бути збереженими завдяки музеям, скансенам, пантеонам, заповідникам тощо. Провідна роль у збереженні спадщини належить музеям, які в міру підтримки держави і суспільства провадять культурно-освітню, науково-дослідну, інформаційну діяльність, здійснюють експозиційну, фондову, видавничу, реставраційну, пам'яткоохоронну роботу.

Музейництво в Галичині бере свій початок із середини ХІХ ст., коли події національно-визвольних змагань 1848 року активізували загальну атмосферу духовного оновлення та розквіту просвітництва в Європі, а також спонукали до зацікавлення у вивченні та збереженні пам'яток історії і культури. "... повіяло іншим духом <...>. З України дійшли <...> твори Шевченка, Куліша, Максимовича, Костомарова, інших українських письменників та етнографів, збудили серед молоді гарячу любов до рідного народу і заохотили до студій над його традиціями. Почалося пильне збирання етнографічних матеріалів", – зазначав про цей ренесанс в Галичині Іван Франко у етапі "Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ ст."

Вагомим поштовхом до збиральницької діяльності й вивчення пам'яток матеріальної і духовної культури краю послужили господарсько-промислова та етнографічна виставки, організовані в Коломиї 1880 року (на їх відкритті побував цісар Австро-Угорщини Франц Йосиф). Експонати виставки продемонстрували багатство народного мистецтва та розкрили талант місцевої людності, насамперед із середовища селян Гуцульщини та Покуття. Про це довідуємось із численних публікацій того часу та із присвяченої цій події праці Маркелія Туркавського "Етнографічна виставка Покуття в Коломиї", виданої 1880 року у Кракові, яка сьогодні є важливим документальним джерелом того часу. Саме ці виставки поклали початок майбутньому етнографічному музеєві в Коломиї, сприяли подальшому розвитку домашніх художніх промислів, започаткували теоретичну основу організації художньо-промислових шкіл на Покутті, організацію будівництва Українського Народного Дому як українського координуючого культурно-освітнього та господарського центру.

27 грудня 1886 року намісництво у Львові затвердило статут Товариства Українського Народного Дому в Коломиї, в одному з пунктів якого зазначалося "Створення бібліотеки з читальнею, музею етнографічного та господарсько-промислового". На засіданні Ради Товариства 1892 року проголосили про збір "старожитностей" для майбутнього музею. Цією ділянкою доручили опікуватись вчителю Гіллярію Гарасимовичу, під керівництвом якого 1888 року в Коломиї була заснована "Гуцульська спілка промислова", а 1894 року – школа деревного промислу (тут навчався знаменитий український скульптор Михайло Черешньовський). Згодом прогресивна громадськість міста висловила ідею про заснування в Коломиї музею, що має стати "не тільки зібранням краших зразків народної творчості, але й заохочував би гуцулів до ремесла".

У 1896 році розпочалося досі небачене за масштабами будівництво першої української інституції, у якій мріяв розмістити музей відомий в Галичині громадський діяч, організатор та фундатор будівництва Народного Дому в Коломиї, греко-католицький священник Йосафат Кобринський (1818–1901). І хоча організація майбутнього закладу розпочалася ще наприкінці XIX століття, політичні й особливо фінансові справи дещо гальмували здійснення проекту. Щоб активізувати роботу щодо формування майбутнього музею, 1901 року була створена спеціальна комісія, а через рік магістрат виділив для цих цілей 300 карбованців. Проте організатор, натхненник та основний меценат Йосафат Кобринський помер і справу музею відклали на багато років. 12 вересня 1912 року в Коломиї відкрилася виставка домашнього промислу, що знову нагадала та підштовхнула громадськість до музейного питання. Це була надзвичайно важлива подія в культурному житті краю. Організатори виставки заporučились підтримкою впливових тогочасних особистостей таких, як митрополит Андрей Шептицький, архикнязь Макс Габсбург, майбутній і останній імператор Австрії Карло Франс Йосиф (тоді майор кавалерії драгунів 24 цісарського полку, що тимчасово дислокувався в Коломиї), президент Буковини Меран та багато інших. Виставка вражала багатством експозиції. Її розмістили на площах понад півтора тисячі квадратних метрів у 18-ти павільйонах військового манежу. Розуміння того, що виставка має обмежений час на презентацію національної культури, остаточно підштовхувало передову

інтелігенцію Коломиї до потреби заснування українського музею. Втїлити цю ідею в життя майже через чверть століття випало на долю Володимира Кобринського, внучатого племінника отця Йосафата Кобринського, який, будучи чільним посадовцем на залізниці, а в часі Першої світової війни керівник транспортного двору наслідника престолу архикнязя Карла, мав нагоду подорожувати багатьма країнами Європи, де заснування та опіка музеями вважалась справою честі національної еліта та монархів. Саме цій справі він віддав усі свої сили, здоров'я час та особисті заощадження. Будучи членом Українського національно-демократичного об'єднання яке опиралось на ідеологію державності й соборності України, та маючи гіркий досвід боротьби за незалежність у 1918–1919 роках, Володимир Кобринський з величезним запалом кинувся у вир праці. Він розумів, що завдяки музею можна розвивати національну самосвідомість та утверджувати власну самодостатність. Ентузіаст із запалом збирав культурні надбання сторін щоб зберегти їх для майбутніх поколінь.

У 1925 році Володимир Кобринський розробив структуру музею, а 18 травня 1926 року представив її на обговорення Управі Товариства "Український Народний Дім". Через місяць, 12 червня 1926 року, на поточному засіданні Товариства Кобринському доручили опрацювати програму і проєкт майбутнього музею. Шість місяців наполегливої роботи увінчались успіхом 13 листопада 1926 року на засіданні Товариства Українського Народного Дому схвалили програму і статут музею та затвердили його назву – "Український народний музей ім. о. Йосафата Кобринського". Володимир Кобринський став першим директором і на багато років єдиним працівником музею. Під час поїздок у села регіону він зібрав перші колекції народного мистецтва та етнографії, заклав підвалини для майбутньої музейної бібліотеки, вклавши у їх придбання власні кошти.

Для широкого ознайомлення громадськості з умовами створення музею Володимир Кобринський підготував численні листи та звернення до українських часописів із проханням збирати та здавати до музею найрізноманітніші "вартісні експоната та колекції". Серед тих, хто відразу відгукнувся взяти участь у формуванні музейних збірок, були відомі в краї особистості такі, як Теофіл Окуневський з Городенки, Петро Шекерик з Жаб'я, Олекса Новаківський та Іван Труш зі Львова Понад двісті осіб подарували музею експонати.

Подарунки здебільшого робили вчителі, адвоката, священники, а також селяни з Коломийського та Косівського повітів. У списку жертводавців – професор, директор НТШ у Львові Ярослав Пастернак, який передав музеєві вартісні археологічні знахідки. Унікальну археологічну колекцію з-понад 40 предметів кераміки трипільської доби подарував музеєві сільський вчитель з Делятина Михайло Клапчук. Професор Варшавського університету Роман Смаль-Стоцький поповнив музейне зібрання п'ятьма картами відомого французького картографа XVIII століття Гійома Левассера де Боплана. Живописні твори Корнила Устияновича та вінок родини Шухевичів-Кобринських передала музеєві Ольга Шухевич із села Тишківці Городенківського повіту. Професор Коломийської гімназії Дмитро Николишин подарував твори живопису Олени Кульчицької та Олекси Новаківського. Священники о. Каменецький з Космача та о. Балицький з Молодятина започаткували збірку сакрального мистецтва, передавши музеєві майже півсотню церковних творів. Великі та вартісні збірки передали В. Тимінський, І. Ровенчук з Печеніжина, І. Симчич з Березова, З. Левицький та Б. Дідицький з Коломиї. Щедрі мистецькі подарунки зробили письменник і адвокат Андрій Чайковський з дружиною Наталею, син Йосафата Кобринського лікар Володимир Кобринський, президент суду і адвокат Іван Чернявський, професор української гімназії Орест Кузьма, професор школи деревного промислу Теодор Прокопович, шкільний інспектор Василь Витвицький, художник та оформлювач експозиції музею Ярослав Лукавецький, тодішній студент Краківської художньої академії скульптор Михайло Черешньовський, катехит гімназії Микола Капустинський... Згодом музеєві було передано колекцію вчителя з с. Головів, Жаб'євського повіту Л. Гарматія а 1934 року – колекцію адвоката І. Стрийського з Кіцманя.

Ідею створення музею підтримав Митрополит Андрей Шептицький, який передав до музею експонати та три кубічні метри кедрини, з якої було виготовлено вітрини для одягу. Згодом Управа Народного Дому вирішила систематично виділяти кошти на музей з доходів театрального залу. До підтримки музейної справи долучились українські громадські організації та союзи, а також окремі громадяни. Архівні документа свідчать, що "За період від 30.12.1933 р. до 26.09.1939 р. на допомогу музеєві було передано 3745 злотих 32 гроша...".

Та були й такі, які не вірили у створення музею, всіляко висміювали В. Кобринського та перешкоджали йому. Попри труднощі, 31 грудня 1934 року музей все-таки урочисто відкрили. Ось як про це у своїх спогадах згадував Теофіл Окуневський, відомий адвокат та політик: "Дрімуча Коломия проснулась на один день. Бо почувла голос свого віщого духа, що від половини минулого століття будив і клав підвалини національного відродження – це голос о. Йосафата Кобринського, який зі скромних своїх ощадностей, зібраних у Мишині, заложив фундамент під Коломийський Народний Дім, а в тім Домі застеріг передовсім місце для гуцульського музею".

Відкриття музею в Коломії перетворилось на свято національного самоствердження українців усієї Галичини. В урочистостях взяли участь: Іларіон Свенціцький, Ярослав Пастернак, Ярослав Йорданський, Іван Стрийський, Олена Кульчицька, Олекса Новаківський та інші провідні діячі просвітництва, музейництва та мистецтва. На відкритті музею з рефератом виступив В. Кобринський, який зазначив, що "музей – це правдиве дзеркало культури і мистецтва, це живий образ розвою та поривів і переживань народу, а головню поневоленої нації...". Оцінюючи культурні надбання народів світу, В. Кобринський наголосив: "Нація, що хоче жити власним життям і стати самостійним народом в сім'ї народів, безумовно мусить йти наперед та невпинною працею здобувати собі кращі услів'я для свого майбутнього. Однак, ідучи вперед мусить з собою забрати своє минуле, бо нація, що не шанує своїх пам'яток, що не зберігає своїх традицій, не має права називати себе народом. І тому то, що культурніший народ то більше і більше ставить і розбудовує свої музеї, в яких з повною пошаною згуртовує та переховує свої цінності та національні святощі". На відкритті музею виступили Іларіон Свенціцький, директор Національного музею у Львові, Ярослав Пастернак, директор Наукового товариства ім. Т. Шевченка та інші поважні особистості, які високо оцінили музей.

На час відкриття в музеї нараховувалось близько 4 000 експонатів, розміщених у трьох кімнатах. Музей нагадував своєрідну збірню, наповнену творами народного та образотворчого мистецтва, зброєю та військовими обладунками, культовими предметами, книжками, нумізматикою, пошивками, різноманітними фотографіями та афішами, сірниковими коробками та опудалами птахів. Були

створені відділи: історичний, гуцульського і церковного мистецтва і хоч до діяльності музею Гуцульщини польський уряд ставився вкрай негативно, а 1937 року навіть спробував його закрити як "нелегальне музеум" (muzeum nelegalne), серед громадськості Коломийський музей вже мав великий авторитет. Зростало коло його прихильників і друзів, які добровільно зголошувалися допомагати музеєві. Першими музейними працівниками були С. Чубатівна, М. Чех, Л. Грабовецький, О. Кобринська, Ю. Крупська, О. Батман. Книгу реєстрації нових надходжень осібно вів сам Кобринський, а інвентаризацію та наукові описи здійснювала його донька Марія, доктор філософії та права. Захоплюючись народним мистецтвом; історією та культурою, Володимир Кобринський прагнув передати специфіку кожної околиці, особливості побуту, самобутності одягу, своєрідності обряду та історичних подій. Це спонукало його до створення цілої мережі музеїв, які мали стати національними архівами з предметно документальними доказами української історії та культури. Завдяки його ентузіазму та умінню запалювати і переконувати, дуже швидко обласні муза густою мережею покрили всю українську етнографічну територію Галичини: Гуцульщину, Покуття, Бойківщину, Лемківщину, Посяння; Поділля і Розточчя Таким чином; заснувавши 1926 року музей у Коломиї, Володимир Кобринський всіляко сприяв і дав поштовх до розвитку музейництва у всій Західній Україні. В 1927 р. виник музей "Бойківщини" в Самборі, 1930 р. – "Лемківщина" у Сяноці, 1931 р. – у Тернополі музей "РП", 1932 р. – "Стривігор" у Перемишлі... До кінця 1939 року вже нараховувалось 14 музеїв. Щоб забезпечити права українських музеїв та координувати їхню діяльність, Кобринський наполягав на необхідності створити спеціальний комітет. 9 червня 1935 року у Львові відбувся III з'їзд представників українських музеїв; який прийняв рішення про створення Комітету українських обласних музеїв. До початку Другої світової війни В. Кобринський був незмінним головою цього комітету.

Важливе значення в історії музею відіграв VI з'їзд українських музеологів, який відбувся на його базі 5–6 червня 1938 р. У роботі цього музейного форуму взяли участь: професор Іларіон Свенціцький, професор Іван Крип'якевич, д-р Ярослав Пастернак; Ірина Добрянська, Олена Кульчицька, Олена Кисилевська та інші. З'їзд затвердив програму розвитку та діяльності українських музеїв;

лейтмотивом якої була пропаганда української національної культури та історії України. Це був останній з'їзд українських музейників у складі колишньої Польської держави.

У 1939 році з приходом більшовиків та після входження західноукраїнських земель до складу УРСР музейну мережу було зруйновано, ліквідовано громадські інституції та проведено так звану націоналізацію. Зусиллями Володимира Кобринського вдалося зберегти Коломийський музей, який, зважаючи на вагому музейну колекцію та доробок у збиральницькій роботі, отримав статус державного. Незабаром, після радянських окупантів, до міста вступили війська нацистської Німеччини. "Німці зайняли Коломию, замирало життя також і в музеї та з кожним днем зменшалося число відвідувачів", – згадував про цей період життя Володимир Кобринський у "Споминах гуцульського музейника". В музейному архіві зберігаються звіти, з яких дізнаємось, що 1941 року (липень–грудень) в музеї побувало 543 відвідувачі, 1942 р. – 2 452, 1943 р. – 2 323, 1944 р. – 607. В останні дні німецької окупації, в березні 1944 року, музей був пограбований. За свідченням Кобринського 2 878 експонатів було знищено, близько 300 викрадено, серед них – три рідкісні козацькі стріи.

Із поверненням 28 березня 1944 р. більшовиків музей знову став власністю держави і підпорядкувався міському відділу народної освіти. Націоналізувавши музей, держава взяла його під свій контроль та фінансування Постановою Ради Народних комісарів УРСР № 268 від 27.02.1945 р. він перейшов у систему комітету у справах мистецтв при РНК УРСР і отримав назву "Державний музей народного мистецтва Гуцульщини". Разом із цим музей мав не тільки державне фінансування, а й нову ідеологічну програму та завдання. Було розширено експозицію, створено фонди, введено штатні посади працівників. Проте платою за це була беззастережна радянська ідеологізація. Наслідком її стали не тільки зміна в назві музею та перепрофілювання, але й вилучення з фондів музею значної кількості національних пам'яток високої мистецької та історичної вартості, зокрема 1947 року вилучено колекцію сфрагістики (654 одиниці зберігання), філателії (8 204 одиниці зберігання), знищено важливі історичні документи архіву, сплюндровано бібліотеку, книжкові збірки якої частково спалили на музейному подвір'ї та перемололи на місцевій паперовій фабриці.

Впродовж 1946–1952 років у музеї працювали численні партійно-кадебістські комісії, які врешті-решт після тривалих публічних цькувань відправили на пенсію Володимира Кобринського, галицького інтелігента-ідеаліста, як "НЕРАЗОРУЖИВШЕГОСЯ ВРАГА", який жодним чином не вписувався в образ "советского человека".

Розпочалась нова доба в історії музею. Частину музейних предметів, над якими нависла небезпека вилучення чи знищення, тоді ще молоді музейні наукові працівники, зокрема Любомир Кречковський (багатолітній охоронець фондів), Мирослава Сахро та Ганна Пудик зуміли переховати й зберегти для нащадків. Завдяки їхній відвазі та винахідливості збережено унікальну колекцію стародруків XV–XIX ст., творів сакрального мистецтва XVI–XIX ст, живопису, дерев'яних різьблених хрестів, меморіальні речі письменника Андрія Чайковського. Після цільових вилучень зі збірки так званих "непрофільних" чи "ідеологічно шкідливих" музейних предметів розпочалась довготривала праця над паспортизацією музейної колекції та її переінвентаризація. Вводилась нова облікова документація, завдяки чому при переписуванні зі старих у нові інвентарні книги не були внесені перераховані вище збірки, що й зберегло їх від знищення. Згодом аж після проголошення Україною незалежності, ця колекція була введена в облікову документацію. Проте більшість переховуваних предметів вимагала термінової реанімації, оскільки їх стан збереження був вкрай незадовільним. Тому від початку 1990-х років у музеї триває копітка робота реставраторів над проведенням комплексних консерваційних та реставраційних заходів. Врятовано тисячі експонатів, завдяки чому більшість з них посіла чільне місце в сучасній експозиції. Крім того, передача в 1950-х роках на баланс музею всієї будівлі колишнього Українського Народного Дому сприяла розширенню експозиційних площ, що зумовило роботу над опрацюванням нової музейної експозиції. Керівником тогочасного закладу впродовж десяти років була Стефанія Кушнірук, яка всіляко сприяла розширенню музейних площ та відстоювала інтереси музейної установи перед партійними державними органами. До 1950-го року в приміщенні музею працювали середня школа та педагогічне училище. Після їх відселення за наполяганням директора, на першому поверсі розмістили експозицію народного мистецтва дорадянського періоду, яка на другому поверсі закінчувалась інтер'єром щойно придбаної гуцульської хати. Якісні

зміни в експозиції значно поживили інтерес до музею. Одночасно велику увагу надавали й поповненню фондів. Проте придбання експонатів цього періоду напрям залежало від Міністерства культури, яке самостійно, без урахування потреб музейних закладів, через фонд культури централізовано проводило закупівлі творів і розподіляло їх серед музеїв. Тільки завдяки тодішньому директору музею Стефанії Кушнірук, яка наполегливо та переконливо відстоювала персональний професійний підхід у доборі предметів, музейна колекція, поповнилась цінними експонатами того часу.

Від початку 60-х років ХХ століття в Коломийському музеї розпочалась активна експедиційна та дослідницька робота. Музей отримав можливість самостійно, без втручання Міністерства культури, закуповувати експонати, чим забезпечив собі системну наукову комплектацію фондів збірок. У 1965 році на посаду директора музею призначили Ольгу Кратюк; яка перебуває на ній впродовж 27 років. Перед музеєм постали нові завдання та чимало проблем які необхідно вирішувати новопризначеному керівникові. Помітно активізувалася співпраця з мистецькими навчальними закладами у Косові, Вишніці, Ужгороді. Поряд із творами вже відомих народних майстрів у колекції чільне місце посіли дипломні роботи випускників цих закладів, а також твори професійних митців художніх майстерень, арт-гелей та виробничо-художніх фабрик Косова, Кутів, Чернівців, Коломиї, Івано-Франківська. Налагодилася тісна співпраця з народними майстрами, мистецькими організаціями, закладами та підприємствами. Їхні творчі досягнення демонстрували на музейних виставках, публікували в засобах масової інформації, обговорювали на конференціях. З'явилися окремі каталоги виставок та проспекти. У 1970 році опрацьовано нову концепцію музейної експозиції, художнє оформлення якої здійснив відомий в Україні художник гобелену, знавець народного мистецтва Гуцульщини Михайло Білас. У 1972 році було завершено роботу над експозицією радянської доби, яка, окрім сучасного мистецтва, мала ще й ідеологічне завдання. У творах гуцульських майстрів з'явилися радянські символи, що мало засвідчувати епоху "щасливої доби". Проте високий професіоналізм музейного колективу та художника-експозиціонера М. Біласа зуміли обіграти ці невластиві для традиційної культури прийоми та конфліктні аспекти тогочасних радянських канонів.

Згодом нова експозиція музею отримала високу оцінку фахівців та пересічних відвідувачів, в яких, окрім візуального сприйняття, з'явилася можливість користуватись ще й музейними путівниками.

У 1969 році на основі унікальної етнографічної колекції українського художника-бойчукіста та викладача Косівського училища декоративно-прикладного мистецтва Євгена Сагайдачного в Косові було створено музей, який через рік став відділом Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини. Формувались також тематичні мобільні виставки, які давали можливість музеєві вийти за межі своїх залів і представити нову методику і форми співпраці набагато ширшому колу громадськості. Твори мистецтва з фондів Коломийського музею експонували у багатьох республіках колишнього Союзу, це зокрема в Тарту (Естонія) Рига (Литва), Алма-Ата (Казахстан), Мінськ (Білорусія), Бендери та Кишинів (Молдавія), Ленінград та Новгород (Росія) і т. д. У співпраці з відділами культури та освіти при музеї було створено мистецько-популяризаційну виїзну школу "Райдуга", завдяки якій школярі, студенти, робітники та селяни отримали можливість спілкуватися з майстрами декоративно-прикладного мистецтва, художниками, літераторами, композиторами, музикантами, співаками...

Важливою подією в культурному житті краю стало відкриття у 1987 році музею писанкового розпису. Експозицію розмістили у пам'ятці архітектури XVI ст. – церкві Благовіщення. Тут вперше писанці як архаїчному виду народотворчості відводилась велика увага, що стало поштовхом до відродження та дослідження писанкарства в Україні. Завдяки музею та методу консервації яйця, який винайшли музейний реставратор Марія Боледзюк і головний охоронець фондів Любомир Кречковський, розпочалась активна збиральницька робота й започатковувались школи писанкарства. Музейні співробітники Василь Стефанко, заступник директора з наукової роботи, та Василь Ласійчук, завідувач музею писанкового розпису, брали участь у наукових конференціях, вивчали та досліджували збірки писанок у музеях України, публікувалися в пресі. Наукову роботу музею високо оцінило Міністерство культури СРСР та відзначило урядовими нагородами. Окрім того, 1989 року на базі музею Міністерство культури УРСР організувало та провело семінар музейних установ.

Потепління на міжнародній арені і так звана перебудова в СРСР сприяли налагодженню професійних відносин з польськими музеями. У Любліні (Польща) 1989 року відбулася перша закордонна виставка, де Коломийський музей представив твори мистецтва XVII–XX століття, що стало дебютом досі незвичного спілкування з колегами сусідньої країни. І хоча контакти між музеями так і не мали подальшого розвитку, проте започаткували пошук нових та цікавих методів організації музейної діяльності.

Через рік після проголошення Україною незалежності, 1992 року, установу перейменовано на "Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського". Цьому слугували багатолітні дослідження території історико-етнографічного регіону Покуття. Заклад очолила Ярослава Ткачук, яка до того працювала в установі науковим співробітником та завідувачкою відділу одягу, ткацтва та вишиття. З 1994 року музей бере участь в міжнародних експедиціях, конференціях, виставках та семінарах. Розпочалась міжнародна виставкова діяльність. Активізувалась співпраця з європейськими музеями. Австрійський музей народного мистецтва запросив до опрацювань своїх галицьких збірок. Згодом завдяки участі у програмі Міністерства культури Польщі "Gaude Polonia" науковий співробітник музею Андріана Ємчук опрацювала гуцульські колекції Етнографічного та Національного музеїв у Кракові.

Пожвавилась видавнича діяльність музею. Започатковано видання науково-теоретичного журналу "Народний Дім". Вперше в українському перекладі тодішнього вченого секретаря музею Миколи Васильчука побачила світ праця Софрона Витвицького "Історичний нарис про гуцулів" (1863). Велике зацікавлення громадськості викликали видання, присвячені Миколі Верещинському, Митрополитові Андрею Шептицькому, письменнику Андрію Чайковському, а також темі каталогу етнографічної виставки 1880 року Маркелія Туркавського (український переклад Андріани Ємчук). За редакцією завідувача редакційно-видавничим відділом музею Богдана Ткачука підготовлено до друку та видано серію тематичних збірників "Творчі особистості Західної України". Завдяки різножанровій музейній літературі відвідувачі змогли отримати багато додаткової довідкової інформації. Своїми виданнями

музей заповнив прогалини, що мали місце в історії культури міста та краю. За сприяння посольства Франції в Україні на основі колекцій вишивки музею побачило світ монографічне мистецьке видання "Гуцульська вишивка". Музейні збірки увійшли також у численні міжнародні та вітчизняні видання. 2019 року засновано музейний журнал "Гуцульщина і Покуття", побачили світ 1-3 числа цього видання.

У 2000 році в центральній частині Коломиї для музею писанкового розпису побудували спеціальне приміщення у вигляді яйця-писанки 13 м заввишки. Музей став візитівкою краю та одним із найпопулярніших об'єктів туризму в Україні. Його колекційні збірки нараховують понад 12 тисяч одиниць збереження. Тут можна побачити писанки з Австралії, Бразилії, Аргентини, Америки та Канади, а також виготовлені з оніксу та декоровані в різних техніках пташині яйця з Індії, Шрі-Ланки, Єгипту, Ізраїлю, Алжиру, Китаю. Європейський континент представлено великодніми яйцями з Франції, Німеччини, Чехії, Словаччини, Польщі, Угорщини, Румунії, Хорватії, Білорусі. Серед світових мистецьких здобутків геніальний вияв народної мініатюрної образотворчості належить українській писанці. У її збережених іконографічних текстах прочитується міфопоетичне уявлення про світобудову, його сакральність та подібність до космогонічних міфів народів світу.

Із початком нового тисячоліття оновлено експозицію центрального Музею, що на вулиці Театральній. Вона розмістилася у 18 залах на площі майже тисяча квадратних метрів першого та другого поверхів. Твори згруповано за видами традиційної культури на основі історико-хронологічного і монографічного принципів. Представлені такі види народного мистецтва: художня обробка дерева, художня обробка металу та шкіри, гончарство, музичні інструменти, зброя, декоративне ткання, килимарство, вишиття та одяг. Обраний принцип експонування дає змогу простежити етапи розвитку, стильові художні особливості народного мистецтва, починаючи з XVII ст. і до сьогодні, а також побачити пошук нових принципів у трактуванні традиційності.

Крім традиційної народної культури, у муза розгорнуто постійну експозицію сакрального мистецтва. Згодом відкрито відділ традиційних меблів мешканців Карпат та відділ образотворчого мистецтва. Завершує музейну експозицію відтворена меморі-

альна кіш ага громадсько-політичного діяча, письменника Андрія Чайковського, політична та літературна спадщина якого в радянський час була заборонена.

Упродовж багатьох років народне мистецтво та етнографію досліджували наукові співробітники музею Василь Стефанко, Марта Базак, Василь Ласійчук, Катерина Каркадим, Марія Тищенко, Ірина Гуцуляк, Романна Баран, Ірина Федів, Леся Пискор, Оксана Венгриновська, Марія Двилюк, Лілія Мехно, Наталія Олійник, Андріана Ємчук, Наталія Грицак, Ігор Пашанюк. Вони збагатили музей унікальними поповненнями, опрацювали тисячі збірок, побудували стаціонарні та тимчасові експозиції, виставки, підготували каталоги зібрань. Важлива функція з популяризації музейного закладу покладена на науково-освітній відділ. Роботі з громадськістю, організації та проведенню в музеї екскурсій, зустрічей, презентацій та інших різноманітних публічних заходів присвятили себе наукові співробітники Любов Мисюга, Галина П'ятничук, Ольга Гриник, Ольга Антохій, Оксана Ясінська, Ірена Гулай-Назарова, Ірина Абраменкова.

Важливою ділянкою роботи в музеї є організація фестивалів, семінарів, конференцій та круглих столів, де порушуються проблеми розвитку народних традицій відповідно до вимог часу та відстежуються новітні тенденції в сучасному мистецтві.

Важливу роль у роботі музею відіграє виставкова діяльність. Щорічно тут відбувається від 8 до 12 виставок, дві з яких, вже традиційно, розкривають і фондові музейні збірки, що дає можливість відкрити перед широкою громадськістю унікальні музейні колекції.

При музеї працюють реставраційні майстерні, що дає змогу власними силами проводити консерваційні та реставраційні роботи. Завдяки професіоналізму музейних реставраторів Петра Абрам'юка, Василя Ласійчука, Андрія Лінинського, Ольги Калиняк, Ігоря Пашанюка та Івана Магничя врятовано сотні безцінних мистецьких творів. Важливими структурними допоміжними підрозділами виступають архів та музейна бібліотека (понад 10 тисяч книжкового фонду). Багатий фото – та відеоархів сформував Ігор Олійник, а історію музею у фотографії – Микола Хвостіков. Послугами фондів, архіву та бібліотеки користуються науковці, викладачі та студенти, для яких музей є потужною науково-мистецькою базою.

Основними напрямками музейної діяльності є культурно-освітня, науково-дослідна, інформаційна діяльність, комплектування музейних збірань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна робота.

Сьогодні, як і на початку створення, музей розширює свої "звичні" функції установи збереження що нараховує понад 50 тисяч унікальних пам'яток народного мистецтву і стає відкритим, багатофункціональним осередком культури, науки, освіти та виховання. Це один із найкращих українських музеїв, перлина культурного надбання України. За вагомість і значущість, патріотичне і національне спрямування унікальність зібраних і збережених в умовах тоталітарних режимів колекцій, науковий доробок музейних працівників та міжнародне визнання Указом Президента України 2009 року музею надано статус національного.

УДК 504.73.06:502.4(477-924.52):33:39

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ НПП "ГУЦУЛЬЩИНА" І ПРИЛЕГЛИХ ТЕРИТОРІЙ: КЛІМАТИЧНІ ЧИННИКИ, ЕКОНОМІЧНА І ЕТНОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА

М.В. Томич, Л.М. Держипільський, В.П. Лосюк

*Національний природний парк "Гуцульщина",
м. Косів, Івано-Франківська обл., Україна*

Вивчення стану популяцій і збереження раритетного компоненту фітобіоти є одним із першочергових завдань установ ПЗФ. Особливо актуальним воно є в умовах швидких змін клімату, які ми спостерігаємо зараз. Флуктуації чисельності раритетних видів переважно є результатом кліматичних і сезонних особливостей, довготривалі зміни відстежити складніше. Для того, щоб простежити довготривалу дію кліматичних змін на популяції раритетних видів, необхідний багаторічний моніторинг їхніх місцезнаходжень і урахування цілого комплексу факторів впливу. Такі дослідження три-

валий час ведуться різними науковими установами по всій Україні. У високогір'ї Українських Карпат, зокрема, їх здійснює Інститут екології Карпат на біостаніонарі "Пожижевська" (Кияк та ін., 2018). Щодо заповідників і національних парків, то у "молодших" установах ПЗФ завершуються процеси інвентаризації, проводиться картування біоти і розпочинаються популяційні дослідження за різними методиками. Зараз необхідно випрацювати методику, єдину для всіх установ ПЗФ, принаймні Карпатського регіону, для можливостей довготривалого моніторингу. Таким чином, можливо буде здійснювати вивчення впливу як кліматичних змін, так і результатів диференціації антропогенного навантаження на біоту загалом та її раритетну складову зокрема. Детальніше проаналізуємо фактори впливу на фіторізноманіття НПП та прилеглих територій, що утворюють цілісні екосистеми.

Кліматичні зміни, за нашими спостереженнями, зараз несуть з собою дві основні загрози для моніторингових комплексів, які ми відслідковуємо у НПП "Гуцульщина" і на прилеглих лучних фітоценозах. Це, зокрема, стрімке поширення адвентивних видів у природних фітоценозах і витіснення ними аборигенної рослинності. Найбільшу трансформаційну роль у лісових фітоценозах НПП "Гуцульщина" відіграють *R. pseudoacacia* L., і *Q. rubra* L. Обидва види були завезені для культивування і використовувалися переважно для запобігання ерозії на схилах та одержання високоякісної деревини. До видів, що швидко поширюються і трансформують середовище існування, на території НПП ми відносимо інвазійні види з так званого Чорного списку: *Ambrosia artemisifolia* L., *Heracleum sosnowskyi* Manden., *Erigeron canadensis* L., *Erigeron annuus* (L.) Pers., *Impatiens parviflora* DC., *Eloдея canadensis* Michx. Небезпечними для природних і напівприродних фітоценозів є і деякі інвазійні види сірого списку, що трапляються у НПП "Гуцульщина" та прилеглих територіях: *Galinsoga parviflora* Cav., *Reynoutria japonica* Houtt (Томич, 2021). Ми також спостерігаємо скорочення площ поширення вологолюбних і бореальних видів, трапляння їх на більших висотах, імовірно, внаслідок ксерофітизації клімату. Прикладом цього процесу може бути всихання смереки європейської (*Picea abies* (L.) Karsten) у деревостанах як природного, так і антропогенного походження. Зокрема, на комплексних пробних площах, закладених у НПП "Гуцульщина",

ми спостерігаємо поступове випадання цього виду зі складу деревостанів протягом останніх 20 років (Літопис..., т. 3, 2006, Літопис..., т. 17, 2020, Лосюк, 2005, Лосюк, 2014). Виявлене також ураження дерев ялиці білої (*Abies alba* Mill.) патогенами і шкідниками та її всихання (Погрібний, Фокшей, Погрібна, 2021). Зараз помітним стає процес масового всихання поширеного вологолюбного деревного виду – *Fraxinus exesior* L., який ще потребує додаткових досліджень.

Ще одним потужним чинником впливу на фітобіоту є антропогенне навантаження. Воно може відігравати як негативну, так і позитивну роль у життєдіяльності звичайних і раритетних видів. Слід зазначити, що життєдіяльність людини у горах раніше повністю залежала від використання природних ресурсів, тому століттями був сформований цілий культурний пласт, який визначав правила взаємодії з природою. Тип взаємодії місцевого населення з навколишнім середовищем сприяв формуванню особливих стійких рослинних комплексів з певним набором видів, життєздатність яких зараз безпосередньо залежить від продовження такого впливу. Таким чином, поширена теза про шкоду антропогенного впливу на біоту не завжди відповідає дійсності.

Косівщина – один з регіонів, де проживає етнічна група гуцулів, за різними даними сліди давніх поселень датуються тут 3 тис. до н.е. – 12 ст. н.е. (Пелипейко, 2005, Перелік..., 2011, Держипільський, 2015). У регіоні частково зберігся типовий для горян уклад життя, а також методи ведення особистого господарства. Якщо на перших етапах цієї взаємодії відбувалася безконтрольна необмежена трансформація ландшафтів для облаштування індивідуальних господарств (випалювання лісів), то згодом, з формуванням оседків і полонин, природні ресурси використовувалися місцевим населенням більш обмежено. У XVII-XVIII ст. вже активно велися лісозаготівлі, які набули промислових масштабів за часів Австро-Угорської імперії, польського панування і радянський період у XIX-XX ст. У цей же час ішло активне будівництво шляхів, що також сприяло трансформації ландшафтів і зростанню обсягів ресурсного використання природи краю, що продовжувалося протягом XX ст.

Важливим елементом культури гуцулів була організація традиційного типу індивідуальних господарств та формування культури полонинських господарств. Важливо зазначити, що справжні

полонини відсутні у низько – та середньогір'ї дослідженого регіону, тут всі великі луки є виключно похідними, сформованими шляхом антропогенного впливу. Існування таких фітоценозів підтримуються лише за рахунок випасу і сінокосіння. Основою для проживання у гірських районах було традиційне скотарство, що забезпечувало необхідний рівень навантаження такого типу. При чому оптимальним його напрямком у гірській місцевості вважалося вівчарство. На відміну від великої рогатої худоби, вівці спричиняли меншу ерозію ґрунтів, кращу якість випасу, що запобігало заростанню лук, спектр використання їхньої сировини також є ширшим (Гуменюк, 2019). У доколективізаційний період навантаження на луки досліджуваного регіону було дуже високим (поголів'я овець лише у с. Яворів становило близько 15 тис.). У 50-60-ті рр. ХХ століття з початком процесу колективізації чисельність поголів'я різко скоротилась, а з утворенням колективних господарств навантаження на луки збільшилось, хоч і не досягло попереднього рівня (Томич, 2020). При утворенні колективних господарств ефективність тваринництва у гірських регіонах різко знизилась. До 90-х рр. минулого століття поголів'я овець у колгоспі 40-річчя Жовтня (села Яворів, Річка, Соколівка, Город, Бабин та Снідавка) налічувало понад 7 тис. голів. На всю продукцію вівчарства був попит, велика її частина перероблялася на місці. Зараз поголів'я овець на Косівщині загалом складає 3 тис. голів (Мартищук, 2019). Вівчарство традиційно ще зберігається на Закарпатті, вовна звідти постачається для переробки у Яворівський осередок ліжникарства, що зараз є найбільшим в Україні, і навіть, можливо, у Європі. Традиційні промисли, що також активно розвивалися на Косівщині, ґрунтувалися на повному циклі переробки продуктів рослинництва (ткацтво), тваринництва (ліжникарство, килимарство, художня обробка шкіри), використання вторинних матеріалів деревообробної галузі (боднарство, різьба по дереву) тощо. Таким чином, ведення традиційного типу господарства у гірських районах не було настільки шкідливим для біоти, як промислове використання цих територій. Культурні і господарські особливості діяльності місцевого населення дозволяли їм ефективно господарювати і забезпечувати лімітований вплив на природні комплекси, певною мірою підтримуючи їх існування у рівноважному стані. Зараз ми спостерігаємо поступову втрату традиційного

типу господарювання, яке стало не рентабельним. Поодинокі ініціативи місцевих підприємців у напрямку переробки сировини тваринництва не можуть зупинити критичне падіння поголів'я. Необхідне комплексне вирішення цієї проблеми. Європейські держави зберігають традиційний уклад господарювання у горах як конче необхідний дотаційним шляхом. Такий підхід необхідно запровадити і в Україні, інакше цілий культурний пласт, пов'язаний з гірським тваринництвом, а разом з ним і багаті лучні комплекси, буде втрачено.

На Косівщині, як і в Українських Карпатах, процеси заліснення лук відбуваються дуже активно. Невеликим позитивним аспектом цього процесу є збільшення площ, вкритих лісом. Яскравим прикладом як кліматичних, так антропогенних змін у межах досліджуваної території може слугувати стан двох популяції *Epipactis palustris*, що вивчалися нами протягом 2007-2020 років.

Невеликі популяційні локуси *Epipactis palustris* наявні на вологих луках та висячих болотах у середньогір'ї. Досліджена ділянка належить до класу рослинності Scheuchzerio-Caricetea fuscae Tx. 1973 союзу Caricion davallianae Kilka 1934. Ґрунти збагачені карбонатами. Оскільки до складу НПП "Гуцульщина" передані тільки землі лісового фонду, то цей вид підлягає збереженню на території Космацької сільської ради народних депутатів згідно з охоронним зобов'язанням №41 від 18.02.1997. Наразі локалітет не порушений, на площі 6×5 м виявлені 4 прегенеративні та 9 генеративних особин *Epipactis palustris*. У проективному покриві домінує *Equisetum telmateia*. Висяче болото знаходиться в центральній частині схилу північно-східної експозиції на вирівняній ділянці крутизною 10°. Проводиться щорічне сінокосіння.

Друге місцезнаходження *E. palustris* – с. Космач, прс. Завоєли, рослинність мокрої улоговини біля потоку Ставник. Традиційний спосіб використання сінокісних і випасних лук був оптимальним для існування цього виду. Домінували *Carex flava*, *Deschampsia caespitosa* і *Juncus effusus*. У 2008 році на ділянці (7×3 м) зафіксовані 13 генеративних і 4 молоді особини. У 2020 році ми повторно обстежили цей фрагмент висячого болота, внаслідок припинення антропогенного впливу відбулися демуаційні процеси, ділянка заростає, домінують *Alnus incana*, *Betula pendula* і *Salix aurita*. Жодного екземпляру *Epipactis palustris* не виявлено. Загалом, припинення антропогенного

впливу на луки, прилеглі до території НПП "Гуцульщина" вже призвело до часткового їх заростання і деградації, втрати окремих локусів популяцій раритетних видів (Томич, 2020). Ця тенденція характерна для всієї території Українських Карпат (Кияк та ін., 2018).

Отже, на видове багатство вищих судинних рослин НПП "Гуцульщина" безпосередньо впливають як кліматичні, так і антропогенні чинники. Збереження рідкісних лучних видів можливо забезпечити комплексно з підтримкою традиційного типу господарювання, на що постійно необхідно звертати увагу державних органів влади.

1. Гуменюк В. "Золоте руно" Українських Карпат: на грані зникнення // Зелені Карпати, 2019. – №1-4 (60-63), С. 120–126.
2. Держипільський Л.М. Древні скельні святилища і топоніміка Косівщини. – Косів: Писаний Камінь, 2015 – 140 с.
3. Кияк В., Кобів Ю., Жилияєв Г., Білонога В., Дмитрах Р., Микітчак Т., Решетило О., Кобів В., Нестерук Ю., Штупун В., Гинда Л., Зміни структури популяцій рідкісних видів високогір'я Українських Карпат і проблеми їх збереження / За ред. В. Кияка. – Львів: Видавництво ННВК "АТБ", 2018. – 280 с.
4. Літопис природи НПП "Гуцульщина". – Косів, 2006. – Т.3. –233 с.
5. Літопис природи НПП "Гуцульщина". – Косів, 2020. – Т.17. – 352 с.
6. Лосюк В.П. Моніторинг лісів Косівщини // Наукове товариство ім. Т. Шевченка [збірник наук. матеріалів]. – Львів, 2005. – С. 78–82.
7. Лосюк В.П. Стан і структура основних лісових формацій НПП "Гуцульщина" // Наук. вісник НУБіП України. Серія "Лісівництво та декоративне садівництво". – К.: ВЦ НУБіП України, 2014. – Вип. 198. – Ч.2. – С. 44–52.
8. Мартишук М. Компенсувати втрачене Шляхи та умови відродження гірськокарпатського вівчарства // Розвиток мистецьких осередків як засіб збереження етнокультури Гуцульщини: матеріали науково-практичної конференції у рамках проведення Міжнародного мистецького форуму "Барви Карпат" (с. Яворів, Косівський район, Івано-Франківська область, 20 вересня 2019 року). – Косів: ПП "Писаний камінь", 2019, С. 13–16.
9. Пелипейко І. Історико-культурна та духовна спадщина. / Засади сталого розвитку Косівщини. – Чернівці: "Прут", 2005. – С. 161–176.
10. Перелік пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного та місцевого значення, розташованих на території Косівського району. – Косів, 2011. – 36 с.

11. Погрібний О.О., Фокшей С.І., Погрібна Л.С. Характеристика зміни кліматичних показників та їх вплив на природні екосистеми НПП "Гуцульщина" // Збереження рослин у зв'язку зі змінами клімату та біологічними інвазіями: матеріали міжнародної наукової конференції (31 березня 2021р.) – Біла Церква: ТОВ "Білоцерківдрук", 2021 – С. 110–114.
12. Томич М. В. Фітоінвазії Національного природного парку "Гуцульщина" та прилеглих територій: стан, заходи боротьби // Збереження рослин у зв'язку зі змінами клімату та біологічними інвазіями: матеріали міжнародної наукової конференції (31 березня 2021р.) – Біла Церква: ТОВ "Білоцерківдрук", 2021 – С. 295–298.
13. Томич М. В. Флора Національного природного парку "Гуцульщина" та суміжних територій: її аналіз, шляхи збереження та охорона.: дис. ... канд. біол. наук: 03.00.05 – ботаніка Київ, 2020. – 321 с.

УДК 712.253:911:630.1 (477.87)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК "СИНЕВИР" ЯК ОДИН З ПРИРОДООХОРОННИХ ОБ'ЄКТІВ, ЩО ЗАСЛУГОВУЄ МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ

Ю.Ю. Тюх, М.В. Нанинець, М.І. Дербак, Т.М. Нірода

*Національний природний парк "Синевир",
с. Синевир, Закарпатська обл., Україна*

Національний природний парк "Синевир" розташований в районі середньовікових хребтів та груп Приводороздільних Горган. Згідно з фізико-географічним районуванням, територія НПП "Синевир" охоплює західну частину Горган і розміщена в двох областях: північна частина у Водороздільно-Верховинській області, південна – у Полонинсько-Чорногірській області східних Карпат.

Більшість території НПП "Синевир" відноситься до Горганського високогір'я з висотами від 515 до 1719 м н.р.м.

У межах Вододільно-Верховинської області на території НПП "Синевир" виділені три фізико-географічні райони з відповідними ландшафтами:

- район Водороздільного хребта;
- район Внутрішніх Горган;
- район Воловецько-Міжгірської Верховини.

Крім того, в межах Полонинсько-Чорногірській області виділено район Полонинського Хребта, якому відповідають ландшафти (полонина Красна) [3].

Характерними ознаками рельєфу є різке вертикальне розчленування, глибокі поперечні долини, гострі гребені та вершини, чисельні відрогі та кам'яні розсипи – "греготи".

Заландшафтною диференціацією територія НПП "Синевир" віднесена до ярусів крутосхилого та полонинського високогір'я і середньогогір'я Негровецько-Бурштинського, Воловецько-Міжгірського і Вододільно-Горганського фізико-географічних районів [3].

Серед ландшафтів НПП "Синевир" за вираженим ступенем антропогенного впливу можна відмітити:

- Ландшафт первинний, для якого не характерна антропогенна діяльність за певний час, займає близько 42% від загальної площі лісів парку – Букові праліси.
- Ландшафт природно-змінений. До цієї категорії відносяться ландшафти в структурі яких антропогенний вплив проявився, але він не змінив корінного первинного стану, не відобразився, або лише в незначній мірі, без зміни просторової ландшафтної структури.

Ці ландшафти в природному парку займають 4,3% площі і є з науково-прикладної природоохоронної позиції об'єктом дослідження.

- Ландшафт культурний.

Ландшафт в якому природний корінний стан змінений, в результаті господарської діяльності людини, більш як на 50%, однак без негативних наслідків для самого ландшафту і головної людини. Культурний ландшафт представлений двома варіантами: агрокультурним та сільвакультурним. В першому випадку на місці лісів виникли сільськогосподарські угіддя, а в другому відбулася зміна природних лісів та культурні фітоценози (до 70% від загальної площі парку).

- Ландшафт напівдевастрований (напівзруйнований).

У його формуванні проявилось негативна діяльність або стихійні катаклізми і ліквідація наслідків такого впливу ще можлива у порівняно короткий проміжок часу. Ця різновидність ландшафту

складає в природному парку 21% та агроландшафти поблизу сіл Синевирська Поляна, Синевир, Негровець, Колочава, Вільшана, тобто прийняті лісові землі від сільськогосподарських колективних господарств (колгоспів).

- Ландшафт девастований (зруйнований).

Девестація або деградація ландшафту є наслідком не зворотних впливів, коли майже повністю руйнується корінна ландшафтна структура. В цьому випадку негативний вплив людини або природи, проявився настільки сильно, що відновлення ландшафту, якщо й можливе, то ще протягом певного часу (час релаксації). Це кам'яні розсипища (куруни, греготи), загиблі насадження та згарище ділянки після вітровалів, зсувів та снігових лавин (4,7%) [3].

Ландшафт культурний та напівдевастрований – це нижньолучний і прирічковий пояс, в основному сільськогосподарські угіддя, що складають 8 000 га, в яких природний корінний стан змінений протягом 300-500 років у результаті господарської діяльності людини, однак без негативних наслідків.

Оцінка ландшафтів проводилась більше ніж 10 років тому. Хочемо зазначити, що за останні роки ситуація в цілому покращилась, зважаючи на те, що режим природокористування з 90-х років змінився в кращу сторону. Хоча ми пам'ятаємо стихійне лихо 19 грудня 1989 року, коли в НПП "Синевир" пройшов ураганний вітер, у результаті якого було суцільно знищено понад 1200 га, 120 річних монокультур ялини європейської. Ще довгі роки наслідки цієї стихії продовжувались формуючи сухостої на узліссях та слабопотужних ґрунтах. До речі, це явище може спостерігатися і сьогодні. Проте в своїй практиці сьогодні ми намагаємось уникнути створення монокультур ялини європейської, віддаючи перевагу створенню лісових культур природного походження, приближених до корінних деревостанів, складних за своїм складом. Тому по всій території "стихійного лиха" сьогодні зростають молоді ліси 30-ти річного віку, а в місцях, де на той час було збережено природні відновлення спостерігаємо і старші за віком насадження.

В НПП "Синевир" ми можемо відмітити три основні екосистеми (біотопи) – це водні та водно-болотні, лісові та лучні.

Водні об'єкти НПП "Синевир" представлені гідрологічною мережею р. Теремля та її приток і потоків і потічків загальною кіль-

кістю 196 шт., протяжністю 426 км, що складає 250 га. Найбільшими водними об'єктами в парку є озеро Синевир, площею 7 га та Дике озеро або Озірце, площею 1,2 га, а також водно-болотні угіддя оліготрофно-сфагнове болото "Глуханя" площею 17 га та "Замшатка", площею 4,5 га [2].

Серед вказаних об'єктів озеро "Синевир" має Міжнародне визнання, з його басейном площею 28 га, віднесено до Рамсарських угідь.

Найбільшими екосистемами парку є лісові, що займають 32 997 га. Понад 40% лісів парку з південної її сторони як на схід, так і на захід займають букові ліси, аж до верхньої межі лісу, аж до криволісся. Тут бук лісовий зростає до 1350 м н.р.м., часто спостерігаємо на крутих схилах ярів "стелюхи", коли стовбури бука лісового вище 1350 м н.р.м. стеляться по землі, тісно переплітаються. Тут знаходиться особливо цінний об'єкт Міжнародного значення "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи" – Природної Спащини ЮНЕСКО 2 865, 04 га та Буферною зоною 1091 га.

В північній частині парку переважають хвойні ліси, формуючи мішані ліси, спочатку з півдня на північ з домінуванням бука лісового, потім з домінуванням ялини європейської та ялиці білої, з долин аж до верхньої межі лісу, формуючи криволісся.

Відкриті ландшафти фітоценозів формують ландшафти населених пунктів національного парку та прилісові, лісові і післялісові луки. Вони становлять понад 9 000 га. В НПП "Синевир", переважна їх більшість – це вторинні луки, менеджмент яких вимагає постійного втручання для їх утримання, бо переважна більшість з них трансформує до первинного стану. Ці луки мають найбільше біологічне розмаїття, особливо флористичне, з понад 900 видів судинних рослин, що зростають в НПП "Синевир", понад 500 видів флори природних ландшафтів.

Одним з актуальних питань природоохоронної цінності території НПП "Синевир" є її біологічне розмаїття. Тобто рослинний і тваринний світ, що нараховує 1 868 видів флори та 1 721 вид фауни. У природних екосистемах зростають і перебувають рідкісні (133:28), ендемічні (43:300), види рослин і тварин та зникаючі види хребетних (2 види), безхребетних (2 види). А також види, що знаходяться під загрозою зникнення в Європі та світовому масштабі і включені

до червоних списків Національних і Міжнародних переліків, таких нараховується 151 вид флори, разом із грибами, 314 видів фауни безхребетних і хребетних, які віднесені до різних соціологічних статусів охорони, а також 15 рідкісних рослинних угруповань, що включені до Зеленої книги України.

В парку діє риборозплідник лососевих, бджолина пасіка (20 вуликів), реабілітаційний центр бурого ведмедя (30 особин), реабілітаційний центр хижих птахів. Також діє розсадник рідкісної флори Українських Карпат, що нараховує 65 видів, близько 1 000 екземплярів [1].

Крім того, на території парку знаходяться дерев'яні церкви кінця 17-18 ст. (4 споруди), що являються пам'ятками архітектури.

За етнічною приуроченістю територія НПП "Синевир" належить до Бойківщини, в південно-східній його частині спостерігається вкраплення гуцульських елементів етносу, а в північній і в південно-західній частині спостерігається запозичення елементів лемківської етнічної спадщини.

1. Матеріали Літопису природи НПП "Синевир", том XXVIII-XXX. – с. Синевир, 2018-2020 рр.
2. Національний природний парк "Синевир" (Історія та сьогодення). Книга до 30 річчя. – Ужгород, 2018 р.
3. Тях Ю.Ю. Флора судинних рослин національного природного парку "Синевир" (Українські Карпати). Аналіз та охорона. Матеріали дисертаційної роботи. – с. Синевир, 2001 р.

**ЗАЛІЗНИЧНЕ СПОЛУЧЕННЯ
МІЖ ЗАКАРПАТТЯМ І РУМУНІЄЮ:
ПРИЧИНИ ЗУПИНКИ, МОЖЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ**

**О. Шафраньош^{1,2}, Н. Белей²,
Л. Шквара², С. Данко²**

*¹ДВНЗ "Ужгородський національний університет",
м. Ужгород, Закарпатська обл., Україна
²ГО "Правда Є", м. Ужгород, Україна*

Закарпаття, незважаючи на унікальність географічного розташування, маючи спільний кордон одразу із чотирма країнами ЄС, дотепер не має достатньо якісного залізничного сполучення з ними. Навіть транспортне сполучення між окремими районами Закарпаття є часто проблематичним. Наприклад, щоб залізницею добратися з Ужгорода до Рахова, слід їхати спочатку до Львова, близько 280 кілометрів. Зробити пересадку, і проїхати таку ж відстань – зі Львова до Рахова. Хоча пряме залізничне сполучення є. Дізнатися, чому ж воно не працює – і стало метою нашого журналістського дослідження.

Для початку торкнемося історичного контексту. До кінця 1918 року історичний край Мараморош (більша частина сучасного Хустського району, Тячівський та Рахівський райони східного Закарпаття, а також суміжний повіт Румунії із однойменною назвою) входив до складу Австро-Угорської імперії. У 1895 році тут проклали залізну дорогу, яка сполучила гірські райони східних Карпат із Віднем, Будапештом та Львовом. Після розпаду імперії у 1919 році південна частина Мараморошу відійшла до Румунії, а північна – до Чехословаччини. Кордон провели по Тисі. Таким чином, колія стала міжнародною, але особливих проблем із перетином кордону не виникало.

"Можна сказати, що в кожній хаті і кожна родина має в Румунії родичів, дуже тісні такі зв'язки. І наші діти, румунів особливо, навчалися всі в Сігеті. Вони, якщо закінчували тут 4 класи початкової школи, то після, до ліцею поступали в Румунію" – розповідає пані Марія Деяк про ті часи.

Ситуація змінилася 1945 року, коли територія Закарпаття відійшла до Радянського союзу. Всі мости через Тису були зруйновані, залізничне сполучення припинилось. Постала залізна завіса.

"Коли закрилася границя, то не всім вдалося вернутися додому. Були знайомі дівчата, які навчалися у ліцеї, і одного дня просто не змогли повернутися додому. Вони потім і залишилися в Румунії, одружилися там. Одна дівчина ще живе дотепер, вона повернулася аж у 1965 році. З цього року вже дозволяли поїхати в Румунію, але це можна було зробити не тут, але тільки через Чернівці або через Унгени, у Молдавії" – розповідає пані Марія Деяк.

*Марія Деяк,
жителька с. Солотвино,
Україна*

*Залізничний міст
на пункті перетину
Кимпулунг-ла-Тиса – Тересва*

Вже за часів незалежності, Україна та Румунія домовилися про відновлення залізничного сполучення. Дизельний поїзд з декількома вагонами вирушав із Рахова, переходив кордон на пункті перетину Ділове-Вишівська долина, далі їхав через Сігет-Мараморошський.

На територію України поїзд повертався на пункті перетину Кимпулунг-ла-Тиса – Тересва. Та у 2007 році сполучення припинилося.

Історій, коли люди мають родичів з обох сторін Тиси і терплять складнощі з транспортним сполученням – дуже багато. В долині річки Вішеу, в гуцульському селі Бистрий

*Дмитро Коренюк,
житель села Бистрий,
Румунія*

живе Дмитро Коренюк, частина родини якого живе на українській стороні. До українського села Ділове – близько 10 кілометрів, але фактично, автомобілем треба подолати мінімум 70, перетинаючи єдиний на цій ділянці пункт перетину Сігет-Мараморошський-Солотвино.

"Із України поїзд переходив на нашу сторону і одного ранку більше не прийшов. Ну була там якась проблема, що наші прикордонники заарештували поїзд, бо там контрабанда робилася в цьому поїзді. Вони заарештували поїзд і почали там розшукувати, а українці тоді забрали той поїзд і зупинили, більше він не приходив" – зазначає пан Дмитро.

Щодо причин припинення сполучення, то тут версії різняться. За офіційною позицією Укрзалізниці: "Рух на дільницях було припинено через вкрай низьку заселеність пасажирських поїздів та відсутність належних обсягів вантажних перевезень". Іншим, безпосереднім приводом все ж називають контрабанду, зокрема цигарок. Цю позицію зазначив Омелян Сасин, пенсіонер державної митної служби, що працював на КПП "Тересва-Кимпулунг ла Тиса. Її ж анонімно підтвердили нам в Ужгородській дирекції Укрзалізниці: "Двічі прикордонна служба Румунії заарештовувала наш дизель-поїзд. І необхідно було докладати дуже багато зусиль, щоб цей поїзд повернути, уникаючи дуже великих штрафів. Після цього було звернення до керівництва обласної державної адміністрації, що є такі проблеми, просимо допомогти, посилити, або взяти собі на баланс цей дизель. Ну дуже дорого коштувало його викуповувати. В облдержадміністрації нічого не взяли "на баланс" і, в зв'язку з цим, було припинено рух пасажирського сполучення". Незважаючи на припинення руху поїзда, кількість контрабанди не зменшилася, а збільшилася. Згідно статистики Мукачівського прикордонного загону, в 2007 році було зафіксовано 353 спроби здійснення контрабандної діяльності, а в наступному, 2008 році – 453 спроби. Ситуація змінилася вже в останні роки. До порівняння, протягом 2018 року було зафіксовано 108 спроб перевезення контрабанди.

Таким чином, з 2007 року поїзд припинив курсувати на даній ділянці залізної дороги. Хоча вся інфраструктура, прикордонні та митні пости залишилися. Вони і зараз стоять тут, зокрема на українській стороні, на околиці села Тересва. Будівлі поступово руйнуються, поруч – велике сміттєзвалище, по суті митниця вже є його частиною.

У долині річки Вішеу в повіті Марамуреш, Румунія знаходяться українські села. Природа тут є надзвичайно мальовничою, навколо високогірні хребти, поруч – кордон із Україною. Тут пролягає відразу декілька туристичних маршрутів, які, на жаль, розділені кордоном. Голова комуни Бистрий в Румунії пан Василь Дудчук зазначає, що для місцевих жителів є дуже потрібним залізничне транспортне сполучення з Україною.

*Василь Дудчук,
голова комуни Бистрий,
Румунія*

"Ми готували багато документів, є документи до нашого президента, до Клауса Йоганніса. В нас дуже багато протоколів підписано з місцевою владою в Рахові. Там у нас є документів дуже багато, але то все стоїть на місці" – розповідає Василь Дудчук.

Важливим є також питання стану залізничної колії та комунікацій. У Румунії вона використовується, з українського боку – ні.

Міський голова Сигота-Марамороського Горія Василе Скублі зазначає: "З теоретичної точки зору, для румунської сторони не було б ніякої проблеми відновлення пункту пропуску кордону до стандартного шенгенського рівня. Не знаю, наскільки українська сторона готова зробити свої необхідні інвестиції. З нашої сторони буде необхідна підтримка і бажання мати знову залізничне сполучення, тому що це дуже важливе питання".

*Горія Василе Скублі,
міський голова Сигота-
Марамороського*

Якщо з румунської сторони залізниця дорога принаймні продовжує частково функціонувати, та є плани відновлення повноцінного сполучення, то Укрзалізниця таких планів не має. У відповіді на наш інформаційних запит чиновники УЗ переконують: "Для відновлення руху на цих дільницях необхідно виконати капітальний ремонт залізничної колії, роботи з посилення технічного стану штучних споруд (мостів, тунелю, труб, підпирних стінок тощо), а також будівель та споруд. Крім того, потрібно відновити роботу пристроїв СЦБ та зв'язку, енергопостачання. За приблизними підрахунками, що можуть

коригуватися відповідною проектно-кошторисною документацією, сукупна вартість виконання цих робіт становить понад 206 млн. грн. Попередній аналіз наявних перевезень свідчить про незначні обсяги пасажиро – і вантажопотоків та відсутність передумов до їхнього збільшення у наступні роки".

В Закарпатській ОДА до цього питання ставляться менш категорично.

Директор департаменту інфраструктури, розвитку і утримання мережі автомобіль-

*Директор департаменту
інфраструктури, розвитку
і утримання мережі
автомобільних доріг загального
користування місцевого значення
Закарпатської ОДА Едуард Маляр*

них доріг загального користування місцевого значення Закарпатської ОДА Едуард Мальяр зазначає: "Були неодноразові зустрічі представництва міністерства інфраструктури з представниками румунської сторони, як на території України, так на території Румунії. І неодноразово ці питання, які порушувалися щодо відновлення, залежать у фінансовій стороні. Тобто, Румунія зі своєї сторони надала пропозиції, що вони готові відновити інфраструктуру. А от Україна при розрахунках, які були подані Укрзалізницею, це біля 30 мільйонів гривень для пункту пропуску Тересва, ці кошти повинні віднайти Укрзалізниця, для того, щоб відновити відповідне сполучення".

Орієнтовна сума ремонту в 206 мільйонів гривень для інфраструктурних проектів в Україні не є надто значною. у 2019 році Служба автомобільних доріг в Закарпатті витратила в 4 рази більше – близько 887 мільйонів гривень за ремонт 41 кілометра автошляху Н-09.

Укрзалізниця неодноразово зазначала що пасажирські перевезення в межах України є збитковими. Питання отож в іншому – чи потрібен Україні ще один шлях сполучення з країною ЄС, та українською громадою в ній, зокрема.

Мости об'єднують. Цей міст через річку Тиса в Тячеві було зруйновано в часи Другої світової війни і після цього – не відновлено. Він є одним із символів "своєрідної" транспортної комунікації між Україною та Румунією.

Як показує наше журналістське дослідження – відновлення залізничного сполучення значно полегшило б комунікацію між жителями Мараморошу з різних боків кордону. З’явилися б можливості для розвитку туристичної інфраструктури. Загалом відновлення колії мало б і економічний ефект для суміжних районів України та Румунії. Поки, нажаль, все залишається на рівні декларацій та планів. Чи проїде по цій колії знову поїзд, чи її повністю поглине карпатська земля – питання залишається відкритим.

*За цим QR-кодом – наше відео-розслідування
про залізничне сполучення
між Україною та Румунією в Закарпатті*

УДК (477):82-1(=161.2):394

УКРАЇНА СЬОГОДНІ МОВОЮ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

В.І. Шкурган

*Спілка письменників України,
с. Сподна, Івано-Франківська область, Україна*

Таки найбільшою цінністю народу є його мова! Виявляється, що завоювати інші народи можна і найлегше, позбавивши їх рідної мови. Болючим прикладом перелицьовування на чужорідний штиб

є маніпуляції з мовою – вершиною культурного надбання народу. Так впродовж віків складається з нами, українським народом, в тому числі й гуцульським етносом. Колишні прямі заборони часів царської Росії, австрійської, польської, а відтак радянської влад, хитро-мудро перейшли у площину нібито "захисту" мови нацменшини на чужій території (переконливо московської).

Згадаймо визначення німецького філолога і філософа Вільгельма Гумбольдта (1767-1835) "Мова – це світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини". Згадаймо філософську концепцію Олександра Потебні (1835-1891), за яким мова не ізольований феномен. Вона невід'ємно пов'язана з культурою народу, причому кожен акт мовлення виявляється творчим процесом людини, при якому істина не повторюється, але народжується нова.

Чеський історик Павел Шафарик ще у 1826 році переконував: "Годі доказувати, що українська мова одна з найбагатших слов'янських мов". А французький політик Казимир Делямар ще у 1869 стверджував: "Займаючись тривалий час порівнянням арійських мов, я дійшов висновку, що українська не лише старша всіх слов'янських і так званої старослов'янської. Вона давніша від санскриту, грецької, латини та інших арійських мов."

У гуцульських говірках збережено архаїчні риси давньоукраїнської мови. Своєрідність усно-поетичної та музичної творчості (колядки, гаївки, коломийки, весільні пісні, голосіння; казки, легенди), укупі з народним мистецтвом засвідчують самотутню етнічну специфіку.

Отже, ми у Карпатах є носіями діалектного розгалуження однієї з найдавніших та найбагатших мов світу. Використовувати діалекти у своїй мові та переходити на місцеву говірку поступово стає правилом гарного тону і нормою для вихованої людини. І якщо раніше робили акцент на білінгвізмі, тобто на вільному володінні українською та російською мовами, то тепер міцніє думка про ділінгвізм. Йдеться про те, що, окрім ідеального володіння нормами літературної української мови, потрібно водночас упродовж життя пронести у мовленні особливості свого діалекту.

Відомо, що у радянські часи цензура забороняла використовувати українським письменникам діалекти, адже вони відображали українську ментальність. Тож усі мовні перли безжально

викреслювали у творах. Натомість зараз письменники повернулися лицем до діалектизмів, щоб показати живу розмовну мову певного краю, чи етносу. Але гуцульський діалект має довгу історію використання в українській художній літературі. Юрій Федькович, а за ним Михайло Павлик, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Марко Черемшина, Лесь Мартович, Маркіян Шашкевич, Михайло Ломацький, Михайло Козоріс, Марко Бараболя (Іван Рознійчук) та інші цілком усвідомлювали, що літературна мова має бути загальнонародною, а, отже, не може ґрунтуватися на одному діалекті. Та, охоплені магією гуцульського мовлення, не змогли переступити його стихійного впливу. Вони використовували гуцулізми у своїх творах. Їх перевершили Петро Шекерик Доників та Онуфрій Манчук абсолютизацією гуцульського говору, як текстотворчого засобу, і доказали самодостатність говору для літературних потреб. Мало того: в окремих аспектах, наприклад, у творенні художньої переконливості й етнографічної достовірності, забезпечують переваги над літературною мовою в художньому освоєнні дійсності.

Відтак цей зачин продовжила ціла плеяда літераторів Прикарпаття, Закарпаття і Буковини, в тому числі й молодих. Живучи в основному в рідних краях, вони, хто в більшій, а хто в меншій мірі, поєднували літературні й діалектні форми. Цей список чималий. Та і як може бути інакше – неможливо відобразити гуцульське життя без мови гуцула. Як висловлюється письменниця родом з Верховинщини Люба-Параска Стринадюк: "Гуцульська мова – це найперше інтонації, мелодика, тембр. Вимова. Ритм. Такт. Мої діалоги в текстах радше не читаються, а співаються, як гуцульська співанка."

Цікавлячись силою поетичного слова, науковець Микола Васильчук виявляє: "В українській літературі XIX ст. існує декілька поетичних творів, які вплинули на популяризацію Гуцульщини в тогочасному культурному середовищі. Вони постійно перебували на слуху і в силу своїх художніх особливостей й свого посланництва привертати увагу загалу. Саме завдяки їм у масовій народній свідомості творився і підтримувався міф про Гуцульщину, як край особливий, перейнятий романтичним чаром. Мова йде, передусім, про поезію Миколи Устияновича, Луки Данкевича, Миколи Туліки.

Слід розібратися, в чому особливості цих поетичних текстів як певного літературного феномена, завдяки якому Гуцульщина тісно "вписалася" в суспільну свідомість, отримавши в ній чітке окреслення території, що позиціонується як край свободи, куди не ступала ворожа нога; ареал діяльності опришків; земля, яку не можуть заступити жодні зваби світу."

Десять з третини минулого століття дослідження науковців на предмет використання гуцульського говору в сучасному українському художньому дискурсі впевнено перекочували з прози на поезію. До цього їх спонукали поети Тарас Мельничук, Дмитро Павличко, Богдан Радиш, Марія Влад, Василь Герасим'юк, Василь Кухта, Іван Малкович, Марія Матіос, поет-сатирик Марко Бараболя (Іван Рознійчук), Володимир Вознюк, Юрій Андрухович, Геннадій Щипківський, Мирослав Лазарук та інші. Продовжили Анна Космач, Юрій Петричук, Микола Близнюк, Степан Кириляк, Іван Андрусак, Власта Власенко, Іван Беркела, Іванна Стеф'юк, Василь Лелека, гуморист Микола Савчук, музикант і коломийкар Роман Кумлик, Мирослав Лаюк та інші, котрі використовували вкраплення гуцульських діалектних рис у мові своїх художніх творів. Про кожного з них можна сказати: зв'язок людини з місцем її проживання – безсумнівний і таємничий. Наприклад Василь Герасим'юк, хоча проживає в Києві, його заслужено називають "карпатським поетом". За переконанням літератора Олександра Ірванця: "Щоб стати Василем Герасим'юком, потрібно народитися в Карпатах і вирости на Гуцульщині. Ото й усього. Інше додасться." (газета "День", 12.12.2004 р.). Цьому свідчать самі назви його поетичних збірок: "Смереки", "Потоки", "Космацький узір", "Діти трепети", "Осінні пси Карпат", "Суха різьба", "Папороть". Безперечно на базі рідного діалекту формується й мовна свідомість. І якщо для читача гуцулізми звучать екзотикою, то аж ніяк для автора, їх носія.

Найповніший вияв гуцульського "Я" проявляється у поезіях, що мовлять чистою гуцульською без змін. Сьогодні так віршує Василь Зеленчук з Криворівні Верховинського району. Він славно дебютував у співавторстві з Петром Мідянкою та Назарієм Федораком поетичною збіркою "Карпати на трьох" (видавництво "Брустури", 2016). Прошу пересвідчитися:

*Свічами восковими
Гаджуги сп'єлилися дгорі,
Ангели гноти засвічуют на них.
Чьо ни в гуцулске,
А в біле фанте убралися гори,
З ким си шлюбуют уни –
Ни знав бих?!*

*Може, то книзь – Попіван,
А книгиня – Говерла.
Груні дрибніишиі – дружби тай дружки.
Сегодне ше білу фату книгиня ни звергла,
А вліті конче вберетси
У вуставки тай попружки.*

*Уже и місяць з зірками
Співають своє з-за гіря...
Криз Божий дар сонце цюлює
Пшеницу тай мід...
Бракує ше книзеви в шепку
Из готура піря...
Бракує книгини ступити книзеви вслід...*

Своєю творчістю і я, з околиць мистецького Косова, намагаюся привернути увагу до потужних можливостей діалекту, особливо в поезії. Слава Богу є ряд небайдужих осіб, філологів, літераторів і журналістів – мовних побратимів. Починав і я низкою поезій з крапленнями гуцульських лексичних діалектизмів, наприклад із книжки "Кілько того світа" (видавництво "Колір-друк", 2008):

*Що так мучиш зголодніле тіло?..
Говори, мой хлопче, говори:
клявузу у грудях отвори –
най приймає світ.
Тобі кортіло...
скочити на ковбки на валу
і себе, як навісну дарабу,
вдарити у здиблену скалу –
протаранити її, незграбу.*

Однак у другій збірці "Ади жию" (видавничий дім "Букрек", 2011) усі поетичні тексти написані гуцульським діалектом. Для прикладу:

*У горах дощ. Єлиці в пацьорках
і нам сховатиси не видко де.
Але чугайстер у своїх руках
кортечки ниточку преде.
Вже тікаємо у праліси.
Але і тут, гий цілий світ здурів;
скликают громовиці голоси
далековидних грибарів.
Притулиси д'міні шє і шє...
Туман у лісі, на очєх туман.
Давай добритиси з оцим дощем,
аби не змив нас в океан.
Ші крок – розступ'ютси дерева
і ми... попадаємо в небо.*

Мотивацію звернення до рідного говору в своїх поезіях подаю в коротенькому вступі "Замість передмови", написаному, до речі, теж рідним діалектом: "Кортіло мене гранєв рідного слова – від ватри на дідизнині запаленої – Вашу душу заґріти. А може, гий нихотічи, і впекти..."

Байка, шо тото слово дрібоньке, зато найменчя пацьорка в силінці, а таке глибоке, єк вода у плєсі. Бо кождий, добираючи слово, замість икати, єк той шоумен у телевізії, скаже: Ади, мой, забув... Мовознавці ші найдут належне місце в мові на коротеньке "ади!" (згуста просто "ди"), шо ми ним одним і радість, і подивувані, і всу навколосвітну географію, і урваний терпец, і свою твердість передаємо. Ой не одна така пацьорка в гуцулському говорі! Є надія, шо колис і уса умита бесіда заінтересує науку, а заким, ади збираю слова-пацьорки, силєю їх у гердани газдівскі й Вам з дітми-онуками засилаю на спомин теплий, на біль солодкий, на науку з дідівзнини".

Збірка поезій "Діправді" (видавництво "Легенда", 2019) продовжила послідовно відбивати весь спектр фонетичних і граматичних гуцульських (косівських) діалектних рис та відповідний пласт гуцульської діалектної лексики, передовсім побутової, ландшафтної, ботанічної, зоологічної, будівельної та ін. Тут знаходимо:

***

*Скігайте з поду старі цимбали,
пуцуйте з лепу кресані борше.
Єк шош забули, або й ни мали –
вздрите в музеї приватним в Польци.*

*Шо, пристолочили голос, вуйку?
Ни сваритеси на тиливізор?!
Тепер жнікати мете цу жуїку,
поки ни встекло в души жилізо.*

*Мете на Погарь кігнути сани,
клісти задурно байдуже ріці.
А там за слово брехливе, пане,
ади, Иван бахуре періціт...*

*Бо мусит бути на світі правда!
Бо перед Божим престолом – рівні
и цей, сарака, и той, шо – влада
и на Донбасі, и в Криворівни.*

*А тому лупит и ни шкодує.
Бо битий – мудрий! Ци тут, ци в світі –
уліті сани собі зріхтує.
...В журу ни впаде, єк у шкреніті.*

***

*На дідовій печи олені б'ютси,
а з нижної кафлі – мисливця стріл.
Генде вгорі крилато гніздютси
беркути горді з Карпатских гір.*

*Насередині – хата і музика:
троє троїстих (усі в кептарях)
мацають струни полінця кусником...
Чічки розцвили на димарях.*

Є аж дві кафлі мнов підмальовані:
фалили доста, 'би бравси й ліпив...
Одна щіробата – москаль по війні
прикладом торкнув,ск діда бив.

...Піч (в хаті – старшя!) борщі наварює.
Дід на печи домарит: ші ту...
люльку смокче – вуса дошмалює,
мене пантрує, заків росту.

Поетичну творчість на "хатній" мові не полишу, бо наразі...
хто, як не я. Наступна збірка пишеться:

***

Шош рушєє цим світом
Из нами у нему!
Гі душя буйним цвітом
Здоймає у небо:
Кучерево співає,
Пигичіт у скрипку...
Де коня припинає –
Ни чути, ни видко.

Шош рушєє на досвіт
Ид нам у надії,
Шо си змилує просвіт,
Минут буревії.
...Шо си найде варінник
(Най дрітьвов обиштий)...
Йо! Аби ни арідник,
Бо... хочіси жити.

Шош рушєє цим твавтом
Напасним! Напасник,
Шо на гнотику атом...
И ти – співучасник...
Поки зуби на клинку,
Зимарка в обочі,
Поки грают в телинку
"Хочу" з "Ни хочу".

***

*Замоцовую серця ворину криву,
Чес її порівнає й скінчит різьбити.
Вже запізно стинати гаджучку живу,
Аби просто у собі шош городити.*

*Замоцовую в кємі послідний твій зблиск.
Під дашками вагань прибиваю ринву.
Най чуриг и стїкає чоловічий риск
У пресподну, на смерть загнати гонитву.*

Віками живій гуцульській, якщо і вадили інші мови, то лишень не українська літературна, бо її просто не було. Були українські говори. На теренах Гуцульщини населення послуговувалось своїми барвистими говірками і не бракувало слова, аби щось висловити. Навпаки, є безліч влучніших і колоритніших слів та висловів у порівнянні з запровадженою українською літературною мовою, в основному, на лексичній базі говорів центральної України. Радянський період досить відразливо віднісся до діалектів, в тому числі й до гуцульського, не сприйняв ріднокорінного діалекту, практично відштовхнув його. Дуже шкода, що широка ріка української мови активно поповнюється наносними чужорідними словами й втрачає свої милозвучні притоки. І сьогодні, при масовому захопленні гуцульським мистецтвом та побутовою культурою, що бентежать і подивовують світ, замало уваги приділяється вершині цієї культури – мові. Тим більше шкода, що ми стрімко втрачаємо свою співучу гуцульську, котра активно розвивається, забувається старшими і недостатньо підтримується молодими, бо не є требною. Багаторічні заборони й зневаги, особливо радянщини, зробили свою чорну справу. Незалежна Україна мляво надає значення говіркам регіонів, але регіони самі активізувалися. Тому, і це найгірше, що потічок гуцульського діалекту належно не наповнив широку ріку української мови, не надав їй енергії наших "гірських течій". Можливо настав час заповнити цю прогалину. Дивіться як за останні роки "створилися ворота" літератури для діалектів, з яким смаком переповторюється і тлумачиться кожне слово на сторінках нових книжок, в періодиці, в інтернеті тощо. Отже зацікавлення людей велике.

Вважаю, що вивчення місцевих говірок і діалектів варто запровадити в навчальних закладах, а найперше в школах. Це не лише поверне усіх лицем до рідного слова, а й вагомо збагатить мовно-культурний простір країни. Безумовно, треба надійно-законодавчо захистити усі мовні засади! Дивуюся короткозорості державного керівництва – вперто не беруться за головне. Зрештою, нема чому дивуватися – воно лиш стає українським.

А файно би було, аби кожний гуцул, ци чілідінка, віталиси: "А ци миром, браччіку?" И радо відповідали: "Добре, ек ви? Гаразд!".

УДК 637.3:008(477):379.822

ГУЦУЛЬСЬКА ОВЕЧА БРИНДЗЯ – ПЕРШИЙ В УКРАЇНІ СИР З ГЕОГРАФІЧНИМ ЗАЗНАЧЕННЯМ

О.А. Шкуро

*Асоціація виробників традиційних карпатських високогірних сирів,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

В листопаді 2019 року гуцульська овеча бриндзя отримала найвищий статус в Україні! Свідоцтво під номером 1 свідчить, що це – перший продукт із Географічним зазначенням (ГЗ)! Що таке ГЗ і яке його значення та перспективи?

Тришки історії.

Перша згадка про сир – бриндзю – є в документах на території Хорватії, там ідеться про "брандзу" у дописах XIV ст. Сир, аналогічний нашій бриндзі, виробляється також у таких регіонах як Польща, Румунія, Словаччина. Проте, хоч технологія наче схожа, але смаки мають свої відмінності, які сформувалися завдяки певним історичним особливостям розвитку територій. Найбільш витримана бриндзя робиться саме у гуцулів. Цей сир відрізняється від інших якраз своєю витримкою, гостротою, пікантністю і його можна порівняти із сирами пармезан, овечий романо чи тоскано. Вони витримані таким саме чином. Але

гуцульський сир має свої відмінності й не подібний до жодного із сирів, що й дало підстави подати заявку на його Географічне зазначення.

Що ж таке Географічне зазначення?

Відповідно до статті 1 Закону "Про правову охорону географічних зазначень" від 20.09.2020 р., географічне зазначення – це найменування місця, що ідентифікує товар, який походить з певного географічного місця та має особливу якість.

Державну реєстрацію географічних зазначень, шляхом внесення відповідних відомостей до Реєстру, здійснює Укрпатент.

Право на державну реєстрацію географічного зазначення має об'єднання осіб, які в зазначеному географічному місці виробляють товар.

Одна фізична або юридична особа має право на реєстрацію географічного зазначення у разі, якщо:

- вона є єдиним виробником у цьому географічному місці;

- географічна територія, на якій здійснюється виробництво, має характеристики, які істотно відрізняються від прилеглих територій.

Чому країни надають охорону географічним зазначенням?

Серед основних мотивів, які спонукають країни чи регіони надавати правову охорону географічним зазначенням, можна назвати такі:

- Можливість використання географічних зазначень як інструменту диференціації в маркетингових стратегіях
- Можливість використання географічних зазначень як чинника розвитку сільськогосподарських районів
- Можливість використання географічних зазначень як засобу збереження традиційних знань (ТЗ) і традиційних виражень культури (ТБК).

Щоб отримати статус ГЗ (за міжнародними стандартами PDO), продукт повинен бути традиційно і повністю виготовлений в межах конкретного регіону і власне через це йому притаманні унікальні властивості.

Отриманням ГЗ гуцульська овеча бриндзя завдячує експертам зі Львову – Ганні й Тарасу Антонюк.

Згадує Ганна Антонюк: *"Саме в Рахові збереглася до нашого часу форма об'єднання полонин у полонинські управи, які складаються із "депутатів" – авторитетних вівчарів. Вони об'єднують зусилля, курують роботу полонин, організовують логістику та пильнують за станом доріг, домовляються про ціну за випасання овець, тощо.*

...коли ми поїхали в Карпати, то з'ясувалося, що бринзда є не одна якась "карпатська", а цих карпатських бринз є багато. Частина виробників випасає худобу на полонинах, а багато людей випасає внизу, бо це легше; беруть різне молоко від тварин різних порід, а також змішують – овече з коров'ячим, овече з козячим, тощо.

Перша ідея була така – зробити широку специфікацію, яка би враховувала усю різноманітність щодо тварин, молока, технології. Проте, коли почали аналізувати досвід польської та словацької бриндзи, зрозуміли, що чим вужча та чіткіша специфікація, тим потім успішнішим буде продукт із географічним зазначенням. Тобто, чим

продукт має яскравіший "характер", тим він згодом користується більшим попитом. Тому для гуцульської бриндзи вибрали шлях складніший, але потенційно успішніший. Відправною точкою стала найдавніша згадувана в архівних джерелах технологія виробництва:

- *Згідно із більшістю джерел, бриндзя робиться лише в літній період, з овечого молока, від тварин аборигенної породи (українська гірська карпатська вівця), що випасаються на полонині. Будз дозріває, з нього знімають шкірку, перетирають із сіллю, набивають в дерев'яні бочки-бербениці та зберігають.*

- *Для з'ясування історичної технології користувалися такими джерелами – "Гуцульщина" Володимира Шухевича 1899 року, "Гуцулський Календар на рік 1935".*

Першим кроком експертів та господарів Рахівщини стала організація Асоціації виробників традиційних карпатських високогірних сирів. Вона подала заявку в Міністерство економіки А далі – почалося виконання необхідних вимог. Для того, аби зареєструвати ГЗ (PDO), потрібно було розробити специфікацію виробництва. Для специфікації потрібна точність. Тому експерти їздили полонинами з термометрами, секундомірами та фотоапаратами і фіксували усі перетворення молока від видоєння і до готової бриндзи. За кожен пункт усі члени Асоціації повинні були проголосувати. За час підготовки документів експерти також проводили тренінги з санітарії та гігієни виробництва в умовах полонини, адже ГЗ (PDO) – це знак якості і вся продукція має бути безпечною.

Паралельно для членів Асоціації був проведений цикл тренінгів трьома експертами з Франції. А в вересні 2019 року для найактивніших членів Асоціації була організована поїздка в Австрію, щоб ознайомитися з діяльністю альпійських фермерів та збагатитися ідеями.

"Ми обрали цей сир ще з однієї причини – щоб допомогти тим, кому найважче. Робота та життя гуцулів, які виробляють полонинську бриндзю, в рази важче за виробництво бриндзи "в низах". Вівці проходять за день до 15 кілометрів, їх треба пасти, охороняти від вовків... А це ж саме виробництво та логістика! Усе це – дуже важка праця. Також є велика проблема з людьми – молодь емігрує..." – згадує експертка Ганна Антонюк.

Плідна колективна праця увінчалася успіхом – отриманням Географічного зазначення!

Ще через рік ГЗ отримала коров'яча бриндза Верховини.

Таким чином, отримання бриндзєю високого статусу свідчить про оцінку автентичності та 500-літньої традиції. Як результат – гуцульську овечу бриндзю, як і український борщ, пропонують внести до переліку елементів нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Про це йшла мова у Рахові під час проведення, організованої Закарпатською ОДА, інформаційно-комунікативної платформи з питань охорони нематеріальної культурної спадщини в жовтні 2020 року. Ініціативу рахів'ян підтримали й іноземні дипломати з Польщі та Угорщини.

На завершення слід відмітити, що виробники бриндзі з ГЗ отримали перевагу в відвідуванні їх туристами. Від 2021 року до їхніх господарств проходить культурно-туристичний маршрут "Гуцульські сирні плаї" в рамках проекту Українського Культурного Фонду. Цей маршрут Рахівським та Верховинським районами отримує великий розголос в Інтернет-мережі й популяризуватиме виробництво бриндзі з Географічним зазначенням.

ГУЦУЛЬСЬКА ОВЕЧА БРИНДЗЯ
ОТРИМАЛА ЗАХИЩЕНЕ ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ (ГЕОГРАФІЧНЕ ЗАЗНАЧЕННЯ). ЦЕ ГАРАНТУЄ ВИСОКУ ЯКІСТЬ, ТРАДИЦІЙНІСТЬ І ТІСНИЙ ЗВ'ЯЗОК ПРОДУКТУ З ТЕРИТОРІЄЮ ВИРОБНИЦТВА.

ОСОБЛИВОСТІ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ОВЕЧОЇ БРИНДЗИ

- Особливістю гуцульської овечої бриндзи є її висока жирність та м'яка консистенція, що робить її ідеальною для смаження та вживання з картопляними чипсами.
- Виробництво гуцульської овечої бриндзи здійснюється за традиційними методами, що гарантує її високу якість та смак.
- Виробництво гуцульської овечої бриндзи здійснюється в умовах суворого контролю, що гарантує її високу якість та смак.
- Виробництво гуцульської овечої бриндзи здійснюється в умовах суворого контролю, що гарантує її високу якість та смак.
- Виробництво гуцульської овечої бриндзи здійснюється в умовах суворого контролю, що гарантує її високу якість та смак.
- Виробництво гуцульської овечої бриндзи здійснюється в умовах суворого контролю, що гарантує її високу якість та смак.

УКРАЇНА
Карпатська область

ВІВЧАРІ ЗАПРОШУЮТЬ ВАС У ГОСТІ!
Відвідайте полонини, щоб ближче познайомитися з давньою традицією сироваріння і скуштувати унікальну традиційну бриндзю в оточенні мальовничих гір!

ПРИЙМАЄМО РАЗОМ

**ЄДИНИЙ У СВІТІ МУЗЕЙ ГУЦУЛЬСЬКОЇ БРИНДЗИ –
УНІКАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ
ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ
ГУЦУЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

О.А. Шкуро

*Всеукраїнська Асоціація Гідів, музей гуцульської бриндзи,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Музей гуцульської бриндзи створений в 2020 році на грант Українського Культурного Фонду.

Місія музею – збереження та популяризація елемента нематеріальної культурної спадщини – гуцульської бриндзи.

Музей складається з двох частин: приміщення та мальовничого подвір'я.

На подвір'ї на гостей чекає вівчарський дзвоник, яким можна про себе повідомити. Але краще замовляти екскурсію заздалегідь. Також подвір'я приваблює великою різноманітністю рослин: магнолії, лаванди, рододендрону, спіреї, гліцинії та інших. В альтанці в теплу пору року проводиться дегустація та майстер-клас із приготування кулеші з бриндзею, а також можна скуштувати чорні вареники з бриндзею. Взимку в приміщенні можна насолодитися дегустацією в супроводі коломийок і гри на дримбі у виконанні гуцулки.

Піднімаємося крутими східцями на другий поверх. У коридорчику нас зустрічають різноманітні дзвіночки, а потім туристи на спеціальних картах відмічають, звідки приїхали. Далі шлях веде до "вівчарської стаї". Там, біля берфели з казанком, пучерою та бербеницею, можна поринути в магію виготовлення овечого сиру на полонинах. А також – почути про незвичайне життя вівчарів. Щоб отримати більше інформації про високогірне вівчарство, на екрані демонструється фільм "Гуцульська овеча бриндзя", а для дітей – фільм про ягняток.

Захопливою для туристів є можливість побувати на полонині за допомогою окулярів віртуальної реальності і побачити випасання, доїння овець та приготування сиру.

Ще однією родзинкою музею є листівки доповненої реальності, які "розмовляють". Також приємно дивують туристів листівки про музей, які можна заадресувати й кинути в поштову скриньку з логотипом музею. Такі листівки гід відносити у поштове відділення Рахова й вони знаходять адресатів по всьому світу. В час електронного листування отримати листівку, сповнену позитивною карпатською енергетикою, яку можна потримати в руках, – справжня радість!

Є в музеї куточок – бібліотечка з літературою про Гуцульщину, Закарпаття. Там також можна побачити логотип Географічного зазначення європейських продуктів.

Приємною родзинкою музею є можливість сфотографуватися в національному гуцульському вбранні.

Музей запрошує освітян для проведення дозвіллевих форм роботи (гуртків, свят), фотосесій, культурних заходів тощо, а також для студентських навчальних практик. У грудні 2020 р. в музеї проходив майстер-клас для школярів із виготовлення Різдвяних віночків, який провели співробітниці Карпатського біосферного заповідника.

Під час екскурсії значна увага приділяється питанню географічного зазначення гуцульської бриндзи. Цьому присвячені п'ять стендів, розміщених на подвір'ї. А також є можливість придбати овечу бриндзу й коров'ячу бриндзу з географічним зазначенням. Як вживати цей унікальний продукт, підкаже буклет про страви з бриндзею.

Крім бриндзи, в музеї можна побачити й придбати вироби з овечої вовни та смаколики Гуцульщини: бичківський медяник, гуцульську лизанку, трюфелі з бриндзею.

Музей постійно вдосконалюється. У планах – створення дегустаційного залу та адаптація музею для людей з інвалідністю.

**ЗНАХІДКА САТИРА БОРОВОГО
(*HIPPARCHIA SEMELE* L., *LEPIDOPTERA: SATYRIDAE*)
В ЗАКАРПАТТІ**

В.С. Шушман

*Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів, Закарпатська обл., Україна*

Сатир боровий (*Hipparchia semele* L.) – європейський вид, поширений в західній, середній та південній Європі, на Британських островах, в південній Скандинавії та Прибалтиці. Границю поширення в південно-східній та Східній Європі не виявлено [5]. Метелик має розмах крил 46-59 см. Самиці більші за самців, з характерною чіткою світлою стрічкою зверху крил. У самців є яскраво виражені андроконіальні поля на передніх крилах (рисунок).

Рис. Загальний вигляд Сатира борового
(самиця – зліва; самець – справа)

(Закарпатська обл., Рахівський район, Карпатський біосферний заповідник, ур. Кузій. 22.08.2019 р. leg; det; – Шушман В.С.)

В Україні цей вид поширений на Поліссі, в Лісостепу та Передкарпатті. Зустрічається на сухих лісових галявинах, переважно у соснових лісах [1]. Період льоту з кінця червня до середини серпня, одне покоління. Кормові рослини гусені: грястиця звичайна

(*Dactylis glomerata* L.), тимофіївка степова (*Phleum phleoides* (L.) H. Karst.), костриця овеча (*Festuca ovina* L.), айр звичайний (*Acorus calamus* L.), житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum* Ledeb.), стоколос прямий (*Bromus erectus* Huds.), трясучка середня (*Briza media* L.), пажитниця звичайна (*Lolium perenne* L.), тонконіг лучний (*Poa pratensis* L.) та ін.

Зустріти метелика можна у лісах, парках, на кам'янистих чи піщаних місцях. Відпочиває на землі або на стовбурах дерев, склавши крила, тому помітити його не просто. Харчується нектаром квітів або соком, який витікає з пошкоджених дерев. Політ маневрений та швидкий. Самиця при відкладанні яєць низько літає над землею та кладе їх поодиноці на сухі стебла та відмерлі листки трав. Стадія лялечки з серпня до середини червня: гусінь перезимовує. Після зимівлі спочатку активна вдень, пізніше – вночі. Ховається під камінням, у щілинах, в траві, де також перезимовує. Гусениця сатира борового коричнеувато-сіра з темними полосами, лялечка потовщена, сірувато-бурого кольору.

Знахідок для Закарпаття у літературі до цього часу не наводиться. Нам вдалося знайти сатира борового у Хустському, Виноградівському та Рахівському районах. У Хустському районі цей вид виявлено в околиці села Крива 31.08.2016 р; у Виноградівському районі (Берегівський район, згідно адмінреформи від 17.07.2020 р.) – в околицях с. Веряця; у Рахівському районі – околицях с. Луг та ур. Кузій (серпень, 2019 р.). У даній місцевості вид зустрічається у низинній та передгірній частині, у борових лісах з домішками дуба.

Поширення сатира борового в Україні є більш широким ніж вважалося до цього часу і охоплює також і Закарпаття. В усіх виявлених локалітетах вид є мало чисельним, тому потребує охорони.

1. Некрутенко Ю., Чиколовець В. Денні метелики України – Київ: Видавництво Раєвського, 2005. – 232 с.
2. Шушман В.С. Сатир Манто (*Erebia manto* Den. Et Schiff., *Lepidoptera: Satyridae*) в Українських Карпатах: Мат. міжнар. конф. "Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона (13-16 вересня 1993). – Ужгород. – С. 250–252.
3. Шушман В.С. Про деякі природні об'єкти Закарпаття, яким необхідна охорона / Стійкий розвиток сільського господарства та збереження

- біорізноманіття: Мат. міжнародно-регіональної конф. (Ужгород, 17-18 травня 1996 р.) / за ред. В.В. Крічфалушія. – Ужгород, 1996. – С. 35–37.
4. Шушман В.С. Фауна булавовусих лускокрилих (*Lepidoptera: Rhopalocera*) Закарпаття з виділенням видів, що потребують охорони // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат: мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 550-річчю м. Рахова. 26-27 вересня 1997 р. – Рахів. – С. 249–254.
  5. Jan Macek, Zdeněk Laštůvka, Jiří Beneš a Ladislav Traxler: Motýli a housenky střední Evropy IV: Denní motýli. Academia. Praga, 2015. – 539 с.

ЗМІСТ

Бошицький Ю., Гамор Ф. Передмова	4
Андрійчук Н.Ф., Піпаш Л.І., Веклюк А.В., Панарига П.С. Тенденції кліматичних змін Чорногори (на прикладі Чорногірського природоохоронного науково-дослідного відділення Карпатського біосферного заповідника)	7
Бочкор Г.М. Проблеми розвитку та збереження гуцульської етнокультури в межах Рахівського району	12
Бошицький Ю.Л. Правові аспекти збереження етнокультурної спадщини в Україні	16
Бучута С., Гамор Ф. Про багаторічну діяльність Союзу Українців Румунії та Карпатського біосферного заповідника в розвитку українсько-румунської співпраці на Мараморощині	21
Василів А.Р., Бошко У.І., Петращук Я.В., Міскевич У.Д. Вплив екологічного стану масиву Горгани в Українських Карпатах на збереження феномену етнокультури Надбистрицької Гуцульщини	25
Волощук М.І., Козурак А.В., Глеб Р.Ю. Рідкісні фітоценози водно-болотних угідь Мармароського заповідного масиву та проблеми їх збереження	31
Гамор Ф.Д. Деякі проєктні ідеї щодо активізації роботи зі збереження унікальних природних й культурних цінностей та сприяння сталому розвитку краю в Географічному центрі Європи	39
Гамор Ф.Д., Арустамян Е.М., Ковбаснюк А.Р. Створення українсько-румунського біосферного транскордонного резервату у Марамороських горах передбачено українською урядовою стратегією виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та знаходиться на контролі у Міністерстві захисту довкілля і природних ресурсів України	47

Герасим'юк В. Гуцульський міф: учора і сьогодні (Перший роман гуцульською говіркою)	51
Дем'ян В. До питання формування номінаційного досьє до списків ЮНЕСКО	64
Дем'ян В. Нематеріальна культурна спадщина в умовах зміни клімату: продовольча безпека, роль і місце спільнот, взаємозв'язок конвенцій ЮНЕСКО	74
Держипільський Л.М., Стефурак Ю.П. Проблеми збереження "Гуцульського феномену" на Косівщині	83
Дмитрах Р.І. Вплив змін клімату на стан популяції <i>Rhodiola rosea</i> L. та їх різноманіття у високогір'ї Українських Карпат	88
Доценко О.М. Вплив кліматичних змін на стан біологічного різноманіття Карпат	93
Зеленчук І.М. Проєкт "Україно-румунський культурно-інформаційний центр"	97
Зеленчук Я.І. Досвід роботи Національного природного парку "Верховинський" та Карпатського національного природного парку щодо збереження гуцульських природних та культурних традицій на українсько-румунському прикордонні в контексті дослідження гуцульських говірок української мови	102
Кабаль М.В., Страховський М.М. Природне поновлення після розладів у природних гірських ялинниках Мараморошу (Українські Карпати)	110
Кияк В.Г., Микітчук Т.І. Проблеми збереження біотичного і ландшафтного різноманіття у високогір'ї Українських Карпат	113
Косило Л.С., Киселюк О.І. Збереження гуцульської етнокультурної спадщини важлива складова для розвитку туризму та рекреації в зоні діяльності Карпатського національного природного парку	123

<i>Куреляк В.</i> Екологічна ситуація в українських населених пунктах та у повіті Марамуреш	128
<i>Куреляк В.</i> Проблеми та перспективи українського шкільництва Румунії	133
<i>Кухта В.В.</i> Міжнародна премія "Corona Carpatica" ("Карпатська корона") як інструмент збереження і примноження культурних та природних цінностей Карпат	143
<i>Леневич О.І., Коханець М.І., Лях І.В.</i> Збереження етнокультурної спадщини в гірському регіоні: проблеми та шляхи вирішення	147
<i>Ляшенко Є.К.</i> Нові знахідки рідкісних видів комах на території Карпатського біосферного заповідника	150
<i>Масляник О., Ткачук Я.</i> Етнокультурні зв'язки автохтонів-гуцулів Мараморощини (Румунія) та закарпатської гуцульщини (Україна) в контексті перспектив культурного співробітництва	153
<i>Москалюк Б.І., Мелеш Є.А.</i> Тирлич жовтий (<i>Gentiana lutea</i>) – популярна рослина гуцулів Українських Карпат та її збереження	168
<i>Нестерук Ю.Й.</i> Нові дані до історії охорони природи на північно-східному макросхилі Чорногори (українські Східні Карпати) в міжвоєнний період	174
<i>Нечай М.М.</i> Перспективи створення транскордонного міжнародного українсько-румунського біосферного резервату в Карпатських горах та роль у цьому процесі національного природного парку "Верховинський"	181
<i>Пасайлюк М.В.</i> Гриби в питаннях збереження феномену гуцульської етнокультури	185
<i>Покинъчерета В.Ф., Беркела Ю.Ю.</i> Об'єкти Всесвітньої природної і культурної спадщини ЮНЕСКО історичної Мараморощини	191

- Різничук Н.І., Стефанець М.В., Прокопчук Р.В., Лешко І.М.** 197
Віталітетна структура популяцій *Polygonatum multiflorum* (L.) All.
у біотопах Передкарпаття
- Стефлюк Д.** Роль ГО Всеукраїнське товариство "Гуцульщина" 201
в збереженні етнокультурних цінностей в умовах глобалізації
- Стефурак Ю.П., Стефурак І.В., Пасайлюк М.В.** 206
Збереження генофонду коней гуцульської породи
в рамках транскордонної співпраці
- Стороженко Ж.В., Стороженко Ю.В.** Рідкісні види грибів 211
на території НПП "Хотинський" (Чернівецька обл.):
екологія, поширення, біотопічна приуроченість
- Сухарюк Д.Д., Полянчук І.Й.** Природність лісів 215
Мармароського масиву Карпатського біосферного заповідника
в межах Гуцульщини українсько-румунського транскордоння
- Тернай В.П.** Проміжні підсумки виконання 220
"Концепції збереження локальної бурої карпатської породи
та розвитку молочного скотарства в Закарпатській області
до 2025 року"
- Ткач М.І., Волощук М.І.** Історія розвитку лісової промисловості 234
на території басейну верхів'я річки Тиса за часів Австрійської
та Австро-угорської імперії
- Ткачук Я.Ю.** Роль Національного музею народного мистецтва 239
Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського у вивченні,
збереженні та популяризації гуцульської етнокультурної спадщини
- Томич М.В., Держипільський Л.М., Лосюк В.П.** 253
Проблеми збереження фіторізноманіття НПП "Гуцульщина"
і прилеглих територій: кліматичні чинники, економічна
і етнокультурна складова

- Тюх Ю.Ю., Нанинець М.В., Дербак М.І., Нірода Т.М.** 259
 Національний природний парк "Синевир"
 як один з природоохоронних об'єктів, що заслуговує
 міжнародне визнання
- Шафраньош О., Белей Н., Шквара Л., Данко С.** 264
 Залізничне сполучення між Закарпаттям і Румунією:
 причини зупинки, можливості відновлення
- Шкурган В.І.** Україна сьогодні мовою гуцульської
 поетичної лексики 270
- Шкуро О.А.** Гуцульська овеча бриндзя –
 перший в Україні сир з Географічним зазначенням 279
- Шкуро О.А.** Єдиний у світі Музей гуцульської бриндзи –
 унікальний об'єкт для збереження й популяризації
 гуцульської культурної спадщини 284
- Шушман В.С.** Знахідка сатира борового
 (*Hipparchia semele* L., *Lepidoptera: satyridae*) в Закарпатті 287

CONTENTS

<i>Boshytsky Yu., Hamor F.</i> Preface	4
<i>Andriychuk N.F., Pipash L.I., Veklyuk A.V., Paparyha P.S.</i> Tendencies in climate change within the Chornohora mountain massif (on the example of the Chornohora Field Division)	7
<i>Bochkor H.M.</i> Problems of development and preservation of Hutsul ethnic culture in the Rakhiv district	12
<i>Boshytsky Yu.L.</i> Legal aspects of ethnic cultural heritage preservation in Ukraine	16
<i>Buciuta S., Hamor F.</i> On the long-term collaboration between the Union of Ukrainians of Romania and the Carpathian Biosphere Reserve for the sake of development of the Ukrainian-Romanian cooperation in the Maramures region	21
<i>Vasyliv A.R., Boshko U.I., Petrashchuk Y.V., Miskevych U.D.</i> The influence of the ecological situation within the Gorgany mountain massif (the Ukrainian Carpathians) on preservation of the phenomenal upper Bystrytsia valley's Hutsul ethnic culture	25
<i>Voloshchuk M.I., Kozurak A.V., Gleb R. Yu.</i> Rare wetland phytocenoses of the Maramures protected mountain massif and their conservation problems	31
<i>Hamor F.D.</i> Some project ideas for intensifying work on preserving unique natural and cultural values and promoting sustainable development of the area around the geographical centre of Europe	39
<i>Hamor F.D., Arustamian E.M., Kovbasniuk A.R.</i> Designation of the Ukrainian-Romanian transboundary biosphere reserve in the Maramures Mountains as envisaged by the Ukrainian Government Strategy for Implementation of the Framework Convention on Protection and Sustainable Development of the Carpathians is on the watch list at the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine	47

<i>Herasyimiuk V.</i> Hutsul myth: yesterday and today (The first novel in Hutsul dialect)	51
<i>Demyan V.</i> On the issue of nomination dossier preparation for submission to the UNESCO World Heritage lists	64
<i>Demyan V.</i> Intangible cultural heritage under climate changes: food security, role and place of communities, interrelation between UNESCO conventions	74
<i>Derzhypilskyi L.M., Stefurak Y.P.</i> Problems of the "Hutsul phenomenon" preservation in Kosiv region	83
<i>Dmytrakh R.I.</i> Impact of the climate change on status of <i>Rhodiola rosea</i> L. populations and their diversity in the Ukrainian Carpathians	88
<i>Dotsenko O.M.</i> The impact of climate change on the state of biological diversity of the Carpathians	93
<i>Zelenchuk I.M.</i> Project "Ukrainian-Romanian Cultural Information Centre"	97
<i>Zelenchuk Ya.I.</i> Experience of the Verkhovyna National Nature Park and the Carpathian National Nature Park in preserving Hutsul natural and cultural traditions on the Ukrainian-Romanian border region in the context of the Hutsul dialects research as part of the Ukrainian language	102
<i>Kabal M.V., Strakhovskyi M.M.</i> Natural regeneration after disturbances in natural mountain spruce forest sites of the Maramures mountain massif (Ukrainian Carpathians)	110
<i>Kyiak V.H., Mykitchak T.I.</i> Problems of the biotic and landscape diversity conservation in the Ukrainian Carpathian highland area	113
<i>Kosylo L.S., Kyseliuk O.I.</i> Preservation of ethnic cultural heritage as an important component for the development of tourism and recreation in the zone of activity of the Carpathian National Nature Park	123

<i>Cureleac V.</i> Ecological situation in Ukrainian settlements of Romania and in the Maramures county	128
<i>Cureleac V.</i> Problems and perspectives of Ukrainian schooling in Romania	133
<i>Kukhta V.V.</i> International Award Corona Carpatica ("the Carpathian Crown") as a tool for preserving and enriching cultural and natural values of the Carpathians	143
<i>Lenevych O.I., Kokhanets M.I., Liakh I.V.</i> Preservation of ethnic cultural heritage in the mountain region: problems and ways of solution	147
<i>Liashenko Y.K.</i> New findings of rare insect species in the Carpathian Biosphere Reserve	150
<i>Maslianyk O., Tkachuk Y.</i> Ethnic cultural relations between autochthonous Hutsuls of the Maramures region (Romania) and Zakarpattia Hutsul region (Ukraine) in the context of cultural cooperation prospects	153
<i>Moskaliuk B.I., Melesh Y.A.</i> <i>Gentiana lutea</i> as a popular plant among Hutsuls in the Ukrainian Carpathians and its preservation	168
<i>Nesteruk Y.Y.</i> New data on history of nature protection activities within the north-eastern macroslope of the Chornohora Mountain Massif (East Ukrainian Carpathians) in the interwar period	174
<i>Nechai M.M.</i> Prospects of establishing a transboundary International Ukrainian-Romanian Biosphere Reserve in the Carpathian Mountains and the role of the Verkhovynskyi National Nature Park in this process	181
<i>Pasailiuk M.V.</i> Role of fungi in preserving the phenomenal Hutsul culture	185
<i>Pokynchereda V.F., Berkela Yu. Yu.</i> UNESCO World Heritage Sites (Natural and Cultural) of the historic Maramures Region	191

<i>Riznychuk N.I., Stefanets M.V., Prokopchuk R.V., Leshko I.M.</i>	197
Vitality structure populations <i>Polygonatum multiflorum</i> (L.) All. in the Precarpathian biotopes	
<i>Stefliuk D.</i> NGO All-Ukrainian Society "Hutsulshchyna" and its role in ethnic cultural values preservation under the conditions of globalization	201
<i>Stefurak Yu.P., Stefurak I.V., Pasailiuk M.V.</i>	206
Preservation of the Hutsul horses' gene pool in the framework of cross-border cooperation	
<i>Storozhenko Z.V., Storozhenko Y.V.</i> Rare species of fungi on the territory of the Khotyn National Park (Chernivtsi region): ecology, distribution, biotope confinement	211
<i>Sukhariuk D.D., Polyanchuk I.Yo.</i> Naturalness of forests of the Marmures massif of the Carpathian Biosphere Reserve within the Hutsul area of the Ukrainian-Romanian cross-border region	215
<i>Terpai V.P.</i> Interim results of implementation of the concept "Preservation of the local brown Carpathian breed and the development of dairy farming in the Transcarpathian region until 2025"	220
<i>Tkach M.I., Voloshchuk M.I.</i> History of the forest industry development in the upper basin of the Tisza River during the Austrian and Austro-Hungarian Empires	234
<i>Tkachuk Y.</i> Role of the National Museum of Hutsul and Pokuttia Regions' Folk Art named after Y. Kobrynsky in research, preservation and promotion of Hutsul ethnic cultural heritage	239
<i>Tomych M.V., Derzhypilskyi L.M., Losiuk V.P.</i>	253
Problems of phytodiversity conservation at the Hutsulshchyna National Nature Park and adjacent territories: climatic factors, economic and ethnic cultural component	
<i>Tiukh Y., Nanynets M., Derbak M., Niroda T.</i>	259
The "Synevyr" National Nature Park as one of the protected areas that deserves international recognition	

<i>Shafraniosh O., Beley N., Shkvara L., Danko S.</i>	264
Railway connection between Zakarpattia region and Romania: reasons for quitting, opportunities for restoration	
<i>Shkurhan V.I.</i> Today's Ukraine in the language of the Hutsul poetic vocabulary	270
<i>Shkuro O.A.</i> Hutsul sheep bryndzia cheese – the first cheese in Ukraine with geographical indication	279
<i>Shkuro O.A.</i> The world's only Hutsul Bryndzia Cheese Museum – a unique site for the preservation and promotion of the Hutsul cultural heritage	284
<i>Shushman V.S.</i> Finding the rock grayling (<i>Hipparchia semele</i> L., <i>Lepidoptera: Satyridae</i>) in Zakarpattia region	287

Наукове видання

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ТРАНСКОРДОННИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГУЦУЛЬЩИНИ В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
Україна, м. Рахів, 25 листопада 2021 р.

Відповідальний редактор Ф.Д. Гамор
Відповідальний секретар Б.І. Москалюк
Комп'ютерна верстка О.В. Борук

Scientific edition

NATURAL RESOURCE AND ETHNIC CULTURAL TRANSBOUNDARY POTENTIAL OF THE HUTSUL REGION IN UKRAINE AND ROMANIA: PROBLEMS OF PRESERVATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Proceedings of the International scientific conference
Ukraine, Rakhiv, November 25, 2021

Executive editor F.D. Hamor
Editorial assistant B.I. Moskalyuk
Desktop publishing O.V. Boryk

Опубліковані матеріали відображають точку зору авторів,
яка може не збігатися з позицією редколегії збірника

Електронна версія збірника розміщена на Online version of the Proceedings is available
веб-сайті Карпатського біосферного заповідника: on the website of the Carpathian Biosphere Reserve:

<http://cbr.nature.org.ua>

Підписано до друку 17.11.2021.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Друк. арк. 18,75. Умов. друк. арк. 17,44. Обл.-вид. арк. 14,75.
Наклад 100 прим. Зам. № 7270/1.

Віддруковано ФОП Рибаченко О.М. з оригіналів замовника. Свідчення про внесення
суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6496 від 21.11.2018 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ». Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua <http://www.tvoru.com.ua>

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА

КАРПАТСЬКИЙ
БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК

